

OROSZ PUSZTASÁG.

Dícséretet nyert elbeszélés.

PÁVEL egy nyomorúságos kis szibériai faluban lakott két öreg emberrel. Mind a kettő a nagyapja volt és rajtuk kívül nem volt néki senkije az egész világon. Élt ugyan a szomszéd kunyhóban egy sápadtképű fiatalasszony, aki fiának nevezte őt, de az csak a dajkája volt, aki irgalomból szoptatta a gyermeket, mikor kéthetes korában anya nélkül maradt. Apja meg sem érte az ő születését s így a kis Pável, alighogy megkezdte az életet, már teljesen árva volt. De a két nagyapó ott állt a bölcső mellett s mikor a gyermek látni kezdte a földi dolgokat, két jóságos öreg szempárba csodálkozott bele, melyeknek kék iriszeről szakadatlanul sugárzott rája a szeretet.

Kék volt a szeme mindenik öregnek, de nem kell ám azt hinni, hogy egyforma kék. Szergej apó szemében úgy ködlött a kékség, mint alkonyatkor a távoli hegyeken. Szergej apónak messzenéző, réveteg, szomorú pillantása volt s mellette a kis fiú mindig csendes volt és komoly. Bezzeg nem így állt a dolog a másik nagyapóval! Az sohasem nézett messzire, csak éppen Pávelre s kékesszürke szeme olyan vidáman csillogott az apró ráncok között, mint az acél, ha rásüt a nap. Ha megkérdezik a kis fiút, hogy melyik nagyapót szereti jobban, aligha tudott volna rá megfelelni, de a valóságban mégis Kurt nagyapához húzott inkább, mert őmellette egészen betöltötte a nyugalom és a biztonság boldog érzése.

A két nagyapó rubaskában járt, mint akármelyik muzsik és semmivel sem voltak gazdagabbak a nyomorúságos telep többi lakójánál. De Pável, amint cseperedett, hamarosan kitapasztalta, hogy a falubeli emberek nyomába sem érnek az ő két öregjének. Mert Kurt nagyapó, meg Szergej ezer olyan dolgot tudott ám, aminek a legvénebb muzsik sem hallotta a hírét. Pável ugyancsak sok kérdéssel ostromolta őket, de még sohasem esett meg, hogy meg ne tudtak volna neki felelni. Kurt nagyapa pedig kérdezetlenül is tanítgatta, amikor csak ráért. Az erdőn és a mezőn ezernyi érdekes és különös látnivaló akadt, melyekből ő sorra ki tudta bontogatni a természet titkait. Esténként pedig távoli országokról és a régmúlt időkből beszélt a gyermeknek csodálatos dolgokat, melyeket az olyan lelkendező gyönyörűséggel hallgatott, mint a tündérmesét. Bizony, nagyapóék okosabbak voltak a többi embernél és ezt senkisémm tudta olyan jól, mint Pável; mert a falubeli népek eljöttek ugyan néha tanácsot kérni tőlük, de azért mégis csak többre becsülték Jefimet, a varázslót.

Jefim hosszú szakállú, piszkos vén ember volt s apró, szúrós szemével oly félelmesen tudott nézni, hogy az ember hátán végigfutott a hideg. Jeles, nagy samán hírében állott s a faluban mindenki vele gyógyíttatta magát is, állatjait is; ő úzte ki varázslataival a házakból a férgeket, a fürdőkunyhók gőzéből a rossz szellemeket s veszedelem idején ő áldozta fel a fekete kakast Perkunász-isten oltárán.

Az öreg pópa, amíg élt, némileg vetélytársa volt neki, de nemrégiben meghalt s a Szent Szinodus — nem tudni miért? — nem küldött helyette másikat. Azontúl Jefimé lett az egész falu mindentől, csak Kurt nagyapó nem tűrte meg őt még a tájékán sem a háznak. A samán ezért váltig fenekedett az öregekre és sohasem említette őket másképp, csak így: A jövevények, az idegenek. Pedig sok év eltelt már azóta, hogy nagyapóék egy téli napon megérkeztek a befagyott mocsáron át.

Nagy eset volt ez akkor s az álmoszemű szláv asszonyok sokáig súgtakbúgtak utána. Mert ez nem olyan falu volt, mint a többi; dél felől az őserdő, északról végeérhetetlen lápföld vette körül s elzárta az egész világtól. Ha valaki el akart volna rejtőzni, ennél jobb búvóhelyre igazán nem akadhatott volna. Ide még a vándor kalmárok is csak egyszer jöttek évente, nyár derekán, ha tartós volt a szárazság. De sohasem esett még meg, hogy télvíz idején idevetődött volna valaki, azért nagyapóék érkezése nagy riadalmat keltett. Ijedt és bizalmatlan báméskodók vették őket körül, de a jövevények olyan rossz állapotban voltak, hogy csakhamar segítőkészek nyúltak feléjük.

Négyen voltak ők akkor: a két öreg, meg egy fiatal pár. Szomorú párocska volt biz' az; egyik betegebb, mint a másik. A férfi hatalmas, szép szál legény volt valamikor, de összesorvadt és elsárgult, mint lehullás előtt a falevél. Az asszonyka vézna kis gyermektestében új életet hordozott és már nem is volt messze az ő órája. Elkínzott fehér arcocskáján örökös rémület ült, szép ibolyaszínű szeme mindig fátyolos volt a könnyektől.

Mind a négyen halálosan kimerültek voltak, csak Kurt apónak volt annyi ereje, hogy feleljen a kérdezősködéésre. Elmondta, hogy tatár-rablók elől menekülnek, akik fölégették a falujukat és most szeretnének itt letelepedni.

Röviddel ezután fölvevették a két öregot a Mirbe — az orosz falusi vagyonszösségbe — s kiosztottak nekik egy darab földet az irtásból. Nagyapóék fel is törték azt a tavaszon és összeácsoltak egy házacskát, de alighogy elkészültek a keserves munkával, meghalt a fiatal férfi. Az asszonyka ágynak esett akkor és föl sem kelt többé; két héttel a kis Pável születése után lehunyta fájdalmas, szelíd kék szemét.

Igy temette el Kurt apó a fiát, Szergej apó a leányát. És most már semmijük sem maradt a világon, csak a kis Pável.

De milyen gyöngé, nyomorult kis jószág volt az! — beteg szülte az inségnek és a fájdalomnak, akiben alig-alig lobogott az élet lángja. Láthatta akárki, hogy ezt a gyermeket nem mentheti meg a Pavlovna Anna teje, neki nagyapóékra van szüksége. S mert így állt a dolog, Kurt nagyapó keményen összeszedte magát és talpra állította az öreg Szergejt is, aki leroskadt keresztjének súlya alatt. Azt mondta neki:

— Élünk kell, hogy a gyermek éljen!

És éltek és dolgoztak nyomorult muzsikok módjára, törték a földet a kis darab zabkenyérért, vágták a fát az erdőn s küzdöttek a szibériai tél hidegével és farkasaival. Szó sem volt már róla, hogy elhagyják a mocsár és az őserdő alkotta menedéket; amíg Pável férfisorba nem kerül, itt kell maradniok. Pedig mikor elindultak, más céljuk volt: a határ; — azért küzdöttek és vergődtek, hogy kiszökhessenek a szovjetbirodalomból. Mert nagyapóék nem a tatárok elől menekültek, hanem a Cseka fegyverei elől.

Teltek az évek; Pável már a tizenkettedik esztendejében járt. Szép nagy, erős fiú lett belőle és az öregek minden gondjéért örömmel fizetett. Nemes férifalánta volt, — lelkes, bátor, gyöngéd és vidám. Ragyogó okos

szeméből sugárzott a bizalom és a hálás kedély tiszta életöröme ; olyan anyagból volt a lelke, melyet teljesen átjár a fény.

Pávelnek nem volt játszópajtása a faluban. A fakószóke és tunyavérű kis muzsikgyerekek idegenül csodálkozó pillantásokat vettek rá, ha megpróbált velük játszani. A próba mindig balul ütött ki : nem értették meg egymást, nem voltak összehangolva, — akár a síp, meg a hegedű. De ő, meg a két nagyapó annál jobban megértették egymást s mellettük Pávelnek ezer mulatsága akadt. Szeretett dolgozni a mezőn, szeretett az erdőben cserkészni, kis bogarak jövés-menését figyelni a fű között, vesszőből játékot faricskálni, de legjobban szerette Kurt nagyapót hallgatni ha téli estén felolvasott a Könyvből.

Ilyenkor a padkán ült, hátát a jó meleg kemencének vetve s ragyogó szemét egy pillanatra sem vette le az olvasó öreg arcáról, melyre titokzatosan váltakozó fény- és árnyfoltokat vetett a pislogó mécs lángja. Néha félbeszakította apót és magyarázatot kért tőle, ha pedig nagyon megfogta valami a szívét, hevesen fölkiáltott :

— Még egyszer, nagyapó, még egyszer !

Napközben a Könyv a padka vert falába vésett kis mélyedésben feküdt és ez valóságos búvóhely volt, mert egy kis deszkalap fődte s a csíkos szőtt takaró alatt senkisem vette észre. Mikor Pável még egészen kicsiny volt, vágyódó és szinte áhítatos csodálattal nézett a Könyvre, melyet sohasem látott más, csak ők hárman. Később Kurt nagyapó abból tanította meg őt olvasni és a gyermek belepirult a büszkeségbe, mikor először sillabizálta ki a Könyv első lapján feketéllő öreg betűket :

ÚJ TESTAMENTUM.

Míg az olvasás folyt, Szergej apó zajtalanul végezte a házimunkát finomformájú és rendkívül ügyes kezeivel. Ezek a keskeny, sápadt kezek szinte nőies gonddal és gyöngédséggel ápolták, becézték a gyermeket. De néha ernyedten, élettelenül hullottak apó ölébe ; ilyenkor a szeme kitágult, kéksége elfakult és halálos borzalom tükröződött benne : az öreg Szergejnek látomása volt.

Fekete éjtszaka, vörös tűzvész . . . Ég a ház, az ősi kastély . . . A lán-goló gerendák alatt vérében fekszik legyilkolt anyja, felesége, három gyer-meke . . . Ő, meg Tatjana lánya most érkeztek haza a városból ; az öreg Alexej les reájuk a kert végiben, megállítja a kocsit : Meneküljetek, uram ! . . . Parasztruhát ad nekik, pénzt, amit a rablás órájában össze tudott kapkodni . . . Keresztet vet az ájuldozó Tatjana homlokára : a kazáni Szent Szűz oltalmaz-zon ! . . . A hű kocsis elhajt velük az Ural partjáig, a révész átviszi őket . . . És aztán a futás, a szörnyű út ! Inség, állati rettenés az életért s a pokol tüzei köröskörül . . . Nem bírják tovább, meg kell halni ! . . . És akkor jön Kurt apó a fiával, — ők is bujdosnak az erdőn, fogolytáborból szökött katonatisztek. — Kurt a kezébe veszi mindnyájuk sorsát, vezeti őket . . . Aztán a két sápadt virág kinyílik a halál völgyében, összeölelkeznek . . . És most már ők is ott vannak, ahol a többi : elnyelte őket a föld . . .

— Szergej apó, ne nézz olyan messzire, nézz inkább én rám ! Lásd csak : Már megint rongyos az ingem.

Pável megtanulta Kurt nagyapától, hogy az öregebbik apót nem szabad magára hagyni, ha nagyon messzire néz, mert attól megfájdul a szíve. Azért ilyenkor mindig akadt a gyermeknek valami sürgős mondani- vagy kérnivalója.

Kurt nagyapa pedig századszor is elmondta öreg társának :

— Csak még egy kicsit tartsál ki, batyuska! Pár esztendő múlva embernyi ember lesz a fiúból, akkor aztán nekivágunk a határnak!

De Szergej apó mindig csak így felelt :

— Azt hiszed, hogy én megérem azt?

— Meg hát! Azt is megéred, hogy dédunokáid lesznek. Német leány lesz az anyjuk, — megjavítjuk a fajtádat, öreg!

Szergej apó fajtájáról sok szó esett az öregek között, mert Kurt nagyapa szánalommal tekintett ugyan a szegény muzsikra, de egészben véve ugyan-csak megvetette az oroszokat.

— Silány, rossz fajta és gyógyíthatatlanul beteg — mondta germán határozottsággal.

De Szergej apónak más volt a véleménye.

— Nem bennük van a hiba, — mondogatta fáradt tompa hangján — ők csak eszközök a sors kezében. A mélység erői mozgatják őket, titokzatos és rettentő hatalmú törvények... A mi kultúránk is megérett a halálra, mint a római... A nagy kaszás jár a földön és elpusztít mindent, amit az ember alkotott...

Szergej apó hangja elfúlt és szeme belémeredt az apokaliptikus rémekkel teli messzeségbe. De Kurt nagyapa kedélyesen a vállára ütött és nyugodtan így szólt hozzá :

— Hallgass ide, öreg! Én megmondom neked, mi fog elpusztulni: a mi rossz, beteg és korhadt. De ami értéke csak van az emberiségnek, azt mind át fogjuk menteni az új korba. Tisztulási folyamat ez, semmi más. Majd megmutatják a jó egészséges fajok, hogy mire képesek, majd ők kiszorítják a rostából a pelyvát és a szemetet, — ne félj! Hanem ez a te fajtád, ez a tehetetlen szlávság, ez olyan ám az emberiség testében, mint azok a mirigyek, amelyek minden bacillust magukba szednek és mindenestől elgennyesednek az istenadták.

Igy vitatkoztak ők újra, meg újra, ha Pável nem hallotta. De elérkezett az ideje, hogy a kemény germán szükségét érezte a fiúval is nyíltan szólni ezekről a dolgokról.

A tavasz szokatlanul enyhe volt ez évben. Bőjtelő havában már zsendült a fű az erdőszélen s a nyirfa ágai aranyos zölden rajzolódtak a lenvirágszínű tiszta égre. A muzsikovok oly korán szántottak és vetettek, mint még soha és vígan voltak, mert nagy karéj kenyeret ígértek maguknak a jövő télre. De a jó reménység napról-napra csökkent, mert ezen a tavaszon nem esett az eső. A föld megrepedezett, a mag benne maradt és a faluban úrrá lett a kétségbeesés. Ekkor egy alkonyatkor fölkerelkedtek az öreg parasztok, meg asszonyaik és Jefimmel az élükön elmentek Perkunásznak, az ős szláv istennek oltárához az erdőbe. Pável éppen rőzsét szedett Kurt apóval és tanuja lett a pogány szertartásnak. Látta a vén Jefimet a máglya tüze előtt, amint fekete kakast húzott elő, elvágta a nyakát, bekente vérével a sziklát s aztán kiterjesztett karokkal fölkiáltott.

— Ó, régi Istenek, Perun, Volosz, Dajdj! Segítsetek a ti népeteken, indítsátok meg az esőt, parancsoljátok meg a vizeknek, hogy áztassák meg a mi földjeinket!

És látta Pável, hogy a nép köréje tolong és oly mélyen meghajtja fejét, mint ünnepeken a keresztet tartó pápa előtt szokta; a vén ember pedig a leölt állat vérebe mártja ujját és azzal meghinti őket.

A gyermek hazamenet egész úton összeszorított fogakkal hallgatott. De otthon kitört belőle az elkeseredés.

— Nagyapa, miért tesznek ilyet?

— Azért, fiam, mert oroszok. — Felelte Kurt apó komolyan. — Az orosz nép tehetetlen, siránkozó, babonás és a lelke mélyén pogány. Pável hangja megremegett.

— De nem minden orosz olyan, úgy-e nagyapó? Akik tanultak, a művelt oroszok, — úgy-e, nem?

És a fiú gyöngéd tekintete Szergej apó kék szemét kereste. De az öreg elfordult és mélyen lehajolt a munkája fölé. Eszébe jutott a moszkvai jósnő, kit sohasem mulasztott fölkeresni, ha bement a városba s leküzdhetetlen vonzódása a varázslók és szellemidézők mutatványai iránt. Ő a naturalista írók művein s a legsivárabb nyugati filozófián nevelkedett és hite már régen nem volt, de az orosz miszticizmus mérges gőzei át- meg átjárták a lelkét.

Kurt apó egy pillanatig szánakozó szeretettel nézte a lehajtott fehér főt, de aztán kegyetlenül kimondta az igazságot.

— Lényegében a műveltek is csak olyanok, mert az orosz lélek beteg. Nincs ép hite és nincs cselekvő ereje, azért uralkodnak rajta mindig idegeknek. Súlyos és tehetetlen, mint a víz; földuzzad vagy szétfolyik, a kívülálló erők nyomása szerint. Az erő, akár emberi, akár természeti erő, csak babonás félelmet és beteg képzelődéseket vált ki belőle; ez, látod, az orosz miszticizmus. Ködben és álomvilágban járnak ezen a földön, de te, Pável, más örökséget kaptál. Azért mondom el néked ezeket, hogy tudjad: milyennek nem szabad lenned.

— Nagyapa, — kiáltott a fiú hevesen — én nem leszek olyan!

Kurt apó megsimogatta a gyermek lángbaborult arcát.

— Tudom fiam, — mondta mély meggyőződéssel — te férfi leszel!

Pável boldogon simult nagyapó széles mellére, de egy pillanat múlva már odafordult a másik öreg felé. Szergej apó mélyen előrehajolva öltögetett egy rossz zsákon; látszott, hogy reszket a kezében a tű. A fiú szívét elöntötte a részvét és a gyöngédség forró hulláma, oda szaladt hozzá és összecsókolta az arcát. Apónak szelíd kék szemét könnyek borították el; őszinte büntudattal és olyan imádó szeretettel nézett föl rá, amilyenel az öreg názáreti ács nézhette a Mária fiát.

Ezalatt a szent Oroszország kenyértermő mezein végigdübörgött Sztalin földreformja. A földek nagyrésze szántatlan és vetetlen maradt, mert a gazdák, hogy kulákoknak ne minősítsék őket, sietve túladtak birtokaik nagyobb felén és csak annyit termeltek, amennyi a maguk házanépének kellett. Ezért Cseka-különítmények szállták meg a falvakat és vérrel szórták be az üres barázdákat. Majd megindultak a városok munkátlanjai a falu felé, hogy Sztalin rendeletére kollektív gazdaságokat alapítsanak. Az őslakosság kapával és kaszával fogadta őket; folyt a háború, folyt a vér mindenfelé s az éhínség réme kísérteni kezdett az orosz Kánaán fölött. Végül a Cseka rászabadította a falura a Beszbosznikovot, az ateisták szövetségét. A templomok falai ledőltek, az ikonok és a szent könyvek máglyatűzőn égtek el s a papok százait verték agyon kunyhóik küszöbe előtt.

Nagyapóék falujában minderről nem tudtak még semmit, mert a mult nyár óta nem jártak itt kalmárok. De a parasztok nem is sokat törődtek vele, hogy mit csinálnak az ő mocsaraikon túl. Az elmúlt években már hallottak róla, hogy az Atyuskát megölték s hogy az új cár nem visel koronát, azt

is hírül hozták, hogy új törvény van mindenfelé, de mindez nem nagyon izgatta őket. A muzsik tudja, hogy semmiféle törvényt nem csinálnak az ő kedvéért s ha meg van a kis zabkenyere, meg néhanap egy üveg vutkija, nyugodtan alszik a padkán.

De nemsokára betört hozzájuk a vihar szele és felébresztette őket.

Egy szép májusi délután a vízparton játszó gyermekek nagy kiáltózással szaladtak a kunyhók felé:

— Emberek jönnek a vizen át! Megjöttek a kalmárok!

Vasárnap volt éppen, a nép kiment az érkezők elé s megdöbbenve látott egy csapat siralmasan rongyos, kiéhezett és elgyötört férfit, akiknek alig volt jártányi erejük. Menekülő parasztok voltak és rendre elmondtak mindent, ami a szent Oroszország falvaiban történt az Úrnak 1929-ik esztendejében.

Nagy riadalom támadt erre a szegény muzsikovok közt; elfogta őket a rettegés, hogy az ő békességük sem tart már sokáig. Mikor hazamentek, valamennyi a kunyhója imádkozó szögletében térdelt, hol a házi ikon mellett majdnem mindenütt meghúzódott egy agyagból gyurt, ferdeképű és bamba vigyorgású kis bálványszobor.

Ennek a napnak az estéjén Szergej apó megállt az alvó gyermek mellett. Ősz pillái alól lassan szivárogni kezdtek a könnyek s belefolytak öreg arcának keserű, mély ráncaiba.

Kurt nagyapó odament hozzá, átölelte a vállát és így szólt:

— Nézd csak, öreg, a fiút: milyen egészséges, nagy és erős! Tizenöt esztendőnek is beillenék. Nem kell megvárunk, amíg megnől; — ha üt az óra, indulhatunk.

És Kurt apó elkezdett készülni az útra, bátor és edzett hajós módjára, aki bármikor kész a tengerre szállni, ha szólítják. Most már Pávelt is beavatta a tervébe és elmondott neki a szovjetviszonyok felől annyit, amennyi okvetlenül szükséges volt. A fiú nem ijedt meg, inkább föllelkesítette a merész és kalandos szökés terve s az a boldog reménység, hogy meglátja az ígéret földjét: Kurt nagyapó hazáját.

Már kitűzték az indulás napját, de az idő ellenükre fordult. Mikor a zab kihányta a kalászát és az erdő hangos volt a párosodó madarak ujjongásától, megindultak a felhők nyugatról s a szürke égi vándorok mind ott húztak el a falu fölött. Nap-nap után s hétről-hétre szakadt az eső; a láp tengerre nőtt s a szürke ég összeért az ólomszínű vízzel.

Közben más baj is történt: az öreg Szergej meghült a nedves időben és ágyának esett. Már vidáman süttött odakint a nap s a végtelen láp újra kis tavacszkákra szakadozott széjjel, de apó alig támolygott még s gondolni sem lehetett arra, hogy néhány héten belül útra keljenek.

A falu olyan volt ezidőtájt, mint a megbolygatott hangyafészek. A muzsik, ha egyszer kiköppenik szinte állati nyugalomból, teljesen elveszti a fejét s rabja lesz a legvadab rémületnek. Senkisem maradt a munkája mellett, az emberek lóttak-futottak, rémitgették egymást és tanácstalanul siránkoztak. Csak egy ember volt nyugodt a faluban, az, aki valamennyinél súlyosabb gondot hordozott a szívében: Kurt apó.

És ha Kurt apó nyugodt volt, mitől kellett volna félnie Pávelnek? Nem, az sohasem jutott eszébe, hogy féljen. Pável lelkének egyik főjellemonása a tökéletes bizalom volt. Ő olyan közvetlenül és határozottan érezte a gondviselést, mint a napsütést, vagy a levegő áramlását. És mert így volt,

egy pillanatig sem kételkedett benne, hogy az élet szép és nagy dolgokat tartogat a számára. Olyan áhítatos várakozással állt a gyermek ifjúsága kapujában, mint ahogy a hívő lép a templom küszöbére.

Pável legforróbb vágya az volt, hogy legyen alkalma bátor cselekedetekre, férfias tūrésre és arra, hogy másokkal jót tegyen. Ezért boldog izgalmossal gondolt a nehéz útra, mely előttük állt. Kurt nagyapa nem fogja őt fáradtnak látni, nem bizony! Szergej apóra ő fog vigyázni; ha fölfelé kell menni, majd odatartja erős vállát neki, hogy támaszkodjék rá. Búsulni sem hagyja öregapót, majd gondol ki jó tréfákat, hogy megvidítsa. S ha kínálkozik ütközben alkalom valami derék cselekedetre, ő bizony nem fogja elszalasztani.

Hej, de lassan telt az idő indulásig! Csak az volt a szerencse, hogy Kurt nagyapa most még többet olvasott nekik, mint máskor. Mikor az eső esett, naponta kétszer is előkérte a Könyvet s ilyenkor Pável megfedekezett még az útról is. Jézus története mindig olyan megrázó erővel hatott a gyermekre, mint valóságos élmény. Az evangéliumi kor volt az ő igazi világa; abban élt, akár az őskeresztények.

Egyik nap — ragyogó szép nyári délután volt — Kurt apó így szólt Pávelhez:

— Ma valami újat fogunk olvasni.

És felütötte a Könyvben az apostolok cselekedeteiről szóló részt s felolvasta belőle Istvánnak, az első vértanúnak történetét. A gyermek arca lángolt, szeme lázas fényben csillogott s a szíve oly hevesen vert, hogy szinte reszketett belé.

«Ime, látom az egeket megnyilni és az embernek fiát az Isten jobbjára felől állani.»

— Ó, nagyapa, ez szép, ez nagyon szép!

S mikor vége volt a történetnek, Pável így kiáltott föl:

— Én is úgy tettem volna! Én is meghalnék Óérette!

Kurt nagyapa kicsit halványabb volt, mint máskor; talán mert elfáradt az olvasásban. Némán megölelte a gyermeket és sokáig úgy tartotta, jobbját a fején nyugtatva, mintha megáldaná. De Szergej apó nem lelte a helyét, jött-ment a házban és kétségbeesetten nézett maga elé.

Este a kis Pável nagy munkában volt. Nyírfaágacskákat válogatott az udvaron, aztán fűrt, faragott és nem feküdt le addig, míg össze nem állított egy kis keresztet. Mikor elkészült vele, ragyogó szemmel mutogatta apóéknak:

— Ez mindig nálam lesz és elviszem az útra is!

Aztán maga mellé tette a keresztet és úgy feküdt le.

Mikor a gyermek már aludt, Szergej apó hevesen nekitámadt Kurtnak:

— Miért olvastad el neki azt? Mártírt akarsz csinálni ebből a gyermekből?

Kurt egy mélységes pillantást vetett rá, azután csendesen így szólt:

— Én is kérdezek tőled valamit, batyuska. Sohasem gondoltál még arra, hogy mi lesz akkor, ha nem sikerül megmenekülnünk?

Szergej sápadt rémülettel meredt rá, ő pedig ünnepi komolysággal folytatta:

— Ha emberi lehetőség van rá, én karomra veszem a gyermeket és átviszem tűzön és vízen. De ha nem lehet... Mondd, azoknak a kezébe adnád őt? Rájuk bíznád a Pável lelkét?

— De neki élnie kell! — mondta Szergej apó és egész testében reszketett.

— Élni fog, ha Isten úgy akarja, — felelt az öreg germán szilárdan. — Én csak egyet tudok: azt, hogy az ő életének magasabb célja van és ahhoz el kell érnie, akár eljutunk szabad földre, akár nem. Aludj békeséggel, batyuska és bízd Istenre a sorsunkat!

Két nappal ezután egy Cseka-különítmény átkelt a mocsáron és birtokába vette a falut. Velük volt a Beszbosznikov egy embere is s mindjárt hozzáfogtak vizsgálatot tartani a törvényen kívül élő muzsikok közt. Nagypapók a falu végén laktak, az ő kunyhójuk volt az első az ítélet útjában.

— Kulákok vagytok: külön építettétek az istállót a háztól!

Csakugyan külön építették; ez volt az ő egyetlen fényezésük, hogy nem laktak együtt az állatjukkal.

De odabent a házban meg volt elégedve a vörös parancsnok, mert nem látta az imádkozó szögletet, még egy szentkép sem lógott a falon.

— Ügylátszik, nektek van eszetek, batyuska. No majd meglássuk, talán még sem sorozunk a kulákok közé.

De a Beszbosznikov embere, egy gonoszképű, kancsal grúz, aki sokáig nézegette felváltva Kurt apót, meg Pávelt, csak megcsóválta a fejét, aztán odament a fiúhoz.

— Tudsz-e imádkozni? — kérdezte alattomos vigyorgással.

— Tudok — mondta Pável nyugodtan, de idegenkedve nézett rá.

— A Miatyánkat is tudod?

— Hogyne tudnám!

— Mondd el, ha tudod!

Pável habozott egy pillanatig, mert az érzése tiltakozott ellene, hogy a visszataszító idegen előtt imádkozzék, de vonakodását mindjárt legyőzte az a gondolat, hogy a hitét bármikor és bárki előtt be kell vallania. Összetette hát a kezét és a kis ablakon át egyenesen az égre nézve, elmondta az Úr imáját.

— Szép, szép! Dehát hol a kenyér?

Pável nem értette és csodálkozó pillantást vetett rá.

— Kenyeret kértél az Istenedtől, nemde? «Add meg a mi mindennapi kenyerünket...» Hát hol a kenyér? Nem látom sehol, nem adott az öreg, úgy-e?

Pável fölkapta a fejét s rémült utálattal nézett a vigyorgó arcra.

A grúz odalépett hozzája s megsimogatta a karját.

— De én adok neked, fiúcska! A szovjet gondoskodik rólad, jobban, mint a te Istened. Nesze, ezt ő küldi neked: egyél!

Belenyúlt a zsebébe, fehér cipódarabot húzott elő és odanyujtotta a gyermeknek. De Pávelnek minden vére az arcába szökött, ledobta a kenyeret a lába elé és ezt kiáltotta neki:

— Nem kell! És ne gúnyold az Istent!

A Cseka-tiszt a kancsal vállára ütött.

— Ezt jól kiszedted belőle, batyuska. Majd gondunk lesz a kis vadmacskára, — megneveljük!

S egy szót sem vesztegetve többé a háznépre, ment tovább a szegény muzsikok kunyhóiba, akik reszketve hullottak térdre a szuronyok előtt.

Kurt nagypapa pedig odament a fiúhoz, a vállára tette két kezét s mélyen a szemébe nézve, így szólt hozzá:

— Pável, neked érezned *kell*, hogy Isten szüntelenül veled van és nem szabad félned sohasem !

— Nem félek, nagyapa ! — mondta a gyermek emelt fővel s szemének édes ibolyaszínében megvillant az acél fénye.

A szomszédból most éles kiáltozás és sírás hallatszott, aztán előjöttek a katonák, szentképekkel s a házi ikonnal megrakodva. Pavlovna Anna, a Pável dajkája, sírva szaladt utánuk.

— Ne vegyétek el, batyuskák, ne vegyétek el, az Isten szerelmére !

De a katonák eltaszigálták az asszonyt s a képeket leszórták az utcára, nagyapóék háza elé, mert úgy parancsolták nekik.

Házról-házra jártak s ami vallásos vonatkozású tárgyat csak találtak, azt mind összehordták Pávelék elé. A muzsikok nem mertek ellenkezni, csak itt-ott nyúlt egy reszkető kéz a drága holmik után s elvétele csuklott fel egy hangos zokogás. Jefim jó előre beszaladta a falut s odasúgta az embereknek.

— Adjatok oda mindent ! Majd elvisszük a fekete kakast az öreg Isten oltárára és nem lesz semmi bajotok !

Aztán fölkinálkozott segítségül a katonáknak és buzgón cipelte a képeket és feszületeket az egyre növekvő dombra.

Pável meglátta az ablakból, hogy mit csinál a vén Jefim. Hevesen megfordult, hogy odahívja Kurt nagyapát, de az éppen a vén Szergejt ápolgatta, aki nagyon odáig volt. A gyermek nem tudta a lelkére venni, hogy Jefim oly gonoszul cselekedjék, kiszaladt hát a ház elé és rákiáltott :

— Hagyd abba Jefim, ne segíts nekik ! Szégyen, gyalázat, amit művelsz, — hagyd abba !

A samán régen gyűlölte már ezt a gyermeket, gyilkost pillantást vetett rá és feléje mutatott piszkos, görbe ujjával :

— Ezeknél is van kereszt, csak eldugták ! Én láttam este az ablakon át, a gyerek térdelpelt előtte.

— Gyerünk hát, — mondta az egyik katona — kutassuk ki őket !

Pávelnek csak egy gondolata, egy érzése volt : Nem szabad megengedni, hogy odabent kutassanak, mert megtalálják a Könyvet.

— Nem kell bemenni, — kiáltotta — itt van !

S előhúzta ruhája alól a kis nyírfakeresztet és magasra emelte, hogy mindenki lássa.

Kurt nagyapa ekkor szaladt ki a gyermek után és gyorsan melléje állt.

— Erigy onnét, — kiáltott rá egy baromi képű katona, — hadd puskázom le azt a verebet !

A különítmény parancsnoka, aki végigjárta már a falut, most ért vissza embereivel. Megállt Pávellel szemben, összeráncolta a szemöldökét és rárivalt a fiúra :

— Hajítsd oda azt a lomot a többi közé !

De a kis Pável két kezébe fogta a keresztet és szívére szorította. A parancsnok elvörösödött dühében és mégegyszer rákiáltott :

— Engedelmeskedjél, kölyök vagy meghalsz !

A gyermek nem mozdult, csak a szemét emelte föl az égre.

— Sorakozz ! — kiáltott a tiszt és a katonák felsorakoztak Pávellel szemben.

Kurt nagyapa ekkor mögéje állt s két erős karjával átölelte.

— Itt vagyok, Pável, — mondta neki — együtt megyünk !

De a katonák kitépték a karjából a gyermeket és eltaszigálták őt.

— Terád majd később kerül a sor!

A parancsnok ezalatt merően nézte a fiút. Csodálta rendkívüli bátorságát és azon gondolkozott, hogy nem öleti meg, hanem beéri a megfélemlítéssel és majd katonát nevel belőle.

— Célozz! — kiáltott harsányan, de intett a legényeknek, hogy várjanak.

Tíz puskacső villámgyors mozdulattal Pável szívének fordult. Ekkor a gyermek arca hirtelen kipirult, karját kitárta s szemét az égre szögezve, hangosan felkiáltott:

— Nagyapa, látom... Én is látom! Megnyílik az ég... Ő van ott, — Jézus!

— Tüzelj! — kiáltott a parancsnok veszett dühvel.

A sortűz eldőrdült és a kis Pável lehanyatlott. Nagyapó odarohant hozzá, a karjába ölelte és lecsókolta megtört szemeit. Aztán fölvette a kis nyírfakeresztet és magasra emelte.

— Emberek, — kiáltotta — mit akartok: barmok módjára élni vagy pedig követni ezt a gyermeket, aki előttünk ment az Istenhez!

Most hátul a nép között is fölkiáltott egy hang:

— A gyermek látta Jézust!

S ez a néhány szó, mint a visszhang, végigzúgott az utcán.

A nép reszketve bújt össze, de egyszer csak kivált közülük egy férfi, aztán egy másik, egy harmadik s végül már tízen voltak; — tíz szegény, tompalelkű, félig pogány muzsik, akik egész életükben vakon tapogatództak a világosság felé és most elindultak a kis Pável után, mert ő látta Jézust.

Mikor odaértek Kurt apó mellé, a Cseka-tiszt rájuk ordított:

— Mit akartok?

— Add vissza, batuska, a szentjeinket, — mi nem hagyjuk el a hitet!

A parancsnok intett a katonáknak s a puskák csöve célba vette a kis csapatot.

Ekkor nagyapóék háza felől is elindult egy fehérhajú, vánszorgó öreg, aki eddig összeroskadva térdelt a küszöbön s ahogy csak gyenge lábai bírták, sietett a puskák csöve elé.

— Várj meg, Pável — én is jövök!

És Szergej apó ráborult a kis Pável testére, behúnyta a szemét és megbékélt szívvel várta a halált.

Kurt nagyapa pedig még egyszer magasra emelte a kis nyírfakeresztet és nagy fenszóval felkiáltott:

— Hiszek egy Istenben!

Többet nem tudott szólni: a fegyverek megdőrdültek, a kereszt földre hullott s a hitvallók mindnyájan ott feküdtek már a kis Pável körül.

Az orosz pusztaságra leszállt az éjtszaka; halálos csönd lett és vigasztalan sötétség. És a föld, mely beitta a mártírok vérének, felsóhajtott az égre:

— Isten! Isten! Mikor elégeled meg már a vérhullást, — mikor hozod el a hajnalt?

Koszorús Istvánné.

JANUS PANNONIUS.

1434—1934.

1.

EZERNÉGYSZÁZHARMICNÉGY augusztusának végefelé egy horvátországi falvacskában Vitéz Borbálának és egy nemesi ácsmesternek fia születik. Egyszerű család az ácsmester családja, középkori iparosok: sok napi gonddal, vékányi gyerekekkel, akik napról-napra több gondot és munkát hoznak. A kisfiú még alig hatéves, amikor apja meghal. Ettől kezdve Vitéz Borbála rengeteg küszködéssel maga tartja el családját, néha bátyja, Vitéz János segíti anyagiakkal, sőt az eleveneszű fiúcskát ki is emeli a horvát fészekből és elhatározza, hogy neveltetni fogja. Vitéz János ekkoriban már váradi püspök. Hatalmas úr egy virágzó humanista püspökudvar közép-pontjában, a kezdődő magyar reneszánsz legizmosabb vidéki fellegvárában. Az új szellem őt is megfogta: szerény eszközeivel folytatni akarja tevékeny olasz elődei munkáját, a magyar humanizmus kiépítésén dolgozik. Ennek már ekkoriban megvannak a maga egyéni magyar színei: politikai humanizmus. Hiszen irodalom, még latinnyelvű is, alig van Magyarországon. A kolostorok mélyében az anyanyelv aknamunkája folyik, de még minden a kezdet kezdetén van: csetlik-botlik anyanyelve szövevényében a szerzetes, még inkább a latinon ír, könnyebben csúszik ki tollán, jobban is talál egyéniségéhez. Az irodalmi humanizmus helyébe így nevel föl politikai humanizmust Vitéz János, éppúgy mint Németországban nagy kortársa, a sikamlós versezeteit később leböjtölő tudós kancellár és majdan pápa, Aeneas Sylvius. De a kapcsolat a külső országok híres humanista fészkeivel már ekkor is élénk és állandó. Vitéz Jánoshoz hamar elkerül Guarino jeles ferrarai iskolájának jóhíre, már menesztett is hozzá néhány magyar ifjat és oda küldi el, hogy később utánpótlása legyen, utóda — és nem szerencsétlen sorstársa — unokaöccsét, a tizenhároméves Csezmiczei Jánost is. Csezmiczei János 1447-ben érkezik Ferrarába, ebbe az élénk olasz városkába és egykettőre bontogatja szárnyait. Verseket ír, föltűnik az iskola költői versenyén, lassan a legjobb diák, Guarinóék dicsősége. Az ifjút ekkortájt már Janus Pannonius néven ismerik. Így kerül kora humanista köztudatába, így a világ-irodalomba és így a magyar irodalom élére.

2.

Janus Pannonius az első magyar író, helyesebben: tudatos író. Ismeri tehetségét, ismeri értékét és ennek tudatában ír. A vallásos áhítat, a szebbéjobbá nevelés vágya — a kor magyar kódexfordítóinak ez a két ösztönzője — teljesen hiányzik belőle. Azért ír, mert szüksége. A papír az a terület, ahol kifejezheti magát. Költészete nem szelíd műkedvelés. Még kora Olaszországában is alig van társa, aki ennyire csupán az alkotásért dolgozna. Önkénytelen lírai ihlet dobja ki verseit még ott is, ahol a reneszánsz szokása szerint az alkalom, a megrendelés, a baráti szívesség kalodájába áll. Mert ő is csinált iskolás verselményeket, megpróbálkozott a nagyobb arányokkal mestere és

jótevői kedvéért. De itt is a lírai önkénytelenség kihatárolható passzusai mutatják az igazi költőt. Önzően lírikus és önzően csak sajátmaga érdekli. Állandó költői mozdulata, hogy befelé néz, önmagába, a saját lelkébe. A külvilág vagy akár a szokásos latin mitológikus sallangok csak úgy jelennek meg verseiben, ha őt érintik, ha kifejezői pillanatnyi hangulatainak. Ehhez az önző líraisághoz tartozik féktelen, szinte modern dicsőségvágya. Hajszolja az elismerést, az olvasó kegyeit, de ebben a vágyban önféjű, dacos.

Megveti a szerényeket, az önfeláldozókat: neki közönség kell. Mekkora ellentét, ha egy pillanatra visszakanyarodunk a magyar kolostorokba. Néma barátok, szelíd apácák hajolnak a fordítás fölé, festegetik a cifra kezdőbetűket, köszörülnek az árva magyar nyelvet és szerényen biggyeszti a kész munka alá: «aki ezt írta, imádságot kér», vagy pedig: «mádj értem, soror Justina». Istennel társalognak, túlvilágról ábrándoznak: ez a bővérű ferrarai magyar pedig királyokkal beszélget, fejedelmeknek hódol, nem finomkodik, nem válogat a szavak közt, és félreérthetetlenül odamond azoknak, akik kétségbevonják tehetségét, fitymálják, lekicsinylik költészetét. Fölöttébb kényes önmagára. Ha nem is megelégedett önmagával, de nem engedi az igazát. Guarinót dicséri, az ő érdemeit sorolja föl és mit nem hallgat el? Sajátmagát. A sok jeles tanítvány közt «róla se hallgatnak majd az eljövendő századok». Világhírt jósol meg, és nem téved. Rengeteg társáról feledkeztek meg az elmúlt századok folyamán. Ami bennük időszerű volt, elkopott, lerongyolódott a futó esztendőkkel: több pedig nem maradt. Janus Pannoniust máig megtartotta vérbeli lírai ösztönössége. Az örökké időszerű van meg verseiben, ez az a mag, amiből költészete terebélyes fává sarjadt bele a huszadik századba. Tárnya önmaga, ez a sokrétű bonyolódott emberi lélek minden titkos rezdülésével, időtlenségének vértetéiben: és volt-e más valami örök a világirodalom évezredeiben, mint a változatlan, mindig érdekes emberi lélek? És mennyire független ez a költő példaitól, mintáitól, mennyire csak ez érdekli és mennyire nincs otthon, ha utánoz kora szokása, kötelező divatja szerint! Mennyire a mához tartoznak legszebb versei, mennyire fakadhattak volna huszadik századi költő nyugtalanságából, időnkívüliségéből, mint *Az élet veszendőségéről* írt, költészetének ez a gyönyörű, egész értékét egy darabban bemutató kis remeke:

Hajnal szül. Azelőtt nem voltunk még az időben,
a hasadó nappal fénye világra lopott.

Hogy fut időnk! Szürkül, tünedez kis tegnapi létünk
s mindig az új sugarak indítják a mait.

Ó, sose mondd vénen, hogy gazdagon őrzöd a multat!

Tudd meg, a multadból mit sem hord a jelen.¹

3.

Ez lírai, «alanyi» öröksége, de hol van itt, ezekben és ezek mögött a reneszánsz-ember? Mindenkiben él egy olajnyomat a humanistáról: félig tudós, félig cigány. Egy kalap alatt ír Claudíanus epigrammáiról és a horvátországi különleges szőlőtőkéről, melyekre színarany kacsok, indák fogózkodnak. Kész börtönbe ülni elveiért, de kész el is adni őket lelkiismeretfurdalás nélkül egy tál aranyért. Komolyság és komolytalanság keveredik bennük,

¹ Jékely Zoltán fordítása.

tudós fölkészültség és vénasszonyos babona. Valószínűleg önmaguk előtt is zavarban vannak, mint Galeotti lehetett, aki végigkoptatta Róma templomait a szentéven, de ugyanakkor tűzzel védte eretnek elveit. Janus Pannonius sohasem tartozott ezek közé, mindössze két önmagával való összehasonlítása emlékeztet ezekre a humanista jellem-keretekre: az első nemzetközi magyarok egyike hévvel védi magyarságát, a pap és főpap pogány mitológiában gondolkodik.

4.

Janus Pannonius költészete számára Olaszország volt az igazi terület. Az itteni humanista élet ihletindítója volt verseinek. Ő a leglíraibb alkalmi költő: föllép egy sablónra és így intonál, innen azonban ellöki magát és máris a legszemélyibb mondanivalók csillagrendszerében van. Amikor Vitéz János visszahívja Magyarországra, kiszakad környezetéből és egy időre elnémul. Költészetének ez a nagy válsága érleli meg benne az igazi Janus Pannoniust, aki kishijja közvetlenül tudja adni igazi valóját. Magyarságának valódi lényegére is csak ekkor ismer. Mi volt addigi magyarsága? Tiltakozás a barbár eredet megszegyénítő vádjá ellen. A finom humanista légkörben, az élő klasszikus hagyományok között fölnevelkedett olaszok idegent láttak benne, alkalmazkodott barbárt, aki abból a messzi északi országból jött, amelyről majdnem olyan homályos elképzeléseik voltak, mint a világóceánról. Csipkelődéseik tárgya lesz Janus Pannonius magyarsága, üstökön ragadják a kínálkozó alkalmat, viccelődnek azon, hogy Barbara anyától született — Vitéz Borbála nevére céloznak ezzel —, hogy pannón medve táplálta. Ilyenkor üt ki belőle a nyugatra tévedt magyar. Ha szellemi felsőbbbségről nem is beszélhet, de beszél erkölcsi magasabbrendűségről és élesen szembeállítja a hazai tiszta erkölcsöket a mesterségesen párolt olasz erkölcsökkel, melynek alján egy kezdődő romlás penészgombáira mutat rá. Hazafisága nemcsak itt jelenik meg. Versbeszede a magyar történetet, az akkori magyar hazafiság eszményeit dicsőíti Hunyadiban és Mátyás királyban. Lassan azonban más, egyetemesebb vizekre evez át. A magyar hazafiságból jellegzetes humanista hazafiság válik: nála jelenik meg legkorábban a felfogás, hogy Magyarország a nyugat védőbástyája. Így emelkedik ki az elsődlegesen hazai érdekekből és tölja át mértékét eszmeibb síkba: Magyarország már a kultúra, az egyetemes szellemiség szimboluma lesz, az ezt veszélyeztető kelettel szemben. Ebben az időben a török veszély egyre fenyegetőbb, elkerülhetetlenebb, már ott állnak Magyarország határán. Konstantinápolyt bevették, fölégették az ottani humanizmust, ezt a fontos keleti végvárat, most már csak a magyar zsilip áll ellen, hogy nyugatnak ne zúduljanak. Így találkozik nála a humanista ideál a magyar hazafias ideállal: a kibocsájtó magyar föld egyetemes európai színeket kap.

5.

Az olasz püspöki udvarok az új szellem melegágyai: bennük sarjad ki a humanizmus. Egész tudós köröket gyűjt némelyik főpap maga köré, s minden ilyen udvar megannyi tudományos-művészeti akadémia. Az olasz humanizmus majdnem egészében politikamentes. Itt nem hatalmi cél vezet — mint nálunk, hol sokáig csak eszköze a hatalomnak, — hanem művészeti. Ez a fajta humanizmus Janus Pannonius igazi eleme. Elsősorban művész marad, még mint vezető főpap is. Nem illik hozzá a kancellária, ahol

Mátyás kovácsoltatja jellegzetesen humanista viláгурalmi terveit. A maga éveiben kirí püspöktársai közül. Hiszen ekkoriban még mindig Vitéz János a magyar humanizmus egének vezérsillaga, igazi társai, a művész-humanisták, mint később Báthory Miklós volt, még késnek. Amellett ennek az önzően művésznek, ennek a középkori szabadgondolkodónak rosszul is állt a főpapi ruha. Janus Pannonius az olaszországi években nem volt valójában vallásos. Jóbarátja a tudós és kókler Galeotti, egyike az önmagához legkövetkezetlenebb humanista utazóknak, még diákeveik alatt Rómába ment, hogy ezzel a szentévi zarándoklatával búcsút nyerjen. Mit csinál erre Janus Pannonius? Versben csúfolja, és mintegy méltatlannak tartja hozzá az effajta kegyes lelkigyakorlatot. Ekkoriban még testestől-lelkestől bent élt a pogány világ gondolkodásában: szívesebben áldozott római istenek megújított oltárain, mint a templomban. Amikor két hónapi vakációján Váradról Martialist kér az egyre mélyülő, egyre inkább a pápai székre beérő Aeneas Sylviustól, az meg is inti és komolyabb olvasmányt ajánl. De Janus Pannoniuson csak az évek fognak. Hazakerülve kezd befelé fordulni: legmélyebb korszaka következik ekkor. Természetesen vérbeli reneszánsz-főpap marad továbbra is, de fölfogja és továbbítja a kereszténységben áramló erőket. Szókincese továbbra is mitológikus, de a lényeg mélyül, nagyobb hullámokat ver. Megtalálja a hangot a Boldogasszonyhoz, a magyar szentekhez, szíve mélyéből beszél Istenhez. Legszebb ilyen verseinek egyike az anyja halálára írt. Érdekesen mutatja még külsőségeiben is költői pályáját. Szokványosan kezd, humanista sablonokon megy följebb, a derekán elkapja az igazi líraiság és ettől kezdve a legmagasabb hőfokon tartja végig a költeményt. Itt már megjelenik az Isten akaratába való belenyugvás és a végső sorokban talán először jelenik meg mint magyar főpap és imát kér elhalt anyjától az ő földön maradt lelkéért. A fölvilágosodott humanista ezzel szinte egy önkénytelen mozdulattal karol át kora névtelen szerzeteseinek írói attitűdjébe.

6.

Anyja halálakor már évek óta itthon élt. 1460 óta pedig pécsi püspök, de javarészt fönt él Budán, s Mátyás humanista körének legelőkelőbb tagja, dísze, akit az akkori egész humanista világban ismernek és elismernek. Lasanként beletörik a magyar életbe, a költő-humanista fokozatosan átmosódik a politikus-humanistába. Követségeken vesz részt, dolgozik a kancelláriában, lent jár Rómában a pápánál: bekapcsolódik a törökellenes akció gépezetébe. És ekkor tör derékba mindent Vitéz Jánosék Mátyás-ellenes összeesküvése. Vitéz bizonyos tekintetben mellőzöttnek érzi magát, de ugyanakkor félti is az országot Mátyás viláгурalmi terveitől, mert ez mind nagyobb réseket hagy a török elleni védekezésben és mindinkább eltolja a nagy támadó háborút. Janus Pannonius természetesen nagybátyjával tart, de alighanem itt is érzése ellenére. A fölkelés azonban csütörtököt mond: Mátyás szétvereti őket. Janus tartja magát legtovább, de aztán ő is délnek vonul. Itt horvát földön éri a hír, hogy Vitéz János meghalt. Most már nem érez semmi visszatartó kötelességet: megpihen Medve-várában, már betegen, hogy majd tovább meneküljön Itáliába. De itt nyomába ér a halál: az áhított olasz föld örökre bezárul előtte. Ezzel a kalandos, hajszás, méltatlan akkorddal zárul le élete 1472-ben. Mátyás nemsokára megbocsájt a zendülőknek, Janus Pannonius szétszórt verseit is összegyűjti, hogy átadja most már annak, amit a költő megjósolt: az eljövendő századok megbecsülésének. *Thurzó Gábor*

JANUS PANNONIUS VERSEIBŐL.

(A költő születésének ötszázadik évfordulójára.)

LELKEMHEZ.

Én lelkem, ki az égi tejútról a földre suhantál
 s bennem az életerő drága zsarátnoka vagy,
 nincs panaszom rád, mert ragyogó és szép a tehetség,
 mely fölemel s nemesen gyújtja ki szellememet.
 Úgy léptél ki a Rák kapuján fönt, hogy nem is ittál
 búsan a Léthe szelíd habjaiból feledést.
 S ott hol a fürge Oroszlánt éri a mennyei Serleg,
 ott siklott le az út, életem útja megint.
 Észt a Saturnus adott kegyesen, Jupiter meg erélyt, Mars
 bátorságot, a Nap lángra csiholta szíved.
 Vénusz a jóra, az isteni Hermes a szépre tantott
 s életed őseréjét Cynthia adta neked.
 (Cynthia áll őrt ott, hol a Lét a Halálba fut árván,
 ő ez a földi világ s hódol az égnek a föld!)
 Ámha megunva a csillagokat bús porhüvelyembe
 költöztél, ne feledd, hogy nyomorult ez a test!
 Mert ha az arca nem is rút és az alakja se félszeg
 s termete is daliás, más ami engem emészti!
 Nézd csak e nyütt tagokat, nincs bennük erő, csenevészek,
 renyhe a sár, amiből mesteri kéz faragott.
 Hol csupa jég a kezem, hol lüktet a láztól a bőröm,
 nap-nap után ez okoz gondot, olyan beteges!
 Nátha gyötör folyvást, a fejem zúg és belesajdul,
 majd meg a két szemem ég s könnyezik, annyira fáj!
 Sokszor a vér is előnt, gyulladt a vesém s ha a gyomrom
 dermedten didereg, májamat örli a láz.
 Tán e törékeny test is azért volt kedves előtted,
 hogy csak e gyöngefalú fogda lakója legyél.
 Ó, de mit ér a csudás lángész is, hogyha a test roncs,
 bölcs se leszek, ha ilyen vézna a szervezetem.
 Atlasz zord erejét s Miló testét se kívánom,
 lennék törpe is én, csak ne gyötörjön a kór.
 Így vagy időzz inkább oly testben, amely derekabb, vagy
 költözz vissza megint s járd be az égi mezőt.
 S míg ezer esztendőtt vezekelsz fönt, arra ügylj csak,
 hogy ne borulj a botor Léthe fölé epedőn.
 El ne feledd, hogy nyűg volt rajtad e test s ha az égből
 újra leszállsz, ne akard régi bilincseidet.
 Hogyha pedig vak végzeted az, hogy a földön is élj, légy
 bármí csak ily szomorú emberi pária ne!
 Röpködj inkább, mint a szelíd méh s gyűjtsd csak a mézet,
 s légy ragyogó hatlyú, mely a tavon dalol is,
 s rejtsen bár el a tenger, az erdő; mindig az ember
 sorsa elől menekülj, mely csupa fájau...

A RÁGALOM.

(Részlet a Marcello-panegyrisből.)

Mélyen a mélyben, a szörnyetegek közt, lent a Pokolban él, neve Rágalom, istennő, kinek anyja a mély éj. Mindig más, ha gyötörhet, az arca is úgy alakul, hogy félrevezesse a jámbort. Bölcs a pletykabeszédnek! Rém, aki bujkál s gyűlöli azt, ami tiszta igazság, rombol, uszít s belegázol a szízi erénybe. A szépség rút s a derék tüstént ocsmány, ha akarja. Az éles szem zavaros lesz s hálójába kerülve a bölcs is vergődik, szenved, de a Rágalom ellen az ész is hasztalanul küzd. Nem dicsér senkit, de ha marni kell, ügyesen forgatja a szókat s úgy hazudik, hogy senki se tudja — de ért is a nyelvükön! — áldozatával elbánik könnyen s ha az egyik fél — megijeszti, máskor a kétes bünt úgy tünteti föl, hogy a balga gaztettet szimatol rögtön. Sose támad előlről, nyílt harcban nem is ártalmas, csak a védtelenekre csap le galádul, a boldogokat szedi rá. Olyan ő itt, mint a kalóz vagy a tolvaj: a sűrű éj a világa.

S mintha barátod lenne, a Rágalom egyre kerülget, hízeleg és már kész a kelepce, talán a bilincs is. Ott lebzsel körülötted, olyan ravasz! Arca mosolygó udvarias, nyájas, de amíg csupa báj, szeretet rongy lelke konok s a veszett bosszú acsarogva hevíti. S hozzá külseje sem szebb! Dárdáját (mit előbb a rettenetes Phlegetonba merített) balkeze tartja, jobbja meg úgy pusztt, hogy zajtalanul lövi szét a gyors nyilakat. De figyeld meg a társait is! Legelől megy ködfelhőben az Ostobaság, jeketébb a szuroknál, kísérője a balga Hiszékenység s vele tart a gyáva Gyanakvás is, de a vak Feledés se marad le, majd meg a sápadt Irigység baktat s a Viszály, de ott mutogatja vihogva kaján képét a Pimaszság is. Nem messzi mögötte a Csel terjeszti a Jóhírt, majd meg az Ámítás szédíti az ostoba népet. Hátul a bús Bánat bólong s haja lóg a szemébe. Mégse szeret nyíltan támadni, a tábori élet sincs inyére, pedig sok társa között neki van csak fegyvere bőven. A békét gyűlöli, azt teszi tönkre s összeveszíti a legszeretőbb szíveket, ha akarja. S nem bujkál a kicsiny falvakban, a rét se tanyája, ott szeret ármánykodni a városi kőpaloták közt udvari pompában s hazugul vádolja a gyöngét. Majd meg a nép kegyeit hajhászva üvölt a tömeggel s megrugdálja a vesztest vagy leszapulja a győzöt.

Fordította: Berczeli A. Károly.

DÉR.

DARVAS GÁBOR doktor, a szanatórium főorvosa szabadnapos volt, de azért lentjárt még a rendelőben, ahol kiadta utasításait az eljövendő huszonnégy órára. A fehér orvosköpeny már sportruhát takart és becsomagolt hátizsák várta a szobájában, mert Darvas doktor a hegyekben szokta szabadnapjait eltölteni. Elköszönt az alorvostól és átment a park másik oldalán levő épület-részbe, amelynek második emeletén volt az ő egyszerű, de izlésesen berendezett legénylakása.

A park a borús őszi reggel bágyadt fényében úszott. Üdülők, gyengélkedők és betegek helyett most csak néhány kertimunkás lézengett benne. Szalmába takarták a rózsatöket, a pázsitsávokról gondosan összegereblyézték a sötét fenyők között álló kevészámú lombfa lehullott sárga-piros levelét és meghordták vele a virágágyakat. A szökőkút körül, melynek víz sugara csobogva hullt vissza a kerek medencébe, elhordták már a padokat, székeket, csak az őszirózsákkal nem gondolt senki, melyek tele voltak még virágbimbókkal, bár a kinyílt lila és fehér virágokba rozsdát harapott már az éjjeli fagy.

Darvas sietve ment át a parkon, fehér kabátját még a lépcsőn lehúzta s a divánra dobta, mikor belépett szobájába. Egyenesen a nyitott ablakhoz ment és kitekintett. Mosolyogva nézett egy verebet, mely tavaszi emlékek hatása alatt, elcsent valahol egy szalmaszálat, fölrepült vele az eresz alá, de ott nem tudott mit kezdeni vele. Azután az ablak előtt fölnyúló fenyőket nézte, melynek ágai között inyenc mókus tapogatta sorra a lefelé csüngő fenyőtobozokat, míg nagysokára kedvére valót talált és azt lábai között forgatva szedte ki a magokat, amelyeknek szétszórt repítőernyői keringve hulltak le a földre. A fenyőkön túl elnézett abba az irányba, amerre ma menni készült, az ő meghitt barátai, a hegycsúcsok felé, de nem látott messzire. Szomorú, szürke köd gomolygott, terpeszkedett, egyre lejjebb ereszkedett, foszlányai már a parkot övező fenyőerdőt ölelgették.

Darvas arca elborult, de azután arra gondolt, hogy akárhányszor elindult ő már ködben és mégis, fönt a magasban napsugaras, szép időt talált. A tavaszi és a nyári emlékek hatása alatt állt ő is, mint az előbb megmosolygott veréb s mint az, úgy ő sem tudott róla. Az ablak alatt húzódó csövekben megindult a reggeli fűtés nyomán a gőzkeringés, a lécsapódott víz kotyogva futott valahová s a feszülő vezeték hangosakat pattant, mintha kimért kalapácsütésekkel jelezte

volna valaki, hogy megjött a rövid ősz, amely itt akárhányszor a telet is jelentette.

Elfordult az ablaktól és vállára dobta a hátizsákot, de mielőtt elindult, megegyszer körülnézett. Rendben volt minden, csak a fehér kabát feküdt szétcsapott szárnyakkal, mint egy óriási pillangó, a diványon. A botja végével leemelte onnan ezt az egyetlen tárgyat, amely szobájában a hivatására emlékeztette, áttette a ruhafogasra és sietve kilépett az ajtón.

Darvas doktor egy alföldi kisvárosból került a magaslati gyógyhelyre és az itt töltött másfél évtized alatt gyökeret vert és már el sem tudta képzelni az ő életét más környezetben. Szabadságidejét külföldi utazásokkal töltötte, ahonnan valóságos honvággyal tért vissza mindig a csendes, magasranyúló hegyek közé. Visszatérve azután belemetkezett a munkába. Lázás tüdőcsúcshurutosok, meredtszemű bazedóvosok, különféle súlyos és képzelt betegek izgult, kétségbeesett és szeszélyes lelkivilágához alkalmazkodott, krízisek leküzdésére segítette az elgyengült szervezeteket, tudásának, tapasztalatainak lelkiismeretes latbavetésével. Nem keresett és nem hitt csodaszerekben és a gyógyulást attól a titkos őserőtől várta, amelyből még a legbetegebb szervezetben is maradt egy szikrányi s amely még így is, elég erős volt ahhoz, hogy a lét vagy nemlét kérdését egyeseknél eldöntse. Feltéve, ha kedély, funkcionális zavar vagy egyéb körülmény, mely akárhányszor elhárítható lett volna, érvényesülésében meg nem akadályozza.

Darvas doktor a természettel állt állandó kapcsolatban. Testre és lélekreható, éltető, felfrissítő energiákat abszorbeált onnan és mert ennek tudatára jött, a gyógyulást hozó tényezőket nemcsak porokban és csöppekben kereste. Máshol talán nem is tudott volna orvosi hivatást kifejtteni, csak itt, ahol a havas hegyormok, a zúgó hegyipatakok, az illatos fenyőerdők, mint jóakarató segítőtársak a közelében voltak. Mindennek dacára, ha kintjárt a szabadban, nem volt sem orvos, sem természetbúvár, nem volt más, mint életkedvtől, életerőtől duzzadó ember, aki betegre, betegsége gondolni sem akart, aki annak örült, hogy egészséges, erős teste állja az idők múlását, mint a kemény szikla, mely megfürdik ma harmatban, holnap hóviharban vagy napsugárban s amelyről nem tud lesodorni semmit a füttyülő szél. Az ő jókedve harsogott a zúgó patakban, az ő nyugalma ült a ringó fenyőkön, az ő ábrándjaitól volt színes az esti ég és az ő melankóliájától telített a szürke köd.

Sietve ment át a parkon, kerülő úton, majdnem lopva, hogy meg ne lássák, vissza ne hívják félútról, valakinek a szeszélye miatt, mint az már nem egyszer megesett.

A parkot övező erdőben sétautak, pihenőhelyek voltak a kijáró betegek számára s az ő sétaútjaikat eldobott gyufaszálak, szivarvégek, sztaniol és egyéb apró lim-lom jelölték. A különféle pihenőhelyek

megannyi határvonalat jeleztek, melyeknél a telep lakói, betegségük szerint megállottak. Az utolsó ilyen állomás a patakot átfogó híd volt. Ennek karfájára dőlve szoktak itt a betegek óraszámra a hegyipatak rohanó vizébe nézni, mely egy kis vízesést alkotva zuhant alá.

Átsietett a hídon és csak akkor tudta magát kint a szabadban, mikor a hegyoldalban húzódó ösvényre lépett. Meglassította lépkeit, mert más célja most már nem volt, csak az, hogy szabadidejét mindenkitől függetlenül, kedve szerint eltöltse. Megnyugodva, csöndesen lépkedett tovább, csak a köd nyomta el jókedvét, mely ilyenkor őt betölteni szokta. A szálerdő már elmaradt mögötte, kusza törpefenyő szegélyezte kétoldalt az ösvényt, de az is egyre ritkább lett, sőt amint az ösvény magasabbra emelkedett, teljesen elmaradt mellőle. Darvas doktor már sziklák között járt, érdes köveken, majd szétmálott, összehordott törmeléken, görgetegen. Bentjárt már régen a teljes ködben, mely minden irányban elzárta a kilátást. Kimelegedve megállt egy sziklánál és megtörölte izzadt homlokát.

Kis vízer folyt a hegyoldalból és a szikla mellett szelte át az ösvényt. Figyelmes lett a víz csobogására és amint a földre nézett, legnagyobb meglepetésére egy friss, szöges turistacipőtől eredő lábnyomot fedezett fel az átázott talajon. Az élesen lerajzolódó lábnyom teljesen sértetlen volt, aki visszahagyta csak rövid idővel ezelőtt haladhatott erre, ugyanabba az irányba, amerre ő tartott. Egy percig arra gondolt, hogy a lábnyom az övé, de hamar meggyőződött róla, hogy amaz keskenyebb és rövidebb is valamivel. Hamar sorravette a férfibetegeket, ezek közül is csak a fiatalabbakat, mert Isten tudja miért, úgy vélte, hogy csak fiatalember lehet az, aki előtte jár. A betegek osztályozásával hamar elkészült. Nem talált közöttük olyat, aki erre az útra, ilyen időben vállalkozott volna. Idegen turista sem lehetett, ezt a vonatok érkezési ideje mondta meg neki, de tudta azt is, hogy ilyen reménytelen ködben turista sem indul errefelé, ahol zárt völgykatlanban kicsiny tengerszemnél végződött az út.

Kíváncsian folytatta az útját s most már állandóan a földet nézte. Egy-két sárgöröngyöt talált még, de a sziklás talajon elveszett azután a nyom teljesen. Tudta, hogy a szerpentinekben húzódó ösvény miatt az előttejáró gyakran fölötte van, tőle csak néhány méterrel magasabban, de hiába figyelt, nem hallott semmi neszt. A talaj megint vizenyőssé vált, az ösvény hirtelen az ellenkező irányba fordult. Az idegen itt körül-köre lépve haladt előre, de az egyik kő aljában mégis olyasmit látott, ami szögescipő orrának a nyoma lehetett. Lehajolt a földig, megvizsgálta a követ és arra a megállapodásra jutott, hogy az előttejáró voltaképpen a kőre lépett és az onnan félig lecsúszott láb nyoma az, amit lát. A ködből ekkor váratlanul kicsendült egy hang.

— Mit keres, főorvos úr!

Darvas összerezsent, körülnézett és kétlépésnyire, fölkuporodva

egy sziklára, meglátta azt, akit keresett. De meglepetése fokozódott, mert fiatal nő ült a sziklán és mosolyogva nézte őt. Fesztelen természetessége nem a sétáló vagy kiránduló benyomását keltette, hanem olyasvalakit, aki összenőtt a hegyekkel, akinek alakja úgy egybeolvad a kerettel, mintha ahhoz tartozna, annak kiegészítő része volna. Az arca is emlékeztette valakire, de nem tudta meghatározni, hogy ki az előtte ülő, aki őt ismeri. Meglehetősen hosszú szünet adódott s a lány önkénytelenül végignézett magán, ha valami esetleg nem volna rendben rajta és sietve lejjebb húzta térdig felcsúszott szoknyáját. A hirtelen, majdnem ijedt mozdulatra Darvas elmosolyodott.

— Jóreggelt, adjon az Isten! Hogy mit keresek? Egy lányomnak a gazdáját, akiről meg voltam győződve, hogy férfi és akinek az elképzelt alakjával most nem tudok mit kezdeni, mióta önt megláttam.

— Dobja ki az emlékezetéből és kényszerúségből fogadjon be engem helyette! — nevetett a lány.

Darvas a sziklához lépett és kezét nyújtotta.

— Kezét csókolom . . .

A lány megragadta a nyújtott kezét, mingyárt támasznak is használta és leugrott a kőről.

— Nem is tudtam, hogy főorvos úr szabadnapos — szólt a lány és lassan fölfelé indult. — Meddig tetszik menni?

— Fölmegyek a tengerszem melletti kunyhóhoz, ott megpihenek és délután visszafordulok.

— Nekem is az a célom, de úgylátom rossz napot választottunk.

— Eddig én is úgy véltem, de most már mást vallok.

— Én azt tartom főorvos úr — szólt a lány félig hátrafordulva, — nem minden szépségnélküli az ilyen nap sem. Ilyennek például ezt a völgyet nem láttam még soha, pedig többször jártam már erre.

Darvas doktor alig hallott valamit abból, amit a lány mondott. Ragyogó szemét, üde arcát, beszéd közben elővillanó egészséges, fehér fogsorát nézte, de még mindig nem tudta, hogy kivel sodródott össze. Erős, arányos testalkatú lány volt, majdnem olyan magas, mint ő. A hangja kellemes csengésű, a modora fesztelen, a pillantása nyilt, mint a tisztakedélyű, romlatlan léleké. Gondolataiba mélyedten, szórazottan járt, csetlett-botlott a lány mögött, aki ilyenkor mindig egy kissé riadtan nézett hátra és pillantása, mely először az útban heverő kőnek szólt, mosolygósra vált, mikor a férfi arcába nézett. Lent a völgyből halkán csendült a déli harangszó.

Megálltak közel egymáshoz. A lány a hang irányába nézett, jobbkeze apró kilengéseivel jelezte a harang kondulásait.

— Holnap ha delet harangoznak, erre a percre fogok gondolni és akkor magamelőtt látom majd ugyanezt a képet.

— Akkor remélhetőleg engem is lát, mert hozzátartozom a képhez. Különben ugyanezt teszem majd én — felelt Darvas — és remélem, hogy akkor már tudni fogom, hogy kivel hozott össze a véletlen. Hiába

fárasztom ugyanis az agyam, nem tudom megállapítani, hogy honnan ismerem önt.

A lány arca hirtelen komolyra vált. Találkozásuk óta most történt meg először, hogy nem állta a férfi tekintetét és elpirult a hajátövéig. Bosszankodott pirulása miatt, egy ideig a ködbe meredt, azután újra a férfi szemébe nézett kissé bántódott, de azért meleg pillantással.

— Bocsásson meg főorvos úr, de ön az első perctől kezdve úgy tett, mintha megismert volna. Bizonyára tréfál csak, mert nem hinném, hogy nem akarna megismerni.

A lány maga is azt hitte, hogy így van és újra a régi volt.

— Szavamra! . . . — szólt Darvas komolyan, de nem folytatta, mikor látta, hogy a lány arca újra elsötétül.

— Menjünk! — szólt a lány és elfordult. — Szóval nem «akar» megismerni. Talán oka van rá. A bazárba is ritkábban jön, mint eddig . . .

Darvas a homlokára csapott és megállt. Most már tudta, hogy honnan ismeri a lányt. Mikor nyári szabadságáról visszatért, akkor találkozott először a kellemes modorú barna lánnyal a bazárban, ahová apró vásárlásokra betért néha és a kiszolgáló kisasszonyokkal néhány barátságos szót váltott.

— Kedves Jolán kisasszony, nem volt tréfa és nem volt rosszakarát, hogy nem ismertem meg mingyárt. Így nekiöltözve, bebugyolálva és felmálházva nem láttam még önt soha. Ez a turistafelszerelés önt teljesen átalakítja, de ha csak valaha is hallottam volna, hogy ön is kijár a hegyek közé, úgy hamarabb felismertem volna. Ön is szabadnapos talán

— Igen — felelt a lány — és ilyenkor nem tudok okosabbat tenni. De sokáig már nem lesz így, mert elmegyek innen.

— Miért? — érdeklődött Darvas.

— Tudja főorvos úr — a lány megállt, nekitámaszkodott a sziklának és beszélni kezdett — valami furcsa, fonák helyzet adódik az itteni alkalmaztatásból. Az apám jószágigazgató lent a síkon, az egyik grófi uradalomban és otthonunkban gond és munka nélkül élhetnék én is. De kereskedelmi képzettséggel, megfelelő nyelvtudással úgy véltem, ki kell venni a részemet a munkából és elfogadtam más híjján ezt a nekem felkinált alkalmaztatást.

— No és? Elhatározása helyes volt. Nem találok benne semmi fonákságot.

— Nem is az állás vállalásában keresendő, hanem az állás lényegében. Rólunk nem vesz senki tudomást. Nem vagyunk hivatalnokok, alkalmazottak sem vagyunk, a voltaképeni kiszolgáló személyzetet értve ezalatt. Társnőmmel együtt egymásra vagyunk utalva és mivel felváltva vagyunk szabadnaposak, kénytelenek vagyunk egyedül lézengeni. Ezért megyek újra haza, tapasztalatokban gazda-

gabban. Megérti főorvos úr, hogy célzatosságnak vettem azt, hogy nem akar megismerni?

— Megértem kedves Jolán, de erre ne is gondoljon. Sőt legközelebb elintézem az igazgatóságnál, hogy az említett helyzet megváltozzon. Önök fontos munkakört töltenek be, a szanatóriumnak úgyszólván minden vendégével érintkezésbe jutnak és akárhányánál valósággal napi programm, hogy ellátogasson a bazárba. Fiatal nő számára nem is a legrosszabb az ilyen munkakör vállalása. Tudja, hogy elődjei közül ketten igen előnyös házasságra léptek a bazárban kötött ismeretség révén!?

— Ezt nem tudtam — nevetett a lány, — de ez a körülmény nem fog engem itt visszatartani.

Tovább mentek, egy kis darabon még fölfelé, majd enyhe lejtőre értek és nemsokára halvány körvonalakkal bontakozott ki a ködből a kicsiny kunyhó. Ott állt a tengerszem partján a lecsapódó ködtől nedves, fekete zsindeletetűvel. Két szobája volt, melyek közül az egyik nyitva állt, a másik ajtaján pedig jókora lakat lógott.

— Megérkeztünk! — szólt Darvas és a zsebéből előszedett kulccsal kinyitotta, majd levette az ajtó lakatját. — A kunyhónak ez a része az enyém, nyáron már hajnaltájban feljövök ide és amennyire lehetséges volt, igyekeztem egy barátságos kis odut teremteni.

— Nem tudtam megérteni soha — szólt a lány, — hogy micsoda titkokat rejt ez a lezárt ajtó!

Darvas belökte az ajtót és egy kézmozdulattal betessékelte a lányt. Egyszerű asztal, két szék, egy fekvőhely volt benne, kis könyvespolc, lámpa, a falakon üveg alatt néhány keretezett, színes fénynyomat, mosdó és egy kis kályha a sarokban.

— Nagyon kedves és barátságos, de a hegyek között ennyi fényűzéssel berendezett helyre nem illik az ön által használt «odu» megjelölés — szólt a lány, mikor körülnézett. — Szeretném, ha nekem is volna kulcsom hozzá, mert a szomszédos helyiség borzasztóan rideg, különösen ha az ember, mint velem egyszer eső miatt megesett, órákat kénytelen ott tölteni.

— Ha óhajtja — felelt Darvas — szívesen adok önnek is egy kulcsot, de tegye le kérem a hátizsákot és érezze magát otthon . . .

Azt akarta még mondani, hogy — nálam, de nem ejtette ki az utolsó szót. A lány megérezte, hogy félbenmaradt mondat hangzott el, egy percig tanácstalannak látszott, de azután hirtelen elhatározással letette zsákját az asztalra, levette a sapkáját és a falon függő metszetek egyikéhez lépett. Megnézte, hogy mit ábrázol, de az üveglapban akaratlanul is tükröt talált és előbb lesimította dús, barna haját.

Darvas is letette a zsákját, sapkáját és csak most vette észre, hogy a párás ködben nemcsak az ő, hanem a lány kabátja is átázott. Hamar a kályhához lépett, berakott a kikészített fából néhány darabot, alágyújtott, azután kezébe vette a mosdó mellett álló vödört.

— Lemegyek a tóra vizért és visszaeszek mingyárt.

Megrázkódott, mikor kilépett, élesebbnek találta a levegőt, sűrűbbnek a ködöt. Míg leért a vízhez, sok gondolat fordult meg az agyában. Visszanézett néhányszor a kunyhóra, mely váratlanul kellemes és érdekes vendéghez jutott és eszébe ötlött az is, hogy akár-hányszor, ha egyedül üldögélt a ház előtt, ilyesvalakinek az érkezését várta, óhajotta. Darvas nem elvből maradt agglegény, hanem csak azért, mert — bár negyvennyolcadik életévét taposta már — sem hivatalában, sem magánéletében nem találkozott még azzal a nővel, akit élettársul választhatott volna.

Igaz ugyan, nem is kereste. A nőknek az a fajtája, amellyel mint orvos foglalkozni kényszerült, nem érdekelte. Barátai évődésére, hogy miért nem keres magához való asszonyt, azt szokta felelni: Ha van olyan, aki az ő számára rendeltetett, majd útjába hozza a sors előbb vagy utóbb, addig pedig ráér!

Megmerte a vödört a kristálytiszta vízben és sietett vissza a házhoz.

A lány letette már esőköpenyét, kötöttkabátját is és a nyak-kivágása körül fehérrel beszegett, keskeny fekete csíkokkal mintázott sötét blúzában karcsúbbnak látszott. A szobában már kellemes meleg volt és gyenge kölnivízillat terjengett. Mikor Darvas betette maga mögött az ajtót, eddig sohasem érzett izgalom vett rajta erőt. Megtöltötte vízzel a mosdót, megpiszkálta a tüzet, teavizet tett a kályhára, de csakhamar kifogyott az apró tennivalókból, amelyekkel izalmát levezetni igyekezett. Leült egy székre és a lányt nézte, aki megmosdott, sietség nélkül tett-vett és nyugodt fesztelenséggel mozgott. A lány nyugalma lassan csökkentette az ő izalmát is.

Leültek az asztal mellé, kiszedték a hátizsákokból az ennivalót, de mindegyikük a saját gondolataival volt elfoglalva és a társalgás nehezen indult meg közöttük. A köd sűrűbb lett, a homály a szobában teljesebb. A tüzön álló víz halkán zümmögött és megélénkülő szél duruzsolt a kéményben.

Darvas a kályhához lépett, óvatosan surrant el a lány mellett, hogy hozzá ne érjen, mégis gyengén remegő testtel ért a szoba másik sarkába. Köhintett egyet, lehajolt, megpiszkálta a tüzet és guggoló helyzetben, hogy hangja fojtott voltát titkolja vagy legalább is indokolja, megkérdezte, hogy gyengén vagy erősen kívánja-e a teát.

— Úgy szeretem, ha valahogyan a kettő között van árnyalatában! — felelt a lány.

— Rajtaleszek, hogy eltaláljam a kívánt árnyalatot, de hogy sikerül-e, az már más kérdés.

Befőzte a teát, a mosdó fölötti kis faliszekrényből kivett két csészét, megtöltötte azokat, azután megemberelte magát és leült a lány mellé.

— Megkínálhatom valamivel, főorvos úr? — kérdezte a lány.

— Ó, köszönöm, van nálam is mindenféle és kevéssel szoktam beérni.

A lány tiszta fehér kendőt terített az asztalra, a hátizsákból kenyeret, húst, tésztafélét rakott ki, Darvas hozzárakta a magáét és a lányra bízta, hogy a különféle ennivalót osztályozva, sorrendet teremtsen. A lány megfelelt ennek, megrakta a fölszeletelt vajaskenyereket ebből is, abból is egyformán mindig két darabot és a tenyerén nyujtotta át Darvasnak az övét. Darvas meg evett jóétvággyal, vidáman és nem tudott betelni a lány nézésével. A pillantásuk találkozott olykor s a lány szeméből kiolvasható volt a magát — azzal a férfivel szemben, aki sorsát esetleg megpecsélhette volna — gyengének tudó nő aggódó, békítő, csillapító kérélmé, mely szavakba foglalva körülbelül azt mondta volna: Tudom, jó ember vagy és a helyzettel visszaélni nem fogsz!

— Nem! — szólt Darvas, megértve a pillantást, akaratlanul is hangosan és felkelt az asztaltól. Az ablakhoz lépett és kitekintett.

— Tisztul az idő, azt hiszem estére fölszáll a köd.

Megfordult és újra a lány büvökörébe esett. Rágyujtott egy cigarettára és visszaült az asztal mellé. Hátát az asztal lapjának támasztotta és szembekerült a lánnyal, aki hátradőlt székében, míg fehér keze a terítón babrálgatott.

— Mikor fordulunk vissza, főorvos úr?

— Az ám — felelt Darvas kedvetlenül, — erre nem is gondoltam. Elülnék itt akár itéletnapig a maga társaságában...

Ez volt az első bók reggel óta. A lány félenk pillantást vetett a főorvosra és Darvas minden józansága egyszerre elszállott. A férfinyers birtoklási vágya lobban fel benne, amely az együtt eltöltött néhány óra alatt tudatára jött annak, hogy az előtte ülőben megtalálta az öt kiegészítő énjét és ez az együvértartozás olyan elemi erővel jelentkezett, hogy minden bevezetést, magyarázatot és kérélelést fölöslegessé tett, vagy legalább is minden kimagyarázkodást és megállapodást későbbre halaszthatónak mutatott. Eldobta a cigarettát, a lányhoz lépett, átkarolta és megcsókolta az ajkát. A lány nem tudott védekezni, pillanatnyi aléltság vett rajta erőt, de mikor Darvas másodszor is megcsókolta, indulatosan tépte ki magát a karjából.

— Menjen, hagyjon, maga vén számár! — szólt haragosan.

Darvas megtántorodott és az asztalba fogódzott. Egyszerre tudatára ébredt annak, hogy minden testi és szellemi frissesége dacára öregembernek számít ő már, hogy áthidalhatatlan ellentét van közöttük. És amikor a felhevült, haragosan csomagoló lányra nézett, aki szebb és kívánatosabb volt mint eddig, átérezte annak fájdalmát, aki örökre elveszítette azt, akit régen keresett, abban a pillanatban, amikor megtalálta. Egy percig arra is gondolt, hogy talán még nincs veszve minden, talán ha csendesen, nyugodtan kimagyarázkodna, hogy nem egy futó alkalom kihasználásáról volt csak szó, hogy ő a

saját sorsát eldöntötte már, a lányéhoz kötötte, akkor talán korrigálni lehetne mindent, megállapodásra is jutna. De nem. A lány önkénytelen és éppen ezért őszinte kitörése elvágta ezt az utat.

— Bocsásson meg Jolán — sorrendet tévesztettem — szólt Darvas csendesen. — Ezernyi dolgot mondhattam volna magának előbb, de úgy véltem, erre később is ráérek. Igaza van, vén szamár vagyok és bár nagyon fáj, hogy ön emlékeztet erre, úgy vélem mégis jobb, hogy így történt, hogy nem rejtegette gondolatát és kimondta idejében. Ne haragudjon és ne érezze magát női mivoltában megbántva azáltal, hogy egy öreg ember — már egy magához viszonyított öregember — elragadtatta magát.

A lány már fölvette kabátját, vállára dobta a hátizsákját és megfogta az ajtó kilincset.

— Megértem önt, főorvos úr. Nem haragszom! — szólt a lány fátyolos hangon s a szeme könnytől csillogott. — Isten önnel!

Fölrántotta az ajtót, gyorsan kilépett és megindult lefelé az ösvényen. Darvas az ablakhoz szaladt és utána nézett, míg csak el nem tűnt a ködben. Azután visszament az asztalhoz, fáradtan lerogyott a székre és két kezével megtámasztotta zúgó fejét. A beálló homályban összeolvadt a szobában minden. A kályhában összeomlott a parázs, kiszűrődő fénye ugyan ott feküdt még a padlón, de egyre fakult, kisebbedett.

Mikor hosszú idő után fölemelte a fejét és körülnézett, meglepetten látta, hogy a szoba rózsaszínű fényben úszik. A köd fölszállt, a havas hegyormok esti izzásban álltak és ragyogásuk beszűrődött a kicsiny szobába. Darvas összeszedte az asztalon heverő holmit, beledobott mindent a hátizsákba, felöltözött, megvárta még, míg a kívülről beszűrődő ragyogás elvész és amikor a szoba újra homályba borult, hátára dobta a hátizsákot. Körülnézett mégegyszer, azután kilépett. Gondosan az ajtóra helyezte a lakatot, lezárta, lement a tengerszemhez és belevetette a kulcsot.

A tengerszemben, a bedobott kulcs nyomán, eltorzult körvonalakkal tükröződtek a havas hegycsúcsok, amelyeken gyenge pír ült még. A köd lecsapódott, a satnya fűszálak vastagra duzzadtak tőle, fehér volt az ösvény, fehérén csillogtak a kövek. Darvas lassan, fáradtan botorkált a völgynek és úgy érezte, hogy a lecsapódott ködből a legtöbb dér az ő szívének jutott és onnan elmúlni nem is fog soha.

Szentgyörgyi Sándor.

INKA KÖVEK.

(Folytatás és vége.)

5.

Novalis azt mondja, hogy vannak filozofus kövek, artista kövek. Bruno írja: «non est lapis sine anima». A fekete márvány pompakedvelő kő, a fehér márvány hiú, de mind a kettő, mint minden márvány: előkelő, színészi és muzikális. Gnájsz, diorit, mészkő, dolomit-kő, megfogható, biztos tulajdonságokkal. Ez a tulajdonság végig érthető és a gyökeréig átélhető, csak semmi-féle eszköz sincs arra, hogy ezt a tulajdonságot ki lehessen fejezni. A zene szétfolyik. A szó lapos. A kép? — a hegy és a róla festett kép között az a különbség, amit Rilke mond: a hegy minden pillanatban elhasznál egy képet. «Steine sind stumme Lehrer — írja Goethe — sie machen den Beobachter stumm und das beste, was man von ihnen lernt, ist nich mitzuteilen — a kövek tanítása néma, megnémítják azt, aki nézi őket és annak javát, amit az ember tőlük tanul, nem lehet elmondani». A kő veszélye: megnémítja az embert. Powys ír a «great masses of inanimate»-ről, a lelketlen anyag óriási tömegéről, amely megfosztja az embert a szótól. A kövek között élő ember mélyebben magányos. A perui indián hegyi ember. Magas növésű. Szótalan. Szigorú. Arisztokratikus. Távoli. Mindenben amit tesz, rajta van ez a magány — «only in loneliness does the essential mystery of the substance of matter reveal itself» — csak a magányban tárul fel előtte a kő lényegének titka: tárul fel, hogy mi a kő és micsoda ő, — hogy nincs meg az a határ, amelyik el tudja választani az embert a kőtől: egybefolyik, az egyik folytatása a másiknak valamilyen más, ismeretlen dimenzióban, — valamilyen új, kifejezhetetlen mélységben.

Nem — itt nem arról van szó, hogy «was ein Mensch ist, das macht er aus den Dingen — ami az ember, azt csinálja a dolgokból» — «wie du die Welt anschaust, so schaut sie dich wieder an — ahogy a világra nézel, úgy néz az vissza rád» (Stirner), de még arról sincs szó, amit Nietzsche mond: «a dolgokban végtére is csak az van, amit az ember tett beléjük: a beletévést hívják művészetnek, vallásnak, a megtalálást tudománynak». Nem! Itt nincs szó tévedésről! Ami a Peru-indiánt és a «lelketlen anyag óriási tömegét» összeköti, az nem magyarázható azzal, hogy: «ami az ember, azt csinálja a dolgokból» — «úgy néz vissza az emberre» — «az ember rejtette beléje». Milyen könnyű volna megtenni az élet lépéseit, ha a világtények csak «pszichológikumok» volnának, csak az emberi «lélek» tünetényei és még hozzá csalóka tünetényei! A valóságnak a «delki jelenség»-ből való magyarázata, — a világtények tényleges objektív realitásának elsikkasztása, — az egész élet megoldásának a «pszichológia» területére való átcsempészése: a modern ember nagy hazug tudománya. A világtények a legkevésbé sem pszichológikumok, hanem igen is «pszichológiát» is meghatározó rettenetes szükségszerű kényszerek. Hogy ezeknek a kényszereknek gyökere a nagy életmindenség feneketlen mélységébe nyulnak, vagy az érzékelhető dolgok felszínén vannak? Valószínűleg le is nyulnak minden a dolgok eredetének gyökeréig és ott van az

érezkelhető világ felületén is: — «Nichts ist drinnen, nichts ist draussen; denn was drinnen, das ist aussen» — valószínűleg ott van lent és bent a homályos mélységekben és itt van felül a felszínen és ott van minden atomban és a világrendszerekben, a vörös és fehér véresejtben és az egész emberben, a trachyt porszilánkban és az egész perui államban.

De abban a pillanatban, amikor valaki elhatározná, hogy megmondja, mi ez a közös lényeg, mi az, ami az indián állam és a Machu-Pichu város között közös, mi az az azonosság, ami a hamburgi cserépindián fejében és a trachytban azonos, meg kell némulnia. Szótalanságában végigérzi azt, hogy «teilnahmslos und weit und ohne Meinung» — «um auf einmal wissend», végigéli, hogy «részvétlen, tág és nincs véleménye». «Az egyszerre való tudás» közlésére csak egy mód van: hallgatni, mélyen hallgatni, mély felejtő hallgatással, elmerülni a trachyt kétes félhomályának sűrű mozdulatlan tömegében, megváltozhatatlan súllyal nyugodni a magányos némaság derengő felhőjében, — minél mélyebben hallgat, minél súlyosabban nyugszik, minél némábban mozdulatlan, annál áthatóbban árad benne szét a nagy azonosság: a tér nagy aktív betöltése, — a kemény, súlyos kiterjedés.

6.

Machu-Pichu több, mint a «természettel kötött megegyezés». Ez csak akkor látszik elég világosan, ha az ember a trachyt várost összehasonlítja Stonehenge-el, vagy Tiryns-el, vagy az egyiptomi piramisokkal, vagy a kínai fallal. Ezek közül mindegyik nemcsak hogy nem kötött megegyezést a természettel, hanem «fellázad ellene». Stonehenge megrázó titka a misztikus páthosz; a rettentő kökolosszusok úgy emelkednek a magasba, mintha egyszerre anyagtalannokká akarnának válni; Stonehenge-ben benne lappang az egész északi művészet sorvasztó lobogása, kínlódó égbepépülniakarása, szomjas transzcendentalizmusa. Tiryns kötőmbjeiből a titánok bája sugárzik. Az egyiptomi piramis azt fejezi ki, hogy ilyen volna a világ, ha Egyiptomban teremteték volna: kiszámítható, szimmetrikus, szabatos és absztrakt. A kínai fal a családiasság, a melegség fala, a ház kerítésének megnagyobbodása, az intimitás határa. Machu-Pichu nem lázad a természet ellen; nincs benne titáni báj, misztikus páthosz, absztrakt teremtés vagy otthoniasság. Odatartozása nem problematikus, elhelyezkedése és környezete között nincsen ellentmondás, kiemelkedésében nincs gög, nincs emberi, — nincs szellemi. Magától értetődik, hogy van és, hogy ott van: mintha sohasem lett volna tanuja emberi életnek s nem volna tudomása másról, mint saját zord masszívitásáról.

7.

A mai ember érzékeivel egyáltalán nem képes felfogni azt, amit a kőkorszakának embere olyan biztosan és jól tudott és olyan elementáris közvetlenséggel használt. A mai korból eltűnt a harmadik dimenzió: ezért nincs modern szobrászat, — az ember nem tudja mi a plasztika. A testek síkossá váltak, ellaposodtak, képekké lettek. A tárgyaknak csak annyiban van jelentőségük, amennyiben arcok. A ma alkotása a látható, nem a tapintható alkotás: minden, ami ma készül, kívül van, felül, a síkon, az arcon. Egy német (Friedmann) egész filozófiát épített erre a gondolatra, — a morfológiai idealizmust, — ő persze «fejlődésnek» tekinti ezt a lépést, amikor az ember távolból, szemmel, hozzáérés nélkül, vizuálisan lép érintkezésbe a tárggyal. Pedig

a kép mindig az átélés intenzitásának rovására megy; a plasztikánál a kép mindig kevesebb. Minden kép tökéletlen szobor. A természetben nincsenek képek, hanem testek. Az arcszerűségben elvész valami, ami egészen fontos és a képben van valami, ami majdnem csalás. A kő korszakában az ember csupa háromdimenziós tárggyal vette magát körül: a kőkorszak a szobor kora. Lényeges különbség van a kép eleje és háta között, az a különbség van meg, amit a szobor nem ismer, — a kép eleje kifestett lap, a háta csupasz fal. Csak «kifelé» van, csak a szemnek, csak a felszínnek, mert a képnek van visszája, üres lapja, a kép «mögött nincsen semmi». A valóság itt leegyszerűsödött, egy dimenzióval kevesebb lett, elszegényedett.

Ami a képben történik, az a szemmel való visszaélés: visszaélés azzal, hogy a szem a fény szerve. Pindaros azt mondja, hogy: a napsugár a szem anyja. Amiért a szem van, hogy a «Fünklein»-t felfogja, a dolgokról lepattanó rejtelmes szikrát, ezt a megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan valamit s ha a szemben a világ nem úgy él, mint a harmatcseppben megcsillanó felkelő nap fénye, egészen anyagtalanul, a pillanat felületén elsuhanó üde csillogással, akkor az egész látás üres, tartalmatlan és lapos.

A szem a legkevesebbé érzéki érzék. A szem a tárgyból nem kap semmi anyagit: nem kap súlyt, szagot, hangot, keménységet s főképpen nem kapja meg azt, ami a tárgyban éppen a legérzékibb, — tárgyiasságát, testiességét. A tárgy minden érzéknek ad valamit lényegéből, a szemnek adja azt, amiben legtöbb a pillanat szépsége. A többi érzék és a test közelségéből mindig az életnek nagyobb melege támad: milyen mély ismeretség az élőlény és a tárgy között a szag, — finom szaglású állatok tudják ezt, — milyen a szem számára elképzelhetetlenül átható tudás a szaglása! Milyen forróságok rejtőznek szagokban! — mennyi mindent mond el magáról a megsült hús — a kávé — a tea — a muskotálybor — mennyi áttetsző mélység árad a virág illatából — mennyi ördögi gonoszság van a kénben — mennyi undorító közönségesség az aszfaltban — mennyi ellenséges, romboló marás a klórban!

Az anyag a maga teljes érzéki pompájában: ez a plasztika, a körül-tapinthatóság — a szoborszerűség: a lapok, felületek, szögek, gömbölyűségek csodálatos játéka, — az anyagok különböző súlya, — tömörsége, hűvössége, bolyhossága, símasága, érdessége, — a legforróbb, legáthatóbb érzékelés: a fogás, a test testiességének felfogása magával a test testiességével. Ez az, amit a kő korszakának embere olyan közlő tudott: az a harmadik dimenzió, a szobrok, oszlopok, cserépedények és az ezzel legszorosabban összefüggő kimerítőbb tudás a világról. A valóságérzék nem képeken nyugszik, hanem a testek térfogatán, nem a felszínnek van, hanem a mélységnek, nem a síknak, hanem a térnek.

8.

Robinson Jeffers amerikai költő egyik versében arról beszél, hogy a nagy európai városokban találkozott egy szobrásszal; később szem elől tévesztette s évek multak el, amikor egyszer New Mexico sziklahegyei között látta meg újra. Hogy miért jött ide a szobrász? Miért lakik itt? Miért nem akar soha többet elmenni onnan? — «What I see is the enormous beauty of things, but what I attempt is nothing to that» — amit látok, az a dolgok szörnyű szépsége, de, amit én próbálok, az ahhoz képest semmimem. «Ki vagyok szolgálatva a dolgok szörnyű szépségének» — «amit meg tudok formálni, az az eszmei emberiségnek csak szikrája s az, ami itt körülvesz, az a villámok

fénye». Jeffers szobrása rájött arra, hogy, amit az ember csinál, mindig elnézésre számít: valamit meg kell bocsátani még annak is, amit Praxiteles, Polykleitos, vagy Skopas faragott. Abban a pillanatban, amikor valaki meglátja azt, amit «natürliche Skulptur»-nak, a természet szobrászatának hívnak, borzongva eszmél fel arra, ami több, mint az emberi. És ki képes tovább faragni, amikor megértett egy hegyet? — ki tud még szobrot mintázni, amikor megérti azt, amit egy szikla mond? Az ember feleszmél a kavicsra és a tengerparti sziklára és a morenákra és a kőoromra és fölöslegesnek és hiábavalónak lát mindennemű beleavatkozást abba, amit a természet megcsinált.

A természet szobrászatának titka: pontosan az, ami az anyag szuverené lényege. A természet minden anyagból azt csinálja, ami maga az anyag: nem tesz bele gondolatot, nem utánoz, nem «szépít», nem «akar» semmit. A kő a maga teljes nagyszerűségében van itt: rokonságában a vízzel, a hullámmal, amit oly sokan oly sokáig tudnak bámulni anélkül, hogy sejtjenék, miért? — a hullámban válik a víz vízzé, háromdimenziójú testté; rokonságban a homokkal, amelyik egészen közel áll a vízhez, ahogy a sivatagokban hullámszik; rokonságban a földdel, a dombokkal és alacsony hegyekkel; és rokonságban mindenekfölött azzal, ami a kővel a legbensőbbben rokon: a felhővel. A felhők párahegyek, párasziklák: ott vannak igazán otthon a magas hegységben — kő és felhő egymástól tanul formát. A levegő plasztikája, — a legkönnyebb anyag és a kő plasztikája a legnehezebb anyagé: már túllép a földi formákon, a vízen, a homokon, a földön, kozmikus arányokban jelentkezik, — mint a világtérben a bizonytalan halmaz, buborék, üstökös és forgó örvény.

A szavak olyanok, mint a kő egyik lapja és talán egyik lapjáról elmondanak valamit. De a másik lap egészen mást mond és mást mond egy szög, egy csúcs, egy horpadás. Kép, zene tehetetlen; íze, szaga nincs. De ha az ember kezébe veszi a követ és megtapogatja, ha felmászik rá és ráül, ha testével átveszi annak testiségét, akkor egyszerre minden meleggé, közvetlenné, közelivé lesz. Novalis azt kérdezi: «Az égi testek talán megkövesedett élőlények? — Talán angyalok?»

9.

Amikor a spanyolok Perut elfoglalták, az inkák uralma alig volt néhány száz éves. Azelőtt a hatalom más törzsé volt, még azelőtt ismét másé. Peru ősi kultúrája nem volt inka kultúra: az uralkodók hoztak valamit magukkal, de sokat átvettek azoktól, akik előttük uralkodtak és azoktól, akiket uralkodtak. Meddig megy vissza a tradíció? — talán ezer évre, talán tízezerre. Az őslakosságot talán chibchanak hívták, talán másnak. A legrégebb cserépkorszón levő fej annyira hasonlít a legújabbhoz, hogy az ilyen kérdésnek nincs értelme. A trachyt változását nem lehet ezer évvel mérni.

Az állam élete olyan egyszerű, komoly és szigorú volt, az emberek sorsa olyan egyforma, a szabad lehetőségnek annyira nem volt semmi szava, hogy egy emberöltő egy órának látszott. Ugyanaz a teendő: kukoricát ültetni, öntözni, betakarítani, útat építeni, templomokat emelni, követ fejteni, felügyelni a rendre, a fejadagot elosztani, a bűnösöket elítélni és az ünnepeken áldozni azoknak, akik ennek a halálosan szürke életnek örökkévaló urai.

Biztos, hogy a peru-indián nagy többsége ezt az életet természetesnek vette. Lehet, hogy a főnökök, a hivatalnokok és a papok is. De minél magasabb osztályba lép az ember, a valószínűség annál inkább csökken. Az ural-

kodónál teljesen megszűnik. Nem valószínű, hogy az inka magától értetődőnek vette a szabályozott lassúságnak ezt a rettentő súlyát, ami alatt az emberélet semmitmondó szilánkokká morzsolódik. Az inka tudta, hogy Peruból valami hiányzik, de egészen biztosan nem tudta, hogy ez micsoda. Talán valami nincs — talán valamiből túlsok van. Talán nincs elég üde tarkasság, véletlen — nincs elég vásár, színház, per és kaland; és talán túlsok a törvény, halálos ítélet, a rend, az egyformaság, túlsok a kő.

Az inka nem volt vallásos — olyan értelemben, ahogy a nép az volt és ahogy az egész állam minden lakója számára feltétlen halálbüntetés terhe alatt kötelező volt. Nem azért nem volt vallásos, mert az uralkodók csak a legritkább esetben vallásosak: mert ők csak a vallás fegyelmező oldalát ismerik és a másik oldalról sejtelmük sincs. Az inka nem volt vallásos, mert el kell veszítenie vallásosságát annak, aki rájön az emberélet megváltozhatatlan szürkéségére. Nem lázadt fel. A lázadás is a vallás egy neme. Amíg az ember a szükségszerűség megváltózatóságában hisz — és mi egyéb a lázadás, mint ez a hit? — addig bízik a magasabb erő gondoskodásában, bízik abban, hogy az élet mégis csak jó, szép, változatos, élvezetes, gyönyörű, olyan gyönyörű, hogy csak egy isten ajándéka lehet. De abban a pillanatban, amikor ez a hit megszűnik, mindennemű vallás elfoszlik. Istenekben való hit: korlátolt agyrém! Istenek! Nincsenek istenek! Szükségszerűség van. Csak át nem léphető szabályok vannak, kényszerek, megkötött, nehéz tehetetlenség van — részvétlen, lassú, irtózatossá váló kiszolgáltatottság: s ezek között az emberélet föllesleges és rettentően hiábavaló.

A perui vallás ismerte a gyónást. Nem kötötte időhöz: mindenki akkor gyónt, amikor szükségét érezte. Elment a paphoz és jelentkezett, elmondta, amit akart és a pap meghallgatta. Feloldozást az egyház nem adott: mindenki oldja fel magát úgy, ahogy tudja. Az inka nem gyónt papnak. Személye vallásfölötti volt: kívülről, mint uralkodó, belülről, mert nem hitt. Amikor a szürke napok egyhangú súlya annyira ránehezedett, hogy már nem bírta el, amikor a szükségszerűség elviselhetetlen kényszere a porig nyomta le, akkor egyedül, egyszerű ruhában, hajadonfőtt, gyalog elindult a hegységbe, felment a sziklára s a magányos völgy némaságába belekiáltott: «Halljátokti, hegyek köröskörül, keselyűk, amik repültök, kis madarak, baglyok, csúszómászók és rohanó négy lábúak! Halljátok ti, néma kövek, a ti testvéretek beszél itt, akinek belseje megnehezült az élet súlyától! Halljátok, elmondom nektek szomorúságomat! . . .»

10.

Chamayhuarisca a Peru-indián farsangja. Nem hosszú, nem hetekre nyúló idő. Peru ilyesmit nem ismer. Egy nap. Az egész esztendőben az egyetlen nap, amikor a rend megbomlik.

Van valami természetes abban, hogy az ember időnkint áttöri az őt körülvevő rendet és van valami természetellenes. Természetes, mert minden rend halálos és ez a rend most megbomlik; természetellenes, mert a megbontásban nem az élet felszakadó ereje dolgozik, hanem valami más. Ez a mámor kettőssége és önmagával való ellentmondása: természetessége és egyben természetellenessége, — egy minden határt áttörő szörnyű kétértelmű démoni energia; mintha rombolna, pedig felszabadít, — mintha ölne és teremtés lesz belőle, — mintha kínozna és tele van átható gyönyörrel, ügylátszik az élet szolgálatában áll, de nem élet, — több, mint élet — az élet áll az ő szol-

gálatában. Természetes, mert az egész természet belőle fakadt és természetellenes, mert természetfölötti. Mindent megelevenít, az élő segít, növeszti, üdíti, emeli és táplálja — minden határt átlép, korlátot letör, rendet megbont, szabályt szétszaggat, — sehol sem látni, mert az, ami van, csak az általa teremtett világ, nem ő maga. Ez a mámorban jelentkező emberfölötti elragadtatás — életfölötti extázis — nem erő: világtény, — isten, — Dionysos.

A trachyt megmozdul. Felkel, megindul, először csak jár, támolyog, aztán felvidul és táncol, aztán ugrál, aztán bukfencezik, végül őrjöng és elrohan. Az indián Dionysos nem a görög lüsius, — ez az isten az embert olyan rettenetes extázisba ragadja, mint, amilyen rettenetes merevségben élt azelőtt. A görög nem ismerte a szabályos rendnek azt a kényszerét, ami a trachytállamban az inkától a halálraítélt fogolyig mindenkit elnyomott: a görög állam nem volt szabad, de nem volt fegyház. Peru az volt: fegyencek és porkolábok országa és nem tudni a fegyenc volt inkább rab, vagy a porkoláb.

Chamayhuarisca: a fegyház megnyílt! Egy napi amnesztia! A börtönből kiszabadult rabok megdagasztott, kiéhezett, feldühített vágyaikat, kívánságaikat kiélhetik: de csak egy napig. Csak egy nap! — ezalatt az idő alatt kell megenni mindent, amire éhezett, meginni, amire szomjazott, megkeresni azt, akit megkívánt — szabadon! Énekel és táncol? Részegen! Felelőtlenül! Nincs büntetés, nincs fegyelem, nincs munka, nincs felügyelet, nincs kényszer! Bacchans-rajok rohannak fel a hegyekre, kiáltozva, eszeveszett ugrádozással. Táncoló asszonyokat férfiak serege rohan meg. Ki törődik velük? — mindenütt elváltozott arcok, lángoló szemek, kikelt ábrázatok tüzelnek és harsogó zsvaj, üvöltés, dobszó, ének, újjongás.

A perui farsangnak volt hivatalos szertartása: senki sem mulasztotta el, hogy ott legyen. Az, amit a közönséges ember tehetett, szelíd játék volt ahhoz képest, amit a szertartás, századokon át finomult papok tudásán, elmondott. Félig érett meztelen gyermekek kezükben éles késsel harcra keltek: erotikus és élethalálharcra: ölekezés közben a késeket egymásba szurkálták, — sok gyermek, húsz harminc, száz, minden fiúra esett egy leány, — s a szertartás végén több a halott, mint az élő, felbontott hassal, lógó belekkel, kiszúrt szemmel, megcsonkítva, véresen, összehasogatva közben a zene és a dob szólt, a papok kórusa üvöltözött és táncolt a szerelem és a halál véres drámája körül, — a nézők önkívületükben megrohanták a még élő gyermekeket, széttépték, a húst bekapták, a vért szürcsölték a még meleg tagokból és felnyalták a kövekről.

Chamayhuarisca, — az indián farsang: a trachyt táncol. Amilyen szörnyű az, amikor mozdulatlan, olyan szörnyű, amikor megmozdul. Komor, szürke, üveges, felhőszerű masszájával feltámad, csak megindul és monomaniákusan mindjárt az orgiába lép. Olyan ez, mint, amikor a magas hegyességben egy függő kolosszus elválik és lezuhan — dübörögve, csattogva, harsogva, idétleneket ugrik, magával ránt magánál nagyobb tömegeket, falakat tör át, tornyokat dönt le, oldalakat omlaszt s csikorogva, tompán puffanva megreked, — olyan megrázó, olyan félelmetes és olyan értelmetlen.

Hamvas Béla.

SZÁMADÓ ERNŐ: ARANYVÁROS ALATT.

(Vers-ciklus.)

ARANYVÁROS BALLADÁJA.

*Aranyváros alatt
Jajsikátorok,
Falat égre tátoz
Milliom torok.*

*Ezer rácsos ablak
Hályogos szemén
Nem lát be az Isten,
Nem néz ki remény.*

*Kéményligeteken
Éhséggróza nyit,
Halál szelek rázzák
Véres szirmait.*

*Göthös szalmazsákon
Céda kedv lobog,
Részeg tüzet fujnak
Kerge ordasok.*

*Átokgerendából
Kereszt a falon,
Életre ítéltnék
Nincs itt irgalom.*

ARANYVÁROS RABJA.

*Éhségből kenyerem,
Szomjúság italom,
Patkányszem világa
Napom és csillagom.*

*Száz nincsen-lakattal
Odum rám van zárva,
Kulcsom rég beletört
A nemlehet zárba.*

*Miért kuncsorgok hát,
Miért ölöm magam,
Ha örök a rabság,
Ha minden hasztalan!*

ARANYVÁROS ODVÁN.

*Aranyváros odván
Koromverte házak,
Nincs morzsányi ege
Napnak, éjszakának.*

*Aranyváros odván
Fekete reggelen
Innen vágok útnak
Koldulni kenyerem.*

*Elrohad a virág,
Meghal itt az Isten,
Aki idehullott
Reménysége sincsen.*

*Férges szalmazsákra
Ide vár az álom, —
Zsellérköltő vagyok
Úrmagyarországon.*

ARANYVÁROS, BÁNATVÁROS...

Aranyváros, bánatváros,
 Árkod, bokrod könnyvirágos,
 Merre menjek, hová legyek,
 Kősírhalom, acélberek...

Békésváros, kis Kondoros,
 Mért nem maradtam ostoros,
 Világgá mért kecmeregtem,
 Béborult az ég felettem...

Fáj a szívem, meghalok én,
 Haljon is meg, aki szegény,
 Az élet itt jaj de áros,
 Aranyváros, bánatváros...

ARANYVÁROS RABSZOLGÁINAK.

Hajlott falusi zsellér, kinek
 a bús Sorsisten nem adott
 almáriumába jószagú,
 friss, édes cipőfalatot,

kiballag a tarlókincstárra
 (aranyból is vész) szedeget,
 mint a madár, cipónak való
 napszínpiros búzafejeket.

Aranyváros rabszolgája te,
 kihez a Föld oly mostoha,
 ha nem lesz fekete kenyered
 vajjon hova mégysz kalászt szedni,
 szegény, ó, mondd hova, hova?...

ARANYVÁROS TALPA ALATT.

Sirva lótok, futok
 Acél talpad alatt,
 Ne tipord el város
 Emberbogaradat.

Nem bántok én senkit,
 Tűrök én békével,
 Más párját, morzsáját
 Nem ragadom én el.

Engedj kis utamra,
 Hadd cipeljem morzsám,
 Meghúzom én magam
 Aranylakod odván.

Örömfüvecskédért
 Megfizettem renndel,
 Mi nagyot véthettem
 Bogáréletemmel?

Hagyd meg kis életem,
 Hátha még valaki
 Bogárkaszívével
 Megörülne neki!

AZ OLVASÓ HALHATATLANSÁGA.

A FÖLDI élet kitágításának, szaporításának problémáját lírai vetületben vizsgálva megtaláljuk¹ a Hálót, amelyet az ember maga köré sző s a természethez és a Mindenséghez ragaszt, valamint a Horgonyt, amellyel Lamartine és ezer költőtársa a futó élet emlékét meg akarja rögzíteni.

De a léttágítás legnagyobb problémája nem az élet megörökítése, hanem a halál legyőzése. Horgonyt vetni: nagyszerű emberi feladat; de még nagyobb, a legnagyobb: kicsorbitani a Kaszát. Nem azzal, hogy időben és térben szétteregetjük a földi létet vagy hogy a «Carpe diem» hívei módjára megsűrűsítjük, hogy többnek érezzük. Hanem azzal, hogy eldisputáljuk, tönkreelemezzük, makacs remények és szívós ábrándok tömény savaiban feloldani próbáljuk a halál gondolatát.

Mellőzzük itt most a vallásos életnek évezredek gyakorlatban kifejlesztett, legismertebb eljárásait, amelyek az irodalomban is döntő szerepet játszanak s viszont oly sokat köszönhetnek az irodalmiságnak. Ehelyett mondjuk el, hogy a költő, a gondolkodó, a művész naponta új meg új fegyverekkel gyarapítja a nagy ellenfél ellen gyűjtött arzenált, mert az *eredetiség* örök emberi parancsa ezen a téren is kategórikus. Innen van az a sok finom hipotézis, amellyel ihletett költők izmosítják vallásos reményeinket. Nemcsak Isten szeme lát keresztül a bűnös Káin földalatti menedékének falán, hanem az egyébként inkább érzékeny, mint mélyen vallásos Sully Prudhomme szerint is: nem lehet, hogy a szemek a sírban végkép lezáruljanak:

«A sírok túlsó oldalán
A zárt szemek még mindig latnak».

«S ha van Isten mennyországban, nem imádkoznak hiában»: azt is jelenti, hogy ennyi hit a költői-eszményi igazságszolgáltatás értelmében föltételezi tárgya létezését.

Ha a racionalizmusával büszkélkedő francia irodalom nem volna oly gazdag lelőhelye a költői csoda-hipotéziseknek, a megrögzött racionalisták azt mondhatnák, hogy mind e föltevéseknek semmi hatása nincs a józan elmére. Meghallgatjuk őket, a művészi forma révén talán egy pillanatra hatalmukba ejtenek, de aztán ez a rövid mámor úgy leperreg rólunk, mint a vízcsepp.

De nincs igazuk. Az ember elsősorban nem logikus lény, hanem lélek, amely tömördek lenyomatot őriz úgy, hogy nem is tud róluk. S a költő-álmodta csodák egymás mellé, egyirányban halmozódva, mértani haladványban nyerik meg hozzájárulásunkat. Valahogy olyanmód, mint a mesében, amikor két hengegő képtelen dolgokat mond egymásnak s kölcsönösen bele-

¹ L. a *Napkelet* f. júliusi számát: *Irodalom és mitológia*.

sodorják egymást a maguk szötte hálóba. Az egyik azt mondja : «Abban a városban, ahol a minap jártam, szörnyű pusztulás volt : elégett a tenger !» A másik : «Az lehetetlen ! . . . de igaz, hogy amikor én ott voltam, a piac tele volt sült hallal . . .»

Alig képzelhető halotti kultusz a nélkül a hit nélkül, hogy a kedves elköltözött szelleme körülengi a magukra hagyottakat. Ezen a ponton a költészet, az emberi vágyak *akadálytalan* érvényesítője kategórikusabb, mint maga a vallás. Ebben a fajta költészetben egészen rendkívülit alkotott a leányát gyászoló Victor Hugo, aki minden zajra fölrezen, mintha Léopoldine-ja léphetett volna be. «Mert itt van, érzem, valahol a lakásban !» A költő, aki a Contemplations kész kötetét a sírban felülő leányának nyújtja, közel áll a Szeptember végén költőjéhez, aki feljön a síri világból az elhagyott özvegyi fátyolért. «Nem mese ez, gyermek !» — mondhatnók a szárazszívűeknek, akik ebben hiú ábrándozást látnak : a gyászolóknak, tehát az emberek többségének egész élete ez. A síron nemcsak fű nő — a feledés jele, a visszavonhatatlan sírbazártságé —, hanem virág is. Coppée föltételezi, hogy Petőfi jeltelen sírjából vadrózsafa tör elő s erre telepedve szívhezszóლობ, égreöröbb lendülettel énekelhet a csalóány. Csupa kapcsolat ez ég és föld között, a halott és az élő között. Mozdulatok vázolódnak a sír felé s a sír felől ; a költő lelke növénycsatornán át madárszívecskébe, fülemiletorokba folyik ; a kétségbeesetten koncentrált anyai szeretet hogyan találná meg útját a három árvához ? ! S a kísértet nemcsak borzalom tárgya, hanem reménységé is, állandó közlekedés két világ között.

Az ősök és a halottak kultusza nem a multon való kesergés, vagy legalábbis nem terméketlen kesergés. A nemzeti és családi közösség életre és tettekre való erőt merít belőle és hőskölteményt szentel vele.

A gyermek misztériuma is — s ez azután a legnyilvánvalóbban — életfokozás, léthosszabbítás. Átlagemberek a gyermekmisztikumon keresztül érintkeznek leginkább a csodával. Azt, amit a szülő nem tudott megvalósítani, reményeiben gyermekére ruhazza s boldog örömmel mutat ajtót a kiábrándulásnak. Majd harminc év múlva . . . akkor meglátjuk ! Addig minden megvalósulás lehetősége ott van gyermekemben. A marsallbotból stafétabot lett. Az a mód, ahogy a nagy mitológus, Hugo kezeli a gyermeket, akkor kap kellő perspektívát, ha például Dickens módszere mellé állítjuk. Ez is csupa rajongó szeretet a gyermek iránt. De Hugo piedesztálra állítja a gyermeket, nem (vagy nem csupán) könnyfakasztó, túlon túl földi megpróbáltatások közé. Hugónál érezni, hogy a gyermek a csodák világában él és csodák peregnék le róla. «Amikor a gyermek megjelenik» : egy ódai lendületű költemény címe. A kisleányok feje fölött előbúvó virágcsokor : egy csodálatban pillanatra megmerevedett pillangóraj. Amikor a Bibliát olvassák, megremeg angyalujjuk alatt Isten szent könyve. Mert a gyermek számára készült glóriából egy-két sugár mindig megmarad a felnőttnek is. A gyermekben hinni : önmagunk lehetőségeiben hinni.

A «kapcsolatszövő irodalom» szerepe annál nagyobb, minél hatalmasabb az a vágy, amely ihleti, amely csápjait kinyújtja, hogy kibontakozzék az emberi egyedüllétből. Ezért lehetne leghálásabb bizonyítási területünk a szerelem, ha nem volna annyira sablonos a szerelmes expanzívitásáról szóló megállapítás. «Lehoznám a csillagot érted» : a rossz, de elterjedt műdaltól is utánzott népköltészet és a «Mirëio»-ben irodalmiasult provencai népdal szállóigévé vált szólama nemcsak azt példázza, hogy a szerel-

mes ember háryjánosi vagy tartarini fantáziával hisz a csodákban, nemcsak lehetetlenségre tör, hanem irányt is szab: vágya összekapcsolja a maga hitben izzó énjét a legmagasabbal. Óriási kozmikus pálya épül így az érzelmen kiteljesedett ember és a mindenség között. De ez csak a rövidség kedvéért kiragadott példa. A szerelem hídjai, fonalai, összeköttetései tömegtelen sokaságban «biztosítják» a magáramaradástól menekülő embert. Egy-egy értékesen csiszolt irodalmi sablont becéző korokban, amilyen például a renaissance, százszor ismétlődve válnak közkinccsé ilyen kapcsolatok: mágneses vonzás; a szelid szépség vadállatokot is megindító szuggesztív hatalma; az a sokszor elképzelt pálya, amelyet a nő szeméből kilőtt nyíl a férfi szemén át szívéig ir le. . . . Más csodák is bőven akadnak: az újjászületés illúziója, amely az új szerelem kezdetével szükségszerűen kapcsolódik; az új szerelem tárgyának egyedülálló jelentősége, amely hálátlanná teszi a szerelme régi szerelmei iránt. De ámbár ezekben nem olyan nyilvánvaló a «kapcsolat» látomása, itt is meg lehetne találni az összefüggést az ember léttágító ösztönével. Az «új élet» váratlan, ajándékszerű megfajulása az egyetlen életnek; a «Csak egy kislány» pedig azt jelenti, hogy az *én* életem kapott csodaszerűen felfokozott jelentőséget azzal, hogy *én* találtam rá erre az egyetlenre.

A «nagy érzés» misztikumáról Ernest Seillière és mások sokat írtak, sok józan kritikai szót hallattak, de nem mondták meg, hogy ez a miszticizmus lényegileg elkerülhetetlen s legfeljebb csak az adagolást lehet kifogásolni. Nem lehet kigyomlálni az emberekből azt a hitet, hogy a nagy szerelmek épügy parancsolnak az úgynevezett természeti erőknél, mint a nagy egyéniségek.

«Igen, a nagy szerelmek az égnek gyűjtenek» — foglalja össze egy szerzetes, Trophime, a «Princesse lointaine» világszemléleti tanulságait. A néphit szerint az igazságtalanul elválasztott szerelmeseket hiába temetik az oltár két oldalára, egymástól távol: a szívükből kinőtt kúszónövények az oltár fölött összefonódnak. Ez a sok népnél megtalálható szimbólum jelképe lehetne magának a kapcsolatszöví irodalmiságnak is, amely a látzólag legtávolabbi pontokat is természetesen és művészien összehajló reményindákkal köti össze.

Érdekes és érdemes feladat volna sorba vizsgálni a kapcsolatok elemi formáit, amelyek közül egypárral mi is megismerkedtünk. A *Háló*, a *Horogony* mellé állítsunk oda néhány más víziótípust. A *Mágnes* nemcsak a szerelmeseké. Sully Prudhomme szerint a kikötőkből azért mennek ki a nagy hajók olyan lassan, mert visszahúzza őket «a hölcsők lelke». Amikor a kapcsolatnak csak a két vége látható s maga az összeköttetés rejtve van a halandók szeme előtt, akkor az *Ércér* vagy a hegyben eltűnő s újra előtörő *Búvópatak* látomását eleveníti fel a költő. Ennek a vízióknak hatásosan komplikált alakja a szerelmesek sírjaiból kihajtó növények szimbóluma. Ősi s — úgy látszik — örök formák ezek, mert az elégiát újjáalkotó Duhamel is nélkülözhetetlennek sejtje őket. A fák nem tudnak egymásról, de a föld, amely összefogja alapjukat, szétosztja köztük a táplálékot és a titkokat:

*«C'était un lieu où chaque chose témoignait
Une fois solitaire en cet ordre qui règne.
Les arbres s'élançaient en s'ignorant l'un l'autre,
Mais la terre, qui les retenait par la base,
Distribuait la nourriture et les secrets.»*

Igen, a titkokat is. Mert volt-e nagy költő mítosz nélkül, arcanum nélkül?

Különleges esete a «földalatti» kapcsolatnak az, amelyre a *Közlekedő Edények* víziója illik. A laikus az első pillanatra furcsának találja, hogy az egész várost kiszolgáló, öblös viztoronyban és az egyszobakonyha egyetlen, keskeny csövében ugyanolyan magasan áll a víz. A világtörténelmi eseményt így képviseli kicsiben is teljes joggal egy egyidejű kis eset, a «telepátias» kapcsolatok költői bizonyítékaként. Annak a végzetes szélviharnak, amely szétszórta a győzhetetlen Armadát, egy kis szellő-kölyke letarolja a gyermek infánsnő kezében díszelgő rózsát; Antonius Kleopatra szemében egy pillanatra futó gályákat lát. Hugo és Heredia két világhírű költeményét ugyanennyi fáradtsággal más víziótypus alá is sorozhatnók: *Mikrokozmosz* (amely a makrokozmoszt tükrözi és képviseli), *Harmónikus Felhang*, vagy akár a mult század szalonjaiban állandó költészeti ürügyül elhelyezett *Kagyló*, amelyben az egész tenger minden vihara benne zúg (Heredia: «La Conque»).

A legtermészetesebb kapcsolatok közé tartozik az *Ellentét*, a költői hidak közt a merész ívelésű, de nagyon biztonságos Erzsébethid. Lamartine egyik legszebb gyászénekét sugárzó olasz ég alatt, víg falusi esküvő láttára foganta s felejthetetlen kommentárban okolta meg — a mi tételünk javára.¹

Az olvasó halhatatlanságának esélyeit hiba lenne e kapcsolataalkotási kísérletek eredményéhez mérni. Maguk az erőfeszítések kész győzelem, ösztön-szerű bizonyítás.

«Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért»:

ilyet csak költő mondhatott, de minden normális ember nevében mondhatta. A napraforgók csalhatatlan beirányzódása értelmetlenség és lehetetlenség volna nap nélkül.

* * *

Az olvasónak van még egy másik halhatatlansága is. Ez is fontosabb és hatalmasabb az író halhatatlanságánál. Egy olvasótábor «tükröződik» egy kor irodalmában, kifejezti magát azokkal a kiváló tehetségekkel, akik ilyen kifejezésre, azaz megörökítésre születtek. Az átlagember nem törődne annyira, hogy «reális»-e egy irodalmi mű, ha nem az ő korának arcképéről, az ő kollektív továbbéléséről volna szó. Ebben az irodalmi túlvilágban a hatalmasok megalázkodnak a tömeg jellegzetes egyede előtt; akinek mondanivalója volt, amit nem hallgatott meg senki, beszélni kezdhet valamely regényhős ajkaival; divatok alá gyűrt, értékes és mély mozgalmak diadalmasan terülhetnek el egy más kor felszínén az irodalom halhatatlanságában. Az olvasó halhatatlanságának ezt a részét talán máskor próbáljuk meg fölfejtteni. Addig foglaljuk össze egy sokatmondóan hallgatag szimbólumba, amellyel a szonett királya, Heredia érzékelteti azt, hogy a művészet nem a korbeli hétköznapok számára jelentékenyét őrzi meg, hanem a más korok számára is halhatatlant:

«Az idő elmulik. A márványt is bezúzza.
Agrigentum csak árny és alszik Syracusa
Irgalmas kék ege, lágy szemfedő alatt;

Csak a kemény ezüst, rajt' egy szerelmes karca
Áll ellen. Érmein virágjában maradt
Szicíliai nők örök szépségű arca.»

Hankiss János.

¹ *Pensée des morts* (Harmonies poétiques et religieuses).

A BŰVÖS LÁMPA.

ESTE, vacsora után van. Nyomasztó csend fekszik a szobára. Prikucsek asztalosmester és egyben a kis vidéki városka temetkezési vállalkozója az asztalnál ül és újságot olvas. Természetesen a gyászrovatot böngészi, olyasforma érzéssel, mint a gazda a vidéki termékek állását. Összeráncolt homloka elárulja, hogy nincs az eredménnyel megelégedve. Bosszúsán fordít egyet az újságon és közben kiles a környezetére.

A család szótlánul tesz-vesz, csak Jóska gyerek szundikál édesdeden a divány sarkában. A szétnyitott földrajz-könyv lecsúszott térdéről és szárnya-zegetten hever a divány lábánál.

Prikucsek az órára pillant : 10 óra. Aztán a pipájára siklik a tekintete : hm, kialudt . . . Egy pillanatig töpreng : vajjon rágyujtson-e? Vajjon érdemes lesz-e feláldozni egy újabb tömés pipadohányt, csak azért, hogy itt strázsáljon, amíg ez az álomszuszék fickó a leckéjét megtanulja? . . . Nagyot ásít, majd hirtelen lecsapja az újságot és keményen rászól a gyerekre :

— Te kölyök !

Jóska felijed, savanyú ábrázattal dörsöli a szemét.

— Mars aludni ! . . . De holnap félhatkor felkelsz és tanulni fogsz !

Jóska lassan fölcihelődik és álom-részegen tántorog a hálószobába. Már éppen bebújni készült az ágyba, mikor eszébe jut valami. Szólni kell Pista inasnak, hogy keltse fel őt reggel. Legott megkopogtat egy lefüggönyözött kis ablakot, amely apja ágya mellett a műhelyre szolgált.

Ezen az ablakon át kapják a segédek és inasok az esetleg szükséges utasításokat ; no meg aztán Prikucsekné ezen keresztül szokott belesni a műhelybe, ha a mester nincs odahaza.

A kopogtatásra azonban nem jön felelet. Jóska tehát félrehúzza a függönyt. Látja, hogy két festetlen koporsó van odatámasztva az ablak nyílásához, nyilván azzal a titkos szándékkal, hogy Prikucsekné titkosan ellenőrző szeme elől a kilátást elzárják. A koporsók mindössze csak annyi rést hagytak, melyen keresztül Jóska megállapíthatta, hogy a műhelyben már sötét van és alusznak az emberek.

Egy pillanatig tanácstalanul nézett maga elé, de éppen ebben a pillanatban az egyik koporsó kísértetiesen nagyot roppant . . .

Jóska megdöbönt, szorongó érzés fogta el a szívét. Eszébe jutott, amit a segédek szoktak mondani : ha a koporsó megroppan, azt jelenti, hogy rövidesen lakót kap.

A sötétben a gyerek képzelete vadul dolgozni kezdett. Már nem tudott az ágyba bújni, hanem odakuporodott egy karosszékbe, amely a nappaliba vezető ajtó mellett állt. Így legalább, ha hallja a szülei beszélgetését, nyugodtabban érzi magát. Attól azonban, amit hallott, még jobban dideregni kezdett.

— A mennydörgős ménkő csapott ebbe az üzletbe ! — fakadt ki Prikucsekné. — Már a szezon közepén járunk és még nem volt egy valamirevaló tisztességes temetésünk !

— Úgy látszik — elmélkedett Prikucsek, — hogy ebben a megkerült világban már a halál is a munkanélküliek sorába lépett.

— Maholnap itt a karácsony és semmit sem vehetek majd a gyerekeknek. Jóska gyerektől meg se maradhatnék. Folyton azzal nyúz, hogy laterna magicát kapjon karácsonyra.

— Jó, jó! . . . — dörmögött Prikucsek, — de ha így megy, hogy minden betegünk felkel?! . . .

— No, tán még sem egészen . . . Még el sem mondtam. Ma délben a harangozó bent járt az üzletben. Miután néhány kupica boroviczkát felhajtott, besúgta, hogy az öreg Szekeres rosszul van. Azonnal elküldtem Pista inast, hogy egy kissé körülszimatoljon . . . Azzal jött vissza, hogy Szekeresnek már fel is adták az utolsó kenetet.

— Az én kedves Palkó bátyámnak?! . . . Szegény, vén cimborám! . . . Hej! . . . de sokat mulattunk együtt a *Kis pipá*-ban. Hát már idáig jutott volna?

— Ó, mostanában nagyon rossz bőrben volt az öreg. Úgyse volt már sok öröme az életben. A fia és a menyé sokat civakodtak vele az utóbbi időben.

Jóska gyerekeknek torkába szakadt a szíve, szeméből kibuggyant a könny. Hát lehetséges volna az, hogy Palkó bácsi meghal?! . . . Az az aranyos jó ember, aki mindig megsímogatta a haját, meglovagoltatta a térdén, friss sós-perecet nyomott a kezébe, valahányszor az apja vasárnapi mise után bevitte magával a sörözőbe. Ha sárkánynak való nádért ment hozzá, zsebeit rendszerint teletömte jó, ropogós tökmaggal.

De nem fűzhette tovább érzelmeit, mert apjának közeledő lépteit hallotta. Gyorsan ágyba ugrott, magára rántotta a takarót és úgy tett, mintha aludnék. Aztán azonmód álomba is szenderült.

Álmában Palkó bácsi jött el hozzájuk egy nagy fekete laterna magicával. Tett-vett, igazított a masinán, a bűvös fény kigyult és nagy, kerek fénytányért vetett a műhelyablak fehér függönyére.

— No gyerek! — szólt hozzá valami fájdalmas, szelíd mosollyal — most kezdődik az előadás. — Azzal megrázta a kezében lévő csengőt.

Jóska hirtelen föleszmélt álmából. Megdörzsölte a szemét. Mi ez?! . . . Nini . . . hisz' ez a műhely csengője, melyet kívülről, az utcáról valaki nagyon türelmetlenül rángat. És érdekes . . . a műhelyablaknál nem Palkó bácsit, hanem az apját látja, amint erősen zörgeti az ablakot és kiszól a műhelybe:

— Kaput nyitni! . . . Temetés lesz . . .

A ház népe egyszerre megmozdul. A hirtelen feltámadt életöröm lázas sietségével kapkod, öltözködik mindenki. Prikucsekné a papucsát keresi. A mester rábukkan a keresett papucsra és pajkosan megdobja vele az asszonyát. De Prikucsekné most mitse törődik ezzel, hanem átszól a másik szobába Mariska lányának, hogy aztán gondja legyen a boroviczkára és egy kis harapni-valorára.

Közben nyikordul az ajtó és becsoszognak az éjjeli vendégek. És valóban Szekereséktől.

— Szegény Szekeres bácsi! — hajtogatja egyre nagy részvétellel Prikucsekné. — Ki hitte volna, hisz' még egészen jó erőben volt?! . . .

— Bizony, bizony — sóhajtott a menyecske — mi se hittük volna, hogy ez a nagy csapás ilyen hamar ránk szakad. — És jó étvágygal harapott a füstölt kolbászba.

Igy emlegették a megboldogultat, miközben Prikucsekék csakhamar fölkészülődtek, hogy elinduljanak a piacon lévő koporsó-üzletbe.

Ez eleven nyüzsgés, mozgás közepette csak a kis Jóska feküdt néma mozdulatlanságban. Félig lehúnyt szempillái alól, a szempilláin reszkető könnyecsepeken keresztül valami semmibevesző szomorú érzéssel nézte az ajtón át beszűrődő világosságot, a fénymezőben mozgó alakoknak a fehér függönyre vetődő árnyékrajzait. Lassan, lassan úgy tűnt fel neki, hogy mindez tán mégsem valóság. A háttérben mégis csak Palkó bácsi áll és az ő bővös lámpája vetíti eléje a felrajzoló képeket . . .

* * *

Másnap Jóska arra ébredt, hogy Palkó bácsi halála még sem álom, hanem a legszomorúbb valóság. Elborult arccal járt-kelt, nézte Pista inast, amint füttyörészve betűket festett az új fekete fakeresztre :

«Itt nyugszik
Szekeres Pál
Élt 67 évet.»

Prikucseknének nagy elfoglaltsága mellett is feltűnt, hogy Jóska szokatlanul sápadt és csendes. Nem mulasztotta el, hogy egy pillanatra ölbe ne vonja fia fejét és meg ne kérdezze tőle :

- Mi bajod van szívem?
- Semmi — felelt összeráncolt homlokkal a gyerek.
- Tudod-e, — símogatta meg haját az anya, — hogy karácsonyra most már biztosan lesz laterna magicád . . .

Jóska arca megrándult, kitepte magát anyja kezéből és dacosan fel kiáltott :

— Nem kell nekem laterna magica! . . . — Aztán keserves sírásra fakadt.

A mama laterna magicája elkésett. És ott állt helyette az élet nagy, titokzatos laterna magicája, amely új, fájó megismeréseket és érzéseket vetített a fehér gyermeki lélekbe . . . Jóska ijedt gyermeki szeme a könnyek fátyolán keresztül egy új, idegen világba meredt és szepegeve kérdezte magától : miért is van az, hogy az ő szülei akkor örülnek, ha másik sírnak, akkor élnek, ha mások meghalnak? ! . . .

Prudovits Lajos.

MARY CHALMONDELEY: ASSZONY A PRAIRIEN.

Az ASSZONY ott állt az ablaknál és kinézett a végtelen prairiere. Kint ritkásan havazott, de ez a kevés hó is elegendő volt ahhoz, hogy még jobban kiemelje a kis faház rozoga falain túl elterülő határtalan pusztaság elhagyatottságát. Olyannak látszott rajta a ház, mint egy kis csónak, ami egy végeláthatatlan, hatalmas tengeren hánykolódik.

Az asszony elgondolkozott. Nem volt szomorú. Tudta, hogy mit tesz, amikor a családi akarat ellenére, ő, a délről való leány, feleségül ment ahhoz az északi emberhez, otthagyva a városi életet, hogy kövesse akár a világ végére is. Azt se bánta, hogy jóval műveltebb, finomabb és idősebb volt az uránál, inkább az kesergett, hogy ilyen szegényes sorba hozta az asszonyt, aki otthon meglehetősen elkényeztetett életet élt. Az asszony csak egyetlenegy dolog miatt bánkódott. Ha ugyan ez a gyenge kis szó kifejezheti szörnyű, nyomott elhagyatottságát és határtalan vágyódását egy gyermek után. Talán akkor kevésbé lett volna rideg ez a faház is és jobban érzett volna benne egy igazi, meghitt kis otthon melege . . .

Igy töprengett s közben kifigyelt a prairiere.

Ó, hányszor állt már itt és gondolta el: Hiszen ha egy gyerekem volna! És talán mégis lesz gyereke! Persze, eleinte alig mert benne hinni. De amint haladt az idő, halvány reménykedése ideges bizonyossággá nőtt. Most már valóság mindez, és oly világosan dereng fel benne, mint a hajnali fény . . . Tavasszal gyereke lesz! Édes, aranyos kis gyereke! . . . Ó, mit jelent neki most már a tél?! Semmit. Vagy legfeljebb közeledést a boldogság felé.

Mínta egy egész világ tört volna össze benne és épült volna új a helyére. És a prairie nyomasztó egyhangúságával és halálosan rideg magányával, szinte eltűnt a tudatából. Ó, tavasszal gyereke lesz! És még nem is merte bevallani az urának!

Mozdulatlanul áldogált a setétedő homályban és igyekezett dobogó szívét megnyugtatni. Sokára észrevett egy mozgó pontot a láthatár szélén. Az ura volt. Lovagolt hazafelé. Hányszor látta már így felbukkanni, egyformán, mintha a világ végéről jönne! Meggyújtotta a lámpát és odatette az ablakba.

Az ura hátravezette a lovat az istállóba, bekötötte a jászolhoz, aztán bejött a szobába. Néhány pillanatig csendben néztek egymásra, ahogy már szokták, aztán az asszony odaborult a vállára.

Kisvártatva a vacsora után nézett, az ura meg fáradtan leereszkedett székbe.

— Talán nehezebben tudtad ma összeszedni a pénzt? — kérdezte az asszony. Az ura ugyanis adószedő volt.

— Tudja Isten — válaszolt az ura tétován. — Talán valamivel nehezebben, mint máskor. De azért megvan az egész az illetekkel együtt. Igazán

csinos összeget tesz ki . . . — Ügylátszott, mintha másfelé kalandoztak volna a gondolatai.

Az asszony megérezte, hogy valami bántja és abbahagyta a kérdezgetést. Az ura szólalt meg végre :

— Ma nem valami jó híreket hallottam Philipstől. Ha még idejében tudomásomra jut és sikerült volna egy pihent lovat kapnom, akkor még ma bementem volna vele a városba . . . Dehát már későre járt. Az út se lett volna valami biztonságos. Meg aztán az is aggasztott, hogy mit képzelsz, mi történt velem, hogy elmaradtam éjtszakára is ennyi sok pénzzel . . . Holnap azonban, mihelyst megvirrad, elindulok.

Anyagi ügyekről beszélgettek. Kis, nehezen kuporgatott pénzüket féltették, ami a szomszédos városban volt befektetve. Ezt látták veszedelemben és ezért kellett volna a férfinak bemenni a városba . . . Pedig hát mi vagy ki volt bárhol is biztonságban, amikor észak és dél között állandóan morajlott egy láthatatlan háború csatázaja? ! A háború ugyan még nem érte el őket, de ahogy egy Európában pusztító földrengés eljut egy másik kontinensre s ott már csak csészéket rezegtet meg, ilyenformán már náluk is megjelent.

— Nem gondolnám, hogy valami nagy baj lenne belőle — mondta bizakodóan az ura, de az arca komor volt, — és éppen nekünk kelljen elveszteni ezt a kis vagyunkát. Hiszen Isten a tudója, hogy milyen nehezen szereztük. Egyébként is azt hiszem, hogyha gyorsan utánajárok és Reynold is segít, még nincs veszve minden. Persze csak az a fontos, hogy idejében utánanézzem és cselekedjen az ember. — Még mindig szórakozottan beszélt, mintha most is állandóan másra gondolna.

Kis idő múlva elővette a táskáját és kezdte kiszedni belőle a pénzekkel tömött zsákocskákat.

— Segítsek átszámolni? — kérdezte az asszony, aki máskor is segített neki az ilyesmiben.

Nekiálltak mind a ketten. Átszámolták a gyűrött, piszkos papírpénzeket, aztán visszarakták őket a különböző címkéjű zacskóba.

— Hála Istennek, megvan az utolsó centig — mondta az ember.

Az asszony hirtelen megszólalt :

— Most jut eszembe, hogyha holnap a mi ügyünkbe jársz el, akkor ezekkel a pénzekkel nem számolhatsz el.

— Igen — mondta a férje és ránézett. — Ezért aggódom éppen, különösen azok után, amiket Philipstől hallottam . . . Nem szeretnék ennyi pénzzel egyedül hagyni, de ügylátszik, kénytelen leszek vele.

Az asszony nem szólt semmit. Magáért ugyan nem aggódott volna, de ez a pénz nem az övék volt, hanem az államé. Ő nem volt olyan ideges, mint az ura, de azért mindig nagy könnyebbséget jelentett neki is, ha már befizették a pénzt és lekerült róluk a felelősség. Hiszen ezekben az időkben, amikor még a fegyver volt az egyedüli jog, ami megvédelmezhetette az embert, egyáltalán nem volt tanácsos ilyen nagy összeget tartani a háznál.

A férfi bosszús idegességgel nézett végig a tele zacskókon.

— Én nem félek — mondta az asszony.

— Fölösleges is — válaszolt neki pillanatnyi habozás után az ura. — Hiszen ha holnap bemegegyek, úgyis azt hiszi mindenki, hogy elszámolni mentem. Engem csak . . .

Nem fejezte be, amit gondolt. De az asszony tudta, hogy a prairie végtelen elhagyatottsága és magánya az, amit latolgat.

Kint a havas éjtszakában egy farkas éles, gyötrő vonítása hangzott.

— Miattam ne bánkódj, én nem félek — felelte mint egy válaszul az asszony.

— Hiszen csak egy éjtszakáról van szó — igyekezett bátorítani az ura.

— Máskor is voltam már egy éjtszakára egyedül.

— Igen, igen — mondta az ura — csak éppen az a félő, hogy ennyi pénzzel maradsz itthon a házban.

— Nem tud róla senki.

— Az igaz. Azt azonban mindenki tudja, hogy meglehetősen sok pénzt szedtem ma össze.

— Azt hiszik, hogy elszámolni mentél a hivatallal, mint máskor.

— Persze, persze — felelte némileg beletörődve a férfi — mit is híhethének mást.

Felkelt a székről és a szerszamos ládájához ment. Az asszony szívét mély, meleg érzések járták, ahogy most közelről látta. — Hát még ha megmondaná neki — gondolta — milyen boldog lenne? ! . . . De az is lehet, hogy még jobban aggódna majd és nem akarná egyedül hagyni . . . Nem, nem szól addig semmit, míg vissza nem jön.

Nehezen tudta elhatározni magát, hogy továbbra is egyedül őrizze meg a titkát. De a végén mégis csak úgy döntött :

— Mégis, nem fogom megmondani neki.

Ezalatt az ura elővette a szerszámait, kiszedett egy darab deszkát a padlóból és az alatta lévő üregbe, egy kétszersültes doboz mellé, amiben néhány értéktárgyukat őrizték, elrejtette a zacskókat. Majd visszahelyezve a deszkát, leszögezte, az asszony pedig egy kis lábszönyeget dobott rá.

Mikor elrakta a szerszámait, odament az asszonyhoz, de az átlényegülést nem vette észre rajta. Az pedig félve, hogy talán a szeméből kiolvashatja, szorosán odabujt hozzá.

— Mihelyst virrad, azonnal indulok — jegyezte meg a férfi — és akkor holnapután még napnyugta előtt hazaérhetek . . . De valamit szeretnék tőled kérni . . . Tudom, hogy örülsz, de meg kell ígéred . . .

— Mit ígérjek meg? — kérdezte szelíden az asszony.

— Azt, hogy amíg odavagyok, nem mész ki a házból és senkit, semmiféle kifogással nem engedsz be. Zárjál be mindent és türelmesen várjál idebent haza.

— Dehát mit is csinálhatnék most odakint?

Az ura türelmetlen mozdulatot tett.

— Meg kell ígéred, hogyha akármilyen történe is, senkit be nem engedsz addig a házba, míg én meg nem érkezem.

— Ahogy kívánod.

— Esküdj meg rá !

Az asszony habozott.

— Esküdj meg rá az én kedvemért — kérte a férfi.

— No jó — felelte mosolyogva az asszony — esküszöm, hogy amíg te odavagy, senkit, semmiféle ürüggyel nem engedek be a házba.

A férfi mélyet sóhajtott, aztán leült a székre. Nagyon fáradtnak látszott . . .

Másnap reggel, még pirkadat előtt, behordott néhány napra való tüzelőt, aztán útnak eredt. Előző éjtszaka újabb hó esett, finom, kristályos, mint a só. De kevés volt s nem jelentett számára különösebb akadályt.

Az asszony utána nézett, amint ellovagolt és csitította magában azt a hangot, amelyik ilyenkor mindig megszólalt benne : — Soha se látod többé s most hallottad utoljára a hangját is ! — Lassan elhallgattatta, aztán a munkája után látott.

Mult a nap, ahogy elmúlni szokott egymásután. Az egyedülállóhoz már hozzászokott s a kis faházban is akadt tennivaló ; különösen, amióta azt ígérte neki, hogy tavaszra már valóságos kis meleg otthonná válik.

Mielőtt ráeszmélt volna, leszállt az este.

Bezárta s elrekesztelte az ajtókat. Majd behajtotta az ablaktáblákat. Aztán elrakta a munkáját s leemelve egy könyvet az Orleansból kapottak közül, olvasni kezdett.

Odakint a szél friss havat ígért.

Leengedte kezéből a könyvet és ösztönszerűen figyelni kezdett a szélre.

Úgy tetszett neki, mintha kint tolvajok járnának s óvatosan közelednének a ház felé. Szinte hallotta, hogy valaki az ablaktáblákon motoz a kezével és megpróbálja lenyomni az ajtó kilincset . . .

Sok időt töltött ezzel a mélységes, dermesztő hallgatódzással.

Majd hirtelen egy halk, de tisztán kivehető kopogás hallatszott az ajtón.

Az asszony mozdulatlanra dermedt.

Biztos a szél az — bízatta magát, de tudta, hogy nem az.

Pár pillanat múlva ismét hallani lehetett az előbbi kopogást. Most azonban már sürgetőbb és félre nem érthető volt.

Óvatosan odament az ablakhoz és egy hüvelyknyire kinyitotta az ablaktáblát. Az arcát egészen odaszorította az üveghez, de így is csak éppenhogy ki tudta venni a derengő hó-fénynél egy hosszú, köpenyes férfi alakját.

Visszahúzta a táblát, aztán újból rácsavarta a fordítót.

Úgy tetszett neki, mintha nem lepődött volna meg eléggé. Mintha csak most eszmélt volna rá, hogy ő ezt mindig várta, és csak magában képzelte, hogy nem jön soha senki . . .

És most odakint áll. Egy pillanat még s lehet, hogy már idebent lesz !

Kint az idegen újból kopogott s most már még erősebben. Dehát kitől is félne, hogy meghallja, mikor mérföldekre nincs egy teremtett lélek? Legfeljebb valami magányos, kóborló prairie kutya.

Végre látva, hogy más megoldás nincs, az asszony odament az ajtóhoz.

— Van itt valaki? — szólt ki az ajtónyíláson.

Egy gyenge, erőtlen férfi hang felelt :

— Engedjen be.

— Nem engedhetem. Mit akar itt?

Rövid kis szünet.

— Kérem, engedjen be — mondta kérlelve az előbbi hang.

— Mondtam, hogy nem lehet. Kicsoda maga?

— Katona vagyok. Megsebesültem. A bajtársaimhoz akartam menni — s megnevezett egy negyven mérföldnyire északon lévő tábort — de eltévesztettem az utat s most már nem tudom továbbvonszolni magamat.

Ismét csend lett.

— Havazni kezd — szólt kint a férfi

— Tudom — felelte az asszony és a férfi kiérezte a hangjából az aggodalmat.

— Nyissa ki az ajtót — kérlelte újból a katona — és nézze meg, vajjon tudnám-e én bántani magát.

Az asszony kinyitotta az ajtót, de a küszöbön megállva, testével elzárta az utat. Istenem, hátha csakugyan végsőveszélyben van ez az ember és hiába könyörög hozzá segítségért?!

A katona ekkor előrejött és odafordította neki az arcát. Sápadt, összetört, és rettenetesen fáradt arca volt. Jobbkarja rossz katonaköpenyével volt beborítva. Hangtalan, néma tekintettel nézett az asszonyra, mintha most már az is mindegy volna neki, hogy az mit határoz.

A fehérlő, gyöngyházzsínű éjszakában csak a friss hópelyhek szálldos-tak barátságosan-szenvedő arcára és bugyolált kezére.

Az asszonyban lassan összeomlott minden ellenállás. Kimondhatatlanul megsajnálta.

Bevezette a szobába s bereteszte mögötte az ajtót. Aztán eléje készítette az asztalra a saját vacsoráját. Ezalatt a katona vastag, piszkos és elkínzott kezét dörzsölgette, míg vissza nem tért belé a vér. Ekkor enni kezdett. Eleinte csak lassan, kínlóva, később növekvő mohósággal, felfalva mindent, amit az asszony eléje rakott.

Csak ekkor kezdett visszatérni belé az élet.

Később az asszony kimosta a sebét — nem volt valami mély — új kötést tett rá és óvatosan eligazította a sínben.

A katona mindezt természetesenek találta.

Majd pokrócokból és takarókból fekvőhelyfélét hevenyészett neki a hátsó konyhában.

Mikor visszajött, a katona éppen a kandalló előtt állt és mereven nézte a párkányon Lincoln arcképét.

Aztán kihívta, megmutatta neki az ágyat s a katona szóltanul, mint egy kisgyerek, követte. Azt is hallotta, mikor a katona levetette magát az ágyra.

Jóideig tétlenül s idegesen várakozott a szobájában. Aztán odalopódzva az ajtófához, hallgatódzott. A léleketéből azt következtette, hogy alszik . . . De vajjon csakugyan alszik-e s nemcsak ürügy volt ez az egész história sebesülésével és kimerültségével együtt?! Lehet, hogy csapdába jutott. Istenem, mit is tett!

Félénk, következtelen és gyengéd énje azonban állandóan csak azt mondta neki: — Hiába, nem tehetél mást. Ha meghalsz is érte, akkor sem tehetél mást! . . . Hiszen őt is világrahozta valaki, őneki is volt anyja, aki fájdalmasan és boldogan sikoltott fel, amikor megszületett . . . És ott halt volna meg kint, ha be nem engeded. Nem, nem tehetél mást, hiába! . . .

Sokáig ült a tűz mellett. Aztán hirtelen felkelt, óvatosan emelte az ura pisztolyát a kandalló tetejéről és figyelmesen megvizsgálta. A párja a férjénél volt. S úgylátszik, szokása ellenére magával vitte a lőporos-szarút is, mert nem volt a szegen. Rendszerint töltve voltak, de ez most üresen maradt. Pedig . . . Igen, pedig meg mert volna esküdni rá, hogy ezt néhány nappal azelőtt az ura megtöltötte.

Előkereste a saját puskaporát, golyót is vett, s a csövet lefolytva, letette maga mellé.

Kint megcsendült az éj. A hallása most olyan finom volt, hogy azt is meghallotta volna, ha mérföldnyire egy coyota megmozdulna az odújában. Megint csak tovább figyelt, mozdulatlanul, mint azelőtt. Hirtelen nesz ütötte meg a fülét. De csak oly gyengén hallatszott, mintha egy egér kaparászott volna valamelyik távoli szekrény mélyében. A zaj azonban állandó volt . . .

Egyszer csak megszűnt... Vajjon csak képzelődik?... Nem, nem! Most újból hallik. És mintha a konyha felől jönne, ahol a katona alszik.

Felvette a lámpát és kilopózkodott a konyhához. Kezével eltakarva a lámpafényt, nesztelenül felnyitotta az ajtót és belépett. Amint odahajolt az alvó fölé, egy pillanatra szörnyű félelem futott át rajta: a férfi csizmásan feküdt az ágyán!... Hisz akkor ez...

Ahogy azonban jobban szemügyrevette, kezdett megnyugodni. A férfi hanyat feküdt az ágyon, nyitott szájjal s még egy kitörött foga helyét is lehetett látni. Egészen mély kábulatban feküdt. Nem, ő nem lehet a tettes!

Visszament a szobájába, de a katonára nyitva hagyta az ajtót. Alig ült azonban le, megint csak hallotta az előbbi hangot. Most is gyengén hallott, de kivethette, hogy a benyilóból jön. Az ajtónál van valaki és az motoz a zár körül!

Most, hogy nem látta az alvó katonát, újból csak rá gyanakodott. Vajjon csakugyan alszik-e? Hiszen a csizmáit sem húzta le!... És amikor megvetve az ágyát, visszajött, olyan különösen állt ott a kandalló előtt. Talán felhasználta az alkalmat és ő szedte ki a töltést a pisztolyból? Ki tudja? S most felkelt és kinyitotta az ajtót a cinkosának!

Hirtelen felkapta az asztról a fegyvert, aztán letette. Hangtalanabb védelmi eszközre volt szüksége. Felnyitotta az ura szerszámos-ládáját és kivette belőle, nagy, erős pengéjű kését. Igen, lesz ereje, hogy ledöfje vele. S ha az a másik is jönne, azt meg a pisztollyal intézi el.

A katona azonban továbbra is mélyen aludt s most már az asszonyban sem volt semmi kétség.

Megfogta a vállánál a férfit és megrázta. Az nagynehezen, fáradt nyögések közt felnyitotta a szemét.

— Figyeljen ide... — súgta a fülébe az asszony. — Ne szóljon egy szót se! Valaki be akar törni a házba. Keljen fel gyorsan és segítsen.

A katona egy ideig álmosan, fáradtan bámult rá, aztán lassan magához tért.

— Próbálja lehúzni a csizmámat — mondta — én már hiába kísérleteztem vele.

Az asszony utolsó gyanúja is eloszlott. Nagy kínnal ráncigálta lefelé a csizmákat, amik nyilván már hetek óta nem lehettek lent a lábáról.

Közben a férfi azt kérdezte:

— Na és miért akarna betörni ide valaki? Van itt valami, amit elvihatne?

— Van, van — bizonykodott remegve az asszony — nagyon sok pénz van a háznál.

— Jóságos Isten!

Az asszony odanyújtotta neki a pisztolyt. A katona azonban eltolta.

— Mit csináljak vele? Nem tudok célozni ezzel a rossz kezemmel. Inkább adja ide a kést a balba... Maga tud löni?... Igen?! Akkor jó. Most csak az a kérdés, hogy meddig bírja az ajtó?

— Legfeljebb egy-két percig.

— Hát akkor figyeljen ide — adta az utasítást a katona. — Én odaállok a lépcső aljához és elintézem a másodikat, ha ugyan ketten vannak. Az elsőt magára bízom. Ha kinyitja az ajtót, kintről annyi világosság hatol be, hogy lehet majd látni... Csak az a fontos, hogy ne veszítsen egy pillanatot sem. Amint betette a lábát, löjjön!

Úgy beszélt vele, mint a bajtársával. Majd odalopódzott a kis lépcsőhöz és óvatosan elhelyezkedett. Egy-két mozdulatot tett a balkarjával, mintha az erejét próbálná, aztán erősen megmarkolta a kést.

A lámpa kialudt.

Sötét volt, de az ajtó széle körül beszivárgott valami kevéske fény. Néha azonban elsötétedett, mintha valaki előtte járt volna. Aztán a motozás hirtelen megszűnt. Gyenge recsenés hallatszott és a zár engedett.

Óvatosan kinyílt az ajtó és egy férfi lépett be rajta.

Az opálos holdfényben egy pillanatra élesen kirajzolódtak a körvonalai. Az asszony ráirányította a fegyvert és habozás nélkül lőtt. A férfi megrogyott, de felemelkedett. Az asszony újra rátüzelt. Az lerogyott, de kínosan ismét feltérdelt. Az asszony kilőtte rá az utolsó csövet is.

Ekkor az ember szelíden, mintha hiába fáradna, lassan leereszkedett a padlóra és arccal a fal felé fordult. Nem mozdult többé.

A katona kiszaladt a lépcső mellől a mozdulatlan testhez és odafordította a világosságnak.

— Ez bizony meghalt — mondta némi kárörömmel. — Alaposan eltalálta!

Ekkor látta meg csak, hogy a szürke fényben derengő arcot álarc takarja. Megkapta s lerántotta.

Az asszony odament s a katona válla fölött rápillantott.

— Nos, nem ismerte? — kérdezte a katona.

Az asszony egy pillanatig hallgatott. Fegyvere, mely oly jól végezte dolgát, nagyot koppanva, kiesett a kezéből.

— Nem... nem ismertem... — mondta s mereven nézte férje megkövesedett arcát.

Fordította: Zaka Sándor.

Valér Erik fametszete

Kós Károly : Az országépítő. Történeti regény két kötetben. (Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadása, Kolozsvár, 1934.)

A regény műfaji felsőbbsege a novella felett olyan irodalmi tévhit, melyet aligha lehet kiirtani a köztudatból. Az angol és az orosz irodalom regényben találta meg legmélyebb kifejezőformáját: angol és orosz író előtt minden bizonnyal felsőbbrendű műfaj a novellánál a regény. Magyar író számára azonban valóságos tehetségbénító teher ez a felfogás. Iróink tekintélyes része novellairásra termett s mégis regényírói sikerekre törekszik. A magyar habitusnak ritkán felel meg a nagyobb kompozíció egysége és született novellistáinkban mégis ott él a vágy regényteremtésre. Persze újabban a kiadók üzleti számítása is szerepet játszik ebben. De nem lehet csupán az zezel magyarázni a kérdést. Végigvonul ez a belső ellentét szép-irodalmunk egész történetén. A magyar alkotó sajátos vonásává vált ez a jelleg: szinte öntudatlan önmegtagadás és vele igazi alkotóképességének valóságos gerincbetörése. Hisz nem véletlen, hogy a magyar tárcanovella virágkorában több dekameronon kívül, remek kis írása született irodalmunknak. Még a tárcanovella, ez a sokat támadott és egész kis lehetőségeket nyújtó, szűk formakeret is jobban megfelel a magyar írónak, mint az európai értelemben vett *nagy-regény*. Valódi *nagy-regényalkotás* néhány van csupán irodalmunkban, viszont novelláinkat bátran állíthatjuk líránk mellett az európai irodalom mérlegére.

Kós Károly kétkötetes Szent István-regényével kapcsolatban aktu-

alitást nyernek ezek a gondolatok. *Az országépítő* a «nagy» mű határait érinti, de lényegében gerincbetört alkotás. Öntudatlanul lép túl Kós Károly is azon a területen, ami *par excellence* írói formája lenne: regényt ír, pedig adottsága nem a regényhez utalná. Kritikusai sokat emlegették — és méltán — *Az országépítő* balladás légkörét. Valóban ott él regényében a ballada, a székely népballada stílus-teremtő atmoszférája. De vajjon a ballada alkalmas-e regényteremtésre? Épúgy nem, mint az anekdóta sem, ami annyi remek magyar novellának lett stílusmagva: *Gárdonyi, Jókai, Mikszáth, Móricz, Tamási* vagy *Tömörkény* kisebb-levegzetű írásaiban, nagyobb regény-építést azonban nem bír el.

Kós Károly írói adottságával történelmi regényhez fog. A modern történelmi regényíró tudatossága távol tartja attól, hogy romantikus értékeléssel nézze a multat. *Az országépítő* a történelmi tények szigorú szemmel tartásával íródott meg. Történészek aligha találnának benne a tárgyilagos kutatás eredményeitől eltérő fejezetet. Történelemszemlélete azonos a modern kutatás látásmódjával. De ép e tudatosság kapcsán esik ki regényéből az az elem, ami pedig legfőbb írói ereje. Mikor ráébred arra, hogy művészetének alapeleme, a balladáság nem lehet egy történelmi regény gerince, a gerincből díszítő ékesség lesz, ami rövid munkánál stílusmag lehetne, az itt dekorációvá válik. A balladáság regényt nem tud alkotni, tehát színezőjévé válik a munka krónikás felépítésének. Levegőt ad *Az országépítő*-nek, de teljes valójában csak egy-egy jelenetben bontakozik ki.

Mindezek ellenére igazi művész írta meg Szent István országépítését. A regény ereje nem abban van ugyan, ami elejétől végig megvalósul benne, hanem abban, ami háttérbe szorul. A krónikás történelmi megoldásban megélik az alakok a maguk történelmi szerepüket, de az igazi epikus nagyméretű emberábrázolását hiába várjuk tőle. Néhány jelenetben, egy-egy háttérbeszorult oldalon azonban, ki tud bontakozni Kós Károly művésze, aki nem epikailag, hanem hangulatérettető stílussal nagyszerűen érzékeltet. A regény főalakjában inkább tudjuk, mint érezzük a problémás nagy emberóriást, de pár mellékalak, néhány epizódikus jelenet, egy-két vonással, balladás megkonstruálásban is él és élményünk marad. Kós Károly tud levegőt teremteni. Az *országépítő* elolvasása után valami sajátos íz marad bennünk, a magyar XI. század légkörét érezzük. Ilyen atmoszféra teremtésére csak komoly művész képes.

Kifogásaink — ha lehet ilyen szétválasztással élni — nem is az írónak, hanem a választott műformának szólnak, amely megakadályozta Kós Károlyt abban, hogy elejétől végig igazi művészetét adja. *Tolnai Gábor.*

Magyar költő magyarul. Janus Pannonius. *Fógel József egyetemi tanár előszavával.* Berczely A. Károly fordításai. N. Kontuly Béla rajzaival. Prometheus kiadás. Szeged.

Fógel József, a kitűnő humanista-búvár, Korvin-kódex felfedező, szinte gyermekkorától foglalkozik a humanista-költőkkel, köztük a legnagyobb szeretettel Janus Pannoniusszal. Munkáiban, melyek közül kettő akadémiai pályadíjat nyert, lépten nyomon előfordul a magyar humanista költővezér neve, valamely kulturális kapcsolat révén. Ez a lelkese-dés megokolt. Igaz, nincsen egyetlen valóban nagy magyar humanista-

költőnk sem, maga Janus Pannonius is inkább verselő művész-búvész volt, aki inkább széplelkéért, rögtönző tehetségéért («bármely tételről ezer verssort is fennakadás nélkül azonnal tudott írni»), pompás technikájáért nevezetes, mintsem benső értékekért, a szellem mélységeiért, melyek jó részt hiányoztak egyéniségéből. S mégis: e kor, a klasszikus ókor művészetének és műveltségének «visszefénye» magával ragad, elbájol, mert van benne valami örökké lelkesítő: a szellem fennköltése, anyagiatlan elvonatkozottsága, az élet szépségének l'art pour l'art élvezése. Hegedűs István fordítása ma már jórészt elavult, Janus Pannonius frisebb nyelvet érdemel s ezáltal valóban hozzá közelálló poeta szólaltatja meg, a szegedi fiatal költő, Berczely A. Károly. Megvalljuk, így sem érezzük nagynak Janus Pannoniust, mint ahogy eredetiben sem az: de ami kedvesség e félezeréves poétában megvolt, az mind kiszáll s lelkünkig jut a tehetséges fordító művészetén keresztül. Néhány epigrammja s a Jacobus Antonius Marcellushoz, meg a Guarinushoz intézett panegyricus ma is nekünk való olvasmány s már ezért a néhány darabért is irodalmi esemény a szegedi kiadás. A könyvet N. Kontuly Béla ötletes rajzai ékesítik, s Fógel József magvas tanulmánya indítja el körútjára, mely megérdemli, hogy minél nagyobb-méretű legyen. *Szatmári.*

Gyakorlati szociálpolitika. — Pécs sz. kir. város szociálpolitikai beszámolója. — Irta: Dr. Esztergár Lajos, Pécs sz. kir. város tanácsnoka. — Kultúra könyvnyomdai műintézet, Pécs, 1933.

Csonka országunk városai későn fejlődtek ki s kevés eredeti, megkülönböztető vonást őriznek külső képükön s még inkább szellemi alkatukban. Jogos volt a várakozás: először

egyetemi városaink, a művelődés új tűzhelyei körül fog ebben a tekintetben változás bekövetkezni. Ebben a várakozásunkban nem is csalódtunk. Elég, ha rámutatunk arra, hogy egyetemi városaink máris hordoznak szellemi alkatukban új vonásokat. Szeged egyetemi ifjúsága indította meg a falukutató agrár-settlement-mozgalmat. Pécs gyakorlati példát — s legutóbb egyetemén elméleti oktatást is — ad a szociális politika korszerű követelményeiről.

A szociális érzés és cselekvés kialakítása három fokozaton halad keresztül. Erre kell nevelni először az egyént, aztán a kisebb társadalmi közösségeket, pl. egy-egy város társadalmát, végül az államot. Szembeötlő, hogy a valóságban fordított irányú a fejlődés: először bontakozik ki a szociális állam, azután szervezik meg szociális intézményeiket a városok, de még mindig igen messze vagyunk attól, hogy társadalmunk egyéneit is erős közösségi érzés hassa át. Ez érthető is. A szellemi individualizmus és a gazdasági liberalizmus bástyái és falai még elzárják az egyént a társadalomtól.

Esztergár Lajos dr. érdeme, hogy a korszerű fejlődést Pécs város szociálpolitikájának mintaszerű megszervezésével előmozdította. Hatalmas beszámolója más városok vezetőinek figyelmére feltétlenül számot tarthat, de haszonnal forgathatja minden művelt ember, aki szociális kérdésekben rövid elméleti s alapos gyakorlati tájékoztatást óhajt.

A könyv bevezető tanulmánya, a szociálpolitika eredetéről, fejlődéséről, széleskörű történeti, közgazdasági és szociológiai tájékozottságra és meglepően modern szemléleti módra vall. Vajha a magyar közigazgatás minden vezető-embere ily alapos elméleti készültséggel s ily friss, időszzerű elvi fegyverzetben állana hivatalosa őrhelyén!

A további fejezetek célszerű csoportosításban közlik, mit tett Pécs városa az anya- és csecsemővédelem, napközi otthonok felállítása, az óvodás és iskolás gyermekek gondozása, a középiskolás ifjak szociális nevelése, a munkanélküli munkásifjúság, a felnőtt munkanélküliek és a szellemi szükségmunkások foglalkoztatása és egészségügyi gondozása, végül a koldusügy rendezése terén. Az egyes fejezetek gondos mérlegeléssel állapítják meg a segélyezés indokát, mértékét és legcélszerűbb módját. Statisztikai táblázatokkal, grafikonokkal és fényképekkel mutatják be az elért eredményeket. Igen tanulságos a szociális munka példásan kiépített szervezetét ismertető fejezet. Ennek a szervezetnek a pillérei: a központi és kerületi irodák, az adminisztrációra és környezet tanulmányra kiképzett szociális szervezők, a gondos nyilvántartás, mozgékony munkaközvetítés, a vándorszállás, a központi konyha és a háziipari foglalkoztató.

Nincs helyünk arra, hogy az egyes fejezetek sok érdekes részletét ismertessük, de mégis külön említést érdemel a Szociális Szervezők példásan megszervezett tanfolyama, amelyet ötven diplomás fiatal ember hallgatott. Ez a tanfolyam megmutatta, hogy mit kell tennünk diplomás munkanélküli ifjúságunknak a nemzeti munkába való bekapcsolása érdekében úgy, hogy ez az ifjúság a jövő tökéletesebb társadalmának kovásza legyen.

Mérey Ferenc.

Szitnyai Zoltán: Öt testvér. Athenaeum, 1933.

Mély és szelíd érzés története ez a regény: egy tékozló fiú vezekel benne a fiúi szeretet kinem-mondott vallomásaért, mellyel halott anyjának tartozott. Ez a szólam fut végig hol erősödve, hol meg elhalkulva a mesén. A többi úgyszólván csak kísé-

ret hozzá. Szitnyai szabadon engedi ennek a motívumnak a líráját és az öt testvér végzetes összetartozásának laza keretével fogja be. Rámutat a vérségi kapcsolat hatalmas összetartó erejére, mely a család szétszórt tagjait láthatatlan kapcsolatokkal tartja össze. Sokszor misztikus jelenségekkel is elősegíti a végzetszerűséget, a földöntúli összefüggések hangulatát: halottak jelentkeznek az élőknek, különös hajnalokon szólnak hozzájuk, mint az egyik szegény rokonhoz, ehhez az egyénien pompás, rendkívül mély figurához, és figyelmeztetésekkel terelik össze a család tagjait. A család fogalma magasabb eszménnyé lesz, szinte már szimbolummá, mely az egyetlen látható és örök szövetség az emberek közt. Ezzel a fölfokozással varázslatos levegőt kerekít alakjai és meséje köré. Ezt az erős felvidéki hangulat, a maga méla, lágy színeivel, csöndes hangulatával is hangsúlyozza, aláhúzza az egész koncepció feledhetetlen líraiságát és fölerősíti szubjektív színeit: a végzetszerűség költészete ömlik el az öt testvér és a halálon túl is ható anyai szeretet sorsa fölött.

Az anya halála után mégjobban szétkerülnek egymástól a testvérek, a mese fölkerül Pestre. Ezzel egy időre esik a munka. A nagyobb szabású életarányok megbosszulják magukat: a forró szenvedélyes szerelem olajnyomatként hat, a nagyvárosi csirkefogó irodalmi emlék, a nagyváros, a «körengeteg» levegője légüres tér. Itt kiütözik Szitnyai egyik alapvonása, az írói önmérséklet hiánya. Könnyen nekiereszti képzeletét és túlugrat azon a határon, amelyen belül igazi területe van. Melyik az ő igazi területe? A csendes érzések és szelíd hangulatok, általában a líraibb mondani-valók világa. Itt nincs egy mellékfogása sem. Kitűnően ért mindenhez, amiben finom és észrevétlen elhalás, szétoszlás, megsemmisülés van. És

kitűnően érti a halódó úri középosztály világát, érzéseit is. Alakjai javarészt innen valók és amíg innen valók, addig élnek. Például az *Öt testvér* Bory-családjá: a két idősebbik hivatalnok-testvér jóakarátú egyszerűségével, őszinte vallásosságával és egy messihi álommal az elhagyott otthonról, ahol még együtt volt és együtt élt a család, mindkettőjük egyedüli eleme; az idős vénleány, aki filléres gondok, küzködések és anyja iránt érzett szeretetének viszonzatlanságával mint örök sebbel harcolja végig eseménytelen napjait; aztán a legkisebbik testvér, az epileptikus, akiben egy széthulló társadalmi osztály dekadenciája testesül meg; végül az ötödik, a festő, aki az egész elmondja, nagyvárosi ember és művész, de aki odahaza a családban talál bevallatlanul önmagára. Ahol ezek együtt vannak — temetesen, a gyászmisén, amikor a festő is meggyón — Szitnyai írói munkásságának legszebb pontjai közé tartoznak. Turgenyev tudta ezeket a hangulatokat — akár embereken, akár embersorsokban — ilyen alvajáró ösztönrel életre keltetni.

Az *Öt testvér* Szitnyai egyik legszebb és legharmónikusabb munkája, utolsó regényei után: szerencsés hazatalálás.

Th. G.

Zobor Eszter: Ekeronthó Borbála. (Regény Mátyás király korából).

A történelmi regény a közelmúlt esztendőkből valami különleges értéket kapott. Mind több író foglalkozik vele s mind több olvasó keresi. Miért? Vigasztalást, biztatást keres a multban, vagy példaadást, tanúságtételt, esetleg csak menekülést a jelen elől, amelynek gondjait, bajait még képzelte alakokkal kapcsolatban sem akarja a ma regényeiben olvasni? Nem tudjuk, bár úgy lehet, hogy valamennyi oknak s még ezeken kívül is néhánynak, része van abban,

hogy a történelmi regény ilyen megbecsült szerephez jutott napjainkban.

A nagy termelésben természetesen fogyatékos munkák is kerülnek a piacra és ebben nem kis része van a kiadói ambíciónak.

Zobor Eszter könyve: jó könyv, érdekes könyv, különösen ha azt tekintjük, hogy új író első könyve. Egy Mátyás-korabeli nemesleány tragédiáját írja le Ekeronthó Borbála történetében. Minden alakján megérik, hogy abban a korban él és a vén Buda rajza nemcsak korhű, de történelmi levegővel telített is. Mátyás udvarát már sokan leírták, az írónőnek könnyű lett volna régi kliséket fölhasználnia, de ízlése, amely nemesen vezeti végig a regény nehéz problémáján, az ilyen hibáktól is megóvta.

A szép Borbála és Nádpataki kapitány szerelme körül indul el a tragédia, amely láthatatlan szárnyaival maga alá söpör mindenkit, aki Borbálába beleszeret. Korába ágyazottan valósággal az individuál-pszichológia problémája: mint lesz Borbála a «végzet asszonya», aki minden feléje közeledőt a sírba ránt. Az írónő azonban nem a lelki szálakat bogozza ki, hanem az események egymásra következésével érezteti ezt meg az olvasóval. És ezek az események gazdag romantikus és történelmi képekkel váltakozva, fordulatosan és érekkeltően követik egymást. Sikerült írás ez a regény, mert nem közismert hőst választ főalakjául, hanem magánembert, akit talán csak az írói képzelet teremtett meg, de elhíhető erővel, étellel teljesen. És ennek az embernek az életén keresztül válik láthatóvá a történelem, amelyet hibátlan korrajzban tálal élénk.

Külön is meg kell dicsérnünk jól felépített szerkezetét és szép, ízes nyelvéért ennek a regénynek, amelyre a szerző kiadót nem talált.

M. Gy.

Fáradt fiatalok regényei.

Henri Duvernois: Edgar. Franklin-kiadás. — **Vaszary Gábor: Monpti.** Káldor-kiadás.

A romanticizmussal terjedt el az irodalomban a fáradtság. Ezekben az emberekben önfegyelem helyett kapkodás és ötletek voltak, férfias keménység és akaraterő helyett hangulatok és érzések. A lélek nyitott kapuval várta a különböző hatásokat, semmi szilárdság nem volt benne, ami ellenállott volna az alulról feltörő áramlatoknak. A tudatalatti lélek uralkodik a tudatos és logikus értelmén, a szándékok és tervek képviselőjén. Kavargó ösztönök, homályos hangulatok, meghatározhatatlan sejtelmek az értelem férfias rendje helyett.

Ez a magatartás olyan régi, mint a romantika. Megvan Goethe *Werther*-ében, Rousseau-ban, Senancour-ban, Benjamin Constant-ban. A kezdeményező fáradtságába azonban akaratilag elem is vegyült. Csak egyik oka volt ennek a magatartásnak, a romantikus lélek elhatalmasodása az emberekben. Nemcsak azért szabadították fel érzéseiket és hangulataikat, mert fárasztónak érezték az értelem fegyelmező erejét, hanem bámulatba is akarták ejteni olvasóikat, hogy ők mennyire nem gyakorlati emberek, mennyire nem törődnek mással, csak érzelmvilágukkal, mennyire fűtyülnek a valóságra: *épater le bourgeois*.

A maiak azonban már fáradtabbak, semhogy eszükbe jusson még elképesztetni a nyárspolgárt. Ami a régieket újdonsága miatt is vonzotta, abból ma már kivész az az erő is, ami minden új dologban megvan s nem maradt más, csak a fáradtság, a lankadság. A régiek még mohón vetették magukat az érzések újonnan felfedezett területére, szomjasan fogadták be a hangulatokat, csak a visszahatásban voltak bágyadtak. A

normális lelki folyamat megállapodott a külső hatások mohó elfogadásában, a tudat alól és kívülről jövő benyomások nem alakultak át tettekkel. Ma már a befogadásban is fáradtak. Nem fontos most már az új hangulat, vagy új érzés sem. Általában minden változás, minden élmény fölösleges, mert fárasztó. *Duvernois* így jellemzi magát: «... a hegycsúcsok untatnak; nem mondom, felmászom én is, a pózért, azonban, mihelyt fenn vagyok, máris kéne egy hintaszék, néger zene, jéghideg limonádé.» E lélekformának művészi szempontból nagy előnyei is vannak. Az ilyenfajta beteg lélek már a legkisebb hatást is megérzi, tudatosítani képes. Ezek a művészek a léleknek eddig nem is sejtett kis rezdületeit írták le.

Ennek az életformának fővárosa Páris. A most felfedezett fiatal regényíró, *Henri Duvernois* is csak Párisban érzi jól magát s mihelyst ki-mozdul, egyszerre visszakíváncozik. Regénye bágyadt formák közt lejátszó nagy szerelem története. A fiú ügyetlen, csúnya, de tehetséges és szellemes. A lány szép, butus és egészségesen önző. A szerelem igen nagy, de a leány vagyont akar. Szerz is, maga mellé venné elhagyott szerelmesét, de ez a helyzet a fiúnak nem tetszik. Elválk a lánytól, de hű marad szerelmük emlékéhez, amelyet egy két franc 50 centime-os bábu szimbolizál: *Edgar* (a regény is tőle kapja címét). Közben küzködik az étellel is, próbál sok mindenfélét, de véletlenül nem sikerül neki semmi. A regény határozottan művészi. Sokat beszél a főhős, de néhány hangulatrajz felejthetetlen. Szinte bosszantóan finom a hős szerelmének története. Soha nincs arról szó, hogy milyen nagy benne ez az érzélem, de állandóan érezteti két fiatal szív felhőtlen boldogságát és bohó örömeit. Külön

fel kell jegyeznem, hogy mennyire diszkrétén rajzolja a szerelmet. Nem elvből. Fáradt ahhoz, hogy erotikus tudjon lenni. A fordításról, azt hiszem, elég annyi, hogy Gyergyai Albert munkája. Neve a gondosságnak, alapos nyelvtudásnak és művészi követelményeknek biztosítéka.

Páris adta ezt az életformát *Vaszary Gábornak* is (*Monpti*). Beleveti magát nyakló nélkül ebbe a fáradt lélekformába és igen jól érzi magát benne. Elmeséli, hogy amikor hosszas éhezés után végre pénzhez jut, ostobaságokat vásárol, amikor egyedül érzi magát, mert szerelme Lyonba utazott, kacsát vásárol, szóval igazán bohém módra viselkedik. A lány «édes, kis párisi leány», önzetlen, jószívű, okos, aki igazán szereti magyar barátját. Közhely, de itt meg-elevenedik ki tudja hányadszor. *Vaszary* azonban akármilyen bohém és oktalan, mégsem tud igazán párisian fáradt és nemtörődöm lenni. Mind untalan kibújik belőle az egészséges barbár. Jól érzi magát az idegen bőrben, de állandóan érzi, hogy most más ruhájába öltözött fel. Barbarizmusa nemcsak ebből áll. Szereti a nagy gesztusokat, néha egy kicsit színpadias: a francia ruha alól magyarul kezd beszélni. Egy kicsit büszkélkedik, mint a legtöbb magyar külföldön. *Duvernois* raffinátabban művészi, mélyebb, *Vaszary* «kicsesebb», szentimentálisabb, felületesebb és néha pestiesen nevetetlen. Közelebb áll a riportregényhez, mint a lélektanihoz. Inkább rajzokat ad Párisról, francia lányokról és emberekről, mint lélektani fejlődést. Azt hisszük, mégis jobb lenne, ha további fejlődésében levetkőznék párisi diszitémnyeit és megtisztultabban önmagát adná. A barbár magyar mégis csak közelebb áll hozzánk, mint a raffinált francia.

Fábián István.

TUDOMÁNYOS IRODALOM

A Collegium Hungaricumok jelentősége a magyartörténet-tudomány szempontjából.

Gróf Klebelsberg Kunó kultúrpolitikájának egyik legjelentősebb elgondolása a fiatalabb nemzedék külföldi továbbképzése volt. A nevezetesebb kultúrcentrumokban felállított Collegium Hungaricumokkal módot akart nyújtani a különböző tudományok művelőinek arra, hogy tudományszakukban ismereteiket kimélyítsék s látóköriük kibővítésére és általános műveltségük emelésére alkalmuk nyíljenek. Nem a mi feladatunk s nem is tartjuk szükségesnek, hogy ennek az olyan sokat támadott elgondolásnak a helyességét vitassuk. A nagykonceptiójú kultuszminiszter nem egykét esztendőre, hanem évtizedekre állította össze a programot s a külföldi ösztöndíjasok serege még majd csak ezután fogja munkásságával igazán igazolni Klebelsberg előrelátó tervének a helyes voltát.

Rövid összefoglalásunk keretében nem kívánunk részletes beszámolót adni ennek a fiatalabb nemzedéknek még csak a történeti és a vele rokon tudományok terén kifejtett munkásságáról sem. Egy-két kiragadott példával mindössze a figyelmet akarjuk felhívni arra, hogy milyen fontos kutatási lehetőségek nyíltak meg ezekkel a kiküldetésekkel a magyar történettudomány munkásai előtt.

Már az első kiküldöttek is a magyar történet kutatói voltak. 1920 őszén kezdték meg az akkor szervezett Bécsi Magyar Történeti Intézet (újabban gr. Klebelsberg Kunó Történetkutató Intézet) tagjai a bécsi levéltárak magyar vonatkozású anya-

gának a rendszeres feldolgozását. A Bécsi Magyar Történeti Intézet és a hosszú multra visszatekintő Római Történeti Intézet (Fraknoi Vilmos alapítása) munkásságáról nem látszik szükségesnek bővebben megemlékezni. A bécsi Intézet munkásságában történettudósaink szinte kivétel nélkül mindnyájan kivették a részüket.¹ Az olasz vonatkozású kérdésekkel foglalkozó kutatók pedig nem kerülhettek el Rómát. Ha tehát az ezekben az Intézetekben folytatott kutatásokról akarnánk megemlékezni, fel kellene sorolnunk kevés kivétellel valamennyi történettudósunkat többkevesebb munkájával együtt.

A Történeti Intézetek mellett azonban még Bécsben és Rómában is nagy számmal találunk történeti tanulmányokkal foglalkozó kollegistákat is, akik ezen a két helyen inkább a legfiatalabb korosztályból kerülnek ki s akik leginkább még egyetemi tanulmányaikkal kapcsolatos továbbképzés és doktori értekezésükhöz szükséges levéltári vagy könyvtári anyag összegyűjtése végett küldetnek ki. A végzett történészek közül is néhányan a Történeti Intézetek betöltött létszáma miatt folytatták mint kollegisták tovább munkájukat. Erre a megoldásra különösen Bécsben volt szükség, ahova a magyar történet kiapadhatatlan forrásai hívják a kutatókat és ahol a különböző bécsi levéltárak és könyvtárak több

¹ A Bécsi Történeti Intézet munkásságáról lásd f. é. januári számunkat.

magyar történész kiküldését teszik szükségessé, mint a többi intézetek együttvéve. A híres bécsi «Institut für öst. Geschichtsforschung» a középkori történelem kutatóinak — főleg a történelmi segédtudományok terén — a legjobb iskolát jelenti; gazdaságtörténezeink pedig A. Dopsch mellett nyerhettek jelentős módszertani továbbképzést. A levéltárak pedig sokszor még teljesen érintetlen anyagukkal nyújtanak fontos területet a kutatás számára. Ezek közül csak egyet emelünk ki s ez a «Josephinische Aufnahme» címen ismeretessé vált, egész Magyarországra kiterjedő kéziratos térképanyag, amely az első pontos katonai felmérésen alapulva, a térképekhez csatolt részletes leírással együtt páratlanul gazdag forrása a magyar föld és magyar nép történetének. (*Eperjessy Kálmán*: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. A Bécsi Coll. Hung. füzetek. III. — *Eperjessy Kálmán*: A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929. — *Borbély Andor* és *Nagy Julia*: Magyarország első katonai felvétele II. József korában. A Bécsi Coll. Hung. füzetek. XII.) Ennek a forrásanyagnak a fontosságát, különösen a legutóbbi években fellendült helytörténet, gazdaság- és településföldrajz szempontjából legjobban bizonyítja az az érdeklődés, amelyet felkeltett s amely a «Josephinische Aufnahme»-val foglalkozó cikkekben is jelentkezik. (*Fördös László*: A II. József-féle kataszteri földfelmérés Magyarországon, Szeged, 1931. — *Fodor Ferenc*: Magyarország felmérésén alapuló első térképe. Földr. Közl. 1929.)

A római Collegium történészei első sorban a magyar történet egyházi kérdéseivel foglalkozó kutatók közül kerülnek ki. Római kutatás eredményei a Római Magyar Történelmi Intézet kiadásában megjelent olaszországi

magyar oklevéltár első kötetét képező *Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei (Budapest, 1931) és második kötetként szereplő *Vanyó Tihamér*: Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről (Pannonhalma, 1933) című munkák is.

A bécsi és római ösztöndíjas történészek kutatásának az irányát már maga a kiküldetési hely is meghatározza. Ilyen egységesebb kutatási irányt nem találhatunk a többi — amúgy is kevés számú — történetkutató ösztöndíjasok munkájánál, amely azonban nem kisebb jelentőségű, mint a bécsieké vagy a rómaiaké. A berlini Collegium tagjaként dolgozó *Fekete Lajos* — a török diplomatika kimagasló művelője — a német levéltárakban őrzött s a magyarországi török hódoltság korára vonatkozó igen nagy jelentőségű töröknyelvű levéltári anyag felkutatásával további értékes munkásságának az alapját vetette meg. A mongolországi tanulmányútját Párisban előkészítő *Ligeti Lajos* nevét is komoly eredményekkel kapcsolatban ismerhették meg a külföldi tudományos körök.

Mint már bevezető sorainkban is érintettük: nem részletes beszámoló volt a célunk. A volt ösztöndíjasok munkásságáról időről-időre számot adni — ez a feladat a volt Collegisták Szövetségére vár, de nem látszott érdektelenségnek — hacsak ilyen kiragadott példákkal is — rámutatni arra, hogy milyen értékes területek nyíltak meg és váltak intenzívebb kutatás tárgyává a magyar történet-tudomány művelői számára. A munka folyik tovább és éppen a mai nehéz időkben kétszeresen fontos, hogy ennek az értékes munkának a felismerése szélesebb rétegek erkölcsi támogatását szerezze meg az önzetlen lelkesedéssel és kitartással dolgozó történészeink számára.

H. Pálffy Ilona.

Népesedés-, település-, helytörténet.

A világháborút követő békeszerződések erősen a nemzetiségi kérdés felé fordították a politikusok és a nagyközönség figyelmét. Ez a ma olyan fontos probléma iránt megnyilvánuló érdeklődés nem maradhatott hatás nélkül a történetkutatás irányára sem. A komoly tudományos eszközökkel dolgozó történészek egyes részletkérdések feltárását tűzve ki célul, kisebb területi egységek népesedéstörténetét kezdték kutatni. Ez a célkitűzés eredményezte a különböző gazdaságföldrajzi, településtörténeti és általában helytörténeti jellegű munkák létrejöttét; ez váltotta ki a fokozottabb kutatás megindulását a helynevek eredetét illetőleg is. Ez utóbbi téren egyik legjelentősebb munka *Schwartz Elemér*: Nyugatmagyarországi német helységnevek című munkája (Budapest, 1932.), amely körül élénk vita indult meg, jelezve azt, hogy ez a kérdés milyen nagy érdeklődéssel találkozott s a hozzászólásokból látszik az is, hogy nemcsak *Schwartz Elemér* foglalkozik ezzel a kérdéssel. (*Moór Elemér* cikkét lásd Népünk és Nyelvünk f. é. január—júliusi számaiban.)

A népesség eredetének a kutatása elsősorban a településtörténet felindulását eredményezte. Leginkább természetesen a német települések, a német eredetű helységek története terén találunk jelentős munkákat. Elsősorban *Schilling Roger*: Duna-kömlőd és Németkér telepítés- és népiségtörténete, Budapest, 1932, és *Vonház István*: A szatmármegyei német telepítés, Pécs, 1931, című munkáira gondolunk, de a kisebb jelentőségű tanulmányok közül is megemlíthetjük még *Szabó Pál*: Dél-dunántúl népe 1830—1920, 1931; *Jenőfi Éva*: Adatok a szegedi német telepesek és céhek történetéhez

(Német Phil. Dolgozatok XLIX.), Budapest, 1932; *Tóth Ferenc*: A németiség elterjedése és településformái a Dunántúlon, Pécs, 1931; *Ernst Teréz*: Adalékok a galgóczi tót nyelvjáráshoz és Galgóc település történetéhez, 1931 című munkákat anélkül, hogy a még nagy számmal található hasonló kérdések meg nem említett feldolgozásait kevésbé fontosnak tekintenők.

Az «Auslanddeutschtum» problémáit külön intézetekben szolgáló német kutatók érdeklődése is igen erősen fordult a magyarországi németiség multja felé, nagyon sokszor nem lekiacsinylendő pángermán célzatossággal, amint azt O. A. *Isbert*: Das südwestliche ungarische Mittelgebirge — Bauernsiedlung und Deutschtum — 1931-ben megjelent munkája és a Magyar Szemle 1932. évf. XV. kötetben megjelent: «A magyarországi németiség birodalmi német szempontból» című cikke is mutatja.

A legnagyobbbrészt lokálpatriotizmustól fűtött s igen kevés értéket jelentő helytörténeti munkák nem érdemlik meg a részletes felsorolást. De ezeket leszámítva is, még igen szép számmal vannak olyan munkák, amelyek komoly eredményt jelentenek s minden tekintetben megérdemlik az érdeklődést, mégha a szerzők megállapításai nem is állanak minden tekintetben meg. *Edelényi Szabó*: Komárom megye nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig, 1927.— *Fertály Lajosné*: Miskolc az Árpádok korában, Miskolc, 1928. — *Marjalaki Kiss Lajos*: Régi népszámlálások Miskolcon, Miskolc, é. n. — *Császár Edit*: A hajdúság kialakulása és fejlődése, Debrecen, 1932. — *Vitéz Málnási Ödön*: Hajduszoboszló története, Debrecen, 1928. — *Fodor Ferenc*: Egy palóc falu életrajza, Budapest, 1930. — *Mohl Adolf*: Lövé története, Győr,

1930. — *Oppel Jenő* : Cegléd 1730-ig, Cegléd, 1931. — *Metzner Károly* : Kiskunfélegyháza határtörténete, 1932 című munkák felsorolása nem jelent pontos összeállítást, csak mutatóul szolgál az ezirányú gazdag irodalomból. Nagyobb szabású munka a területileg is nagyobb egységről szóló *Fekete Nagy Antal* nemrég megjelent «A Szepesség területi és társadalmi kialakulása» című komoly tanulmánya.

Az itt felsorolt tanulmányok eredményeinek ismertetése már túlnő folyóiratunk keretén, de különben sem az egyes művek méltatása volt a célunk, hanem a jelentősebb munkák kiemelésével akartunk képet adni a történettudomány egyik ma legintenzívebben művelt ágáról, amely egészen új irányt jelent a mult felé forduló érdeklődésben.

H. Pálly Ilona.

Turóczi-Trostler József két értekezése.

Magyar cartesianusok. Minerva-könyvtár. XLIII. — **A magyar nyelv felfedezése.** Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése. 1933.

Turóczi-Trostler József kedvelt kutatási területe a XVI. és XVII. század irodalma s ma már e kor egyik legalaposabb ismerőjének számít. Nem tartozik azok közé a kutatók közé, akik minden cél nélkül halmozák és hozzák nyilvánosságra a kezükbe kerülő esetleg eddig ismeretlen adatokat. Azt keresi, hogy hogyan illeszkedett Magyarország a nyugati eszmeáramlatokba. Eddig filológusaink inkább egyes művek vagy írók hatását kutatták egyes magyar művekre, Turóczi az azonos szellemi irányba tartozó magyar írók közös forrását keresi s rendszerint meg is találja valamilyen akkor uralkodó nagy külföldi eszmeáramlatban. Az efféle kutatási célok nem őt vezetik először és különösen nem egyedül őt

vezetik, de a tudományos munkában nemcsak a módszerbeli eredetiséget kell értékelnünk, hanem a felkutatott anyagot és viszonyokat is. Ebből a szempontból Turóczi valóban derék munkát végez.

Fel-felkutat ismeretlen hatásokat is, de legfőbb érdeme a már eddig is ismert szellemi viszonylatok elmélyítése. Az elmélyítés kétirányú. Elsősorban alaposabban ismerteti azt a nyugati szellemi mozgalmat, amely a magyar irodalomra hat, másodsorban a nyugati gondolat magyar képviselőit kutatja fel. Minden téren ismerünk már egyet-kettőt, Turóczi újdonsága az, hogy mindenütt valóságos tömegeit keresi meg a hasonló irányú magyar gondolkodóknak. Különösen feltűnik ez a *Magyar cartesianusok* c. tanulmányában.

A magyar nyelv felfedezése azzal az izgalmas kérdéssel foglalkozik, hogy miként hatolt be a tudományos gondolkodásba a magyar nyelv ismerete és a vele való foglalkozás. Az első értekezés azt keresi, hogy nálunk hogyan ébredt fel az érdeklődés, a második meg azokat a fokozatokat ismerteti, amellyel külföldön, elsősorban Németországban terjedt el a magyar nyelv ismerete.

A részleteket világosan látja Turóczi, adatainak gondosan utánajár. Megbízható, lelkiismeretes filológusnak mutatkozik. Turóczi kinyomozza a nyugati eszmeáramlatok magyar követőit, rendszerbe is csoportosítja őket, de mivel a rendszerezés szempontja a nyugati eszme, nem pedig a magyar viszonyok, kutatásai után a magyar irodalom ugyanolyan sívárnak és kuszáltnak tűnik fel, mint régebben. Minket az is érdekelne, hogy íróinkat egymáshoz milyen szálak fűzik azokon a kapcsolatokon kívül, amelyek az európai irodalom nagy közösségébe vonzzák a magyart.

Fábián István.

Bittenbinder Miklós : A katolikus neveléstudomány korszerű alapelvei. Bp. 1933.

A felvett probléma az, hogy a ma fokozott igényekkel fellépő nacionalizmus és a katolikus nevelés elvei mikép egyeztethetők össze. A szerző szerint a két felfogás szükségszerűen nem ütközik, nem zárja ki egymást, hanem össze lehet őket egyeztetni, sőt kiegészítik, elmélyítik és a túlzásoktól megóvják egymást.

A szerző stílusán meglátszik, hogy gyönyörködik a filozófiai műszavakban és a gondolat kifejezés nagy élénységén átesett. Legtöbbször úgy írja körül gondolatát, hogy két-három, néha egész sorozat rokonértelmű szót használ, hogy az olvasó lelkében pontos tükörképet idézzen fel.

Ez a világosságra, megértésre való törekvés *nemcsak* a stílusnak a lényege, hanem a tanulmány gondolatcsoportosításának is: ezért tanulságos és érdekes ez a füzet a pedagógiai szakembereken kívül minden művelt ember számára is, kit korunk problémái érdekelnek.

F. I.

Jolán Gedeon : La fortune intellectuelle de Verlaine (France, Allemagne, Autriche, Hongrie). Szeged, 1933.

Ennek a könyvnek a szerző alapos tudásán, jó ízlésén, elfogulatlanságán kívül az a legnagyobb érdeme, hogy Verlaine külföldi pályafutásáról is részletesen megemlékezik.

Verlainet sokáig nem veszik észre hazájában s ebben nincsen is semmi bűn: olyan költő, aki megelőzte korát s így nem hathatott rá. Később egy csoport magáénak tekinti, de csak azt látja és fejleszti benne, ami tévedés és szenzáció. Verlaine adja a naivat, az öreg, javíthatatlan, társadalmi erkölcsön kívülálló gyermeket s e gyermekben mindazt, amit kora kívánt tőle: kiszolgálja korát, mely fukar viszonzásul nem hagyja egészen

éhenhalni. Csak később jönnek rá Franciaországban is, hogy halálosan komoly, új, nagy költő Verlaine, s mindaz, amit éretlen hívei szerettek benne, sallang, mely a korral együtt tűnt el. *Audiatur et altera pars*: nyugati költővel szemben ez az igazság a külföldi vélemény megszólaltatását jelenti. Verlaine német, osztrák, magyarországi pályafutásának rajza élénken illusztrálja, mennyire helyhez kötött egy alkotóművész földi tragédiája. Ha bűne van, otthon kell érte lakolnia. Verlainere, az emberre, csak Franciaországban haragusznak igazán; nem veszik észre, mert megelőzte korát, majd félreértik, azt magasztalják benne, ami olcsó szenzáció. Elkésett haragosait természetesen a «hagyomány féltése» is ingerli, ami sokszor nem más, mint a régi védekezése az elavulás veszedelmét magával hozó újjal szemben, s a generációk harcába belejátszik a pozíció féltése, a kenyéririgység is. Ez természetes. Mentől távolabb esünk egy probléma tüzfészktől, annál tárgyilagosabbak vagyunk. Verlainet, akinek élete külföldön sem titok, a határon túl inkább művén keresztül nézik; az első higgadt, tárgyilagos Verlaine-jellemrajz Németországban jelenik meg. Csodák csodája, a nagy dekadens nálunk is szívesen látott költő, s jelentős helyet kap a Kisfaludy-Társaság francia antológiájában. Igaz, az a nyelv, melyen fordítják, még naivul századvégi, semmi köze sincsen az «új remegéshez», de a jószándék megvan, Verlaine nemsokára vérbeli fordítóit is megtalálja Magyarországon. Viszont egy kis idő múlva a Verlainenél semmivel sem rosszabb magaviseletű Ady kap ki a konzervatív magyarságtól: ime, a nyugati költő fel-emelőbb sorsa a magyar költő tragédiájával szemben. Míg amaz előbb-utóbb igazához jut hazája határain túl s aztán hazájában is: ezt, a magyart, már kevésbé fordítják, értik

meg odakünt, mivel nem világnyelven ír. Neki itthon kell vezekelnie tévedése miatt s megvárnia az «olcsó kegyelet» hálás mécsvilágát a sírján, halottak napján.

Gedeon Jolán szellemesen, ügyesen csoportosította négy ország Verlaine-kritikáját s e négyféle kép szembesítésével értékes háttérrel adott könyvének. A Verlaine-probléma minden lényeges kérdése érintve vagy tárgyalva van itten, s a forrásmunkákról szóló 24 oldal jegyzék (1866—1931 közt megjelent cikkek, füzetek, könyvek lajstroma) valóban élményt igazol. Első munkának különösen kiváló e mű s dicséretére válik a szegedi egyetemnek, Gedeon Jolán jeles professzorának, Zolnai Bélának.

Szatmári,

Jolantha Pukánsky-Kádár: Goethes Faust auf der ungarischen Bühne. Berlin, 1934.

A magyarországi színészet-történeti kutatás egyik legkiválóbb, úttörő művelője, Pukánszky Kádár Jolán dr. nemrégiben értékes monográfiával gyarapította tudományos szempontból nagyjelentőségű műveinek gazdag sorát. Az *Ungarische Jahrbücher*ben jelent meg eredetileg ez a legújabb értekezése, amely most különlenyomat formájában is napvilágot látott. Filológiai lelkiismeretességgel nyomozta ki mindazokat az adatokat, amelyek a német költőfejedelem nagy drámái költeményének, a *Faust*nak magyarországi színpadi sorsával összefüggenek. Először 1886 november 9-én, majd december 8-án került színre a Gyapju-utcai német színházban *Faust*, majd egy év múlva, 1887 december 15-én a nagy hírű Lewinsky vendéjátéka avatja színésztörténetileg emlékezetessé ezt az előadást, melynek keretében — nem érdektelen megemlíteni — a mai hangosfilmekről világszerte ismert Adele Sandrock játszotta Gretchent.

Attól kezdve, amikor a Gyapju-utcai német színház 1889 decemberében leégett, a Nemzeti Színház hivatása maradt Goethe kultusza. Bár előzőleg többször merült fel annak a terve, hogy színre alkalmazzák e nagy drámái költeményt, így pl. 1844-ben, amikor a terv szerint Egressy Gábor lett volna Mephisto, Lendvayné Hivatal Anikó pedig Gretchen, a goethei dráma csak a 80-as évek végén kezdte meg nálunk színpadi pályafutását. A Kolozsvárott 1864-ben bemutatott *Faust* drámának, az átdolgozók jóvoltából, ugyanolyan kevés köze volt Goethehez, mint az 1863-ban bemutatott Gounod-operának. Pukánszky Kádár Jolán szeretetteljes gonddal kíséri tovább *Faust* sorsát a magyar színpadokon az utolsó négy évtized alatt is, élénken bizonyítva a nagy német kultúrvilág előtt, hogy a magyar színjátszás sok nagy nyugati nemzetet megelőzve, a *Faust* esetében is milyen jelentékeny kulturmunkát végzett. (—th.)

Förster Rezső: A Szepesség politikai képe. 1918—1934.

A történelmi tradíciókat és a valóság tényeit egyformán semmibevevő békeszerződések az utódállamokban élő lakosság számára tarthatatlan helyzetet teremtettek. A megszálló államok nemcsak a magyarságot irtják tüzzel-vassal, hanem egykori az monarchia szabadon élő és szabadon fejlődő német kisebbséget is elnyomják. Az 1918 óta bekövetkezett új helyzetnek drámái hatású képét adja az a kis füzet, amelyet Förster Rezső írt és amely mint különlenyomat jelent meg a *Városok Lapja* ezévi 6. számában. A szepesi németiség legfelsőbb politikai elve ma is a magyarsághoz való hűség maradt és ezek a válságos mai idők nemcsak, hogy nem gyöngítették meg ennek a történelmi jelentőségű elvnek az erejét, de megerősítették azt. (t. p.)

K Ü L F Ö L D I K R Ó N I K A

A mai lengyel irodalom.

Csodálatos, hogy a magyar irodalomtudomány és főképen a magyar közvélemény oly keveset foglalkozik a lengyel irodalommal, különösen a mai lengyel irodalommal, noha annak lelkülete, szelleme sok tekintetben rokon a magyaréval. A lengyel irodalom ugyanis mindig, de ma különösen, alapjában véve romantikus irodalom, mint a magyar, ösztönökből és érzelmekből születő, földet, népet, vezéreket imádó.

Most, amikor a történeti sors keze ismét egymás felé hajlít bennünket, az érzelmi, a politikai okokon kívül, érdemes esztétikai szempontból is, legalább röviden, tájékozódni a mai lengyel irodalomról.

Néhány hónappal ezelőtt a varsói kormány életre hívta a lengyel akadémiát, hogy az irodalmat vezesse, befelé és kifelé méltón képviselje. Az akadémiai taggá lett 15 író művei különböző szellemi és művészi irányok kifejezései és tökéletesen mutatják azt a tartalmi és formai gazdagságot, amely a mai lengyel irodalom virágzásáról tanuskodik.

Legnagyobb drámaírójuk Rostworowski Hubert Károly. Minden művéből kitűnik mély filozófiai és zenei műveltsége, szigorú művészi fegyelme és erkölcsös gondolatvilága. Korszerű drámái a hazug műveltség és a természetes boldogságvágy, a gépiesség és a lélek ellentéteiről szólnak. *Antikrisztus* és *Fellámadás* c. műveiben ostromozza a népidégen izgatók befolyását. *A meglepetés*, *Az áttelepülés*, *A célnál* c. részekből álló hatalmas trilogiájában a pénz átkát ecseteli. Ezek a korszerű művek összefüggenek az író nemzeti jobb-

párti politikai és napilapi írói működésével. Egyéb értékes művei közül meg kell még említenünk *Judás és Iskariot* c. gyönyörű bibliai tragédiáját és *Caesar Caligula* c. lélektani finomságú drámai költeményét.

Szintén egészen keresztény és népies lelkületű, de egészen más művészi irányban haladó, a másik akadémiai lengyel drámaíró, Szaniawski Jerzy. Míg Rostworowski olasz-római fegyelmezett büszkeséggel ír, addig Szaniawski bensőségebb, szívből fakadóbb, gyengédebb, játékosabb, képeket kedvelőbb, Vildrac, Sarment francia intim irányú romantikus drámaköltészetéhez áll közelebb. Szaniawski legjobb darabja: *A vitorlázó*, melynek hőse egy hazatért, partraszállt, aki saját maga, felismerhetetlenségig elváltozott, megdicsőült legendás képével áll szemben, a német neoromantika (Ortner) és a francia intimista színmű (Duhamel, Nivoix) művészetével rokon kidolgozása. *A híd* c. drámájának szímboluma Becker és Kolbenheyer költészetével érintkezik, anélkül, hogy azokat ismerte volna, csupán azért, mert lelkülete, szimbolizmusa, költészete egyirányú azokéval. Hatásos, kiemelkedő színművei még: *A könyvnyelvmű*, *Az ügyvéd és a arózsák*, *A zongora*.

Nem akadémiai tag, de igazi nagy költő Zegadlowicz Emil, aki a világháború előtt német-lengyel területen, a Zdrój köréhez tartozott és az expresszionista kifejező művészet irányában haladt. Visszavonulva a Beszkidekben fekvő, csodaszép hegyvidéken levő, csendes kúriájára, a néppel, amely őt rendkívül tiszteli és szereti, közvetlen érintkezést tartva fenn,

benső sugallatát követve ír. Nem a divatos irány rabja, hanem az ihlet költője. Igazi egyszerű, hagyományos, megragadó bensőszerű lírai költemények, vallásos versek, balladák, tragikummal telt drámai költemények és egy bájos önéletrajz a családi házban eltöltött gyermekkorról, adják gazdag költői termését. Verses kötetei címei: *Falujáró a Beszkidékben*, *Az órák könyve*, *A borókaház*, *A Zodiák partjainál*, költői önéletrajzának címe: *Srebrepisany Mikolaj élete*. Leghatalmasabb színműve: *Az olivaolajlámpa*, a nép körében mutatja be a pénzvágy és a kötelesség, az életéhség és az erkölcs összeütközését.

A mai lengyel líra kétségtelenül legkiválóbb művelője — mióta Kasprowicz Jan 1926-ban meghalt — Staff Lipót, akinek első egetostromló költeményei Nietzsche hatása alatt állottak (*Álmok a hatalomról*), most azonban már teljesen kiforrott, a kifejező művészet lehető legfelsőbb tökéletességét fejlesztette ki. Istennek alázasat szolgája, a szülőföld szerelmese, rokon Stefan Georgeval és Jammes-szel. Legutolsó, leg sikerültebb versköteteinek címei: *A tű laka*, *Maqas fák*. Most adják ki 16 kötetben összegyűjtött műveit.

Staff mellett az akadémiában még Lesmian Boleslaw (aki élettől távoli, sötét hangulatú, nyelvűvész költeményeivel tűnik ki és rokonságban áll művészet tekintetében a német Däubler Tivadarral) és Miriam (Przesmycki Zenon álnéve) képviselik a mai lengyel lírát, azonban nem tudtak olyan nagy hatást gyakorolni a mai lengyel versköltészetre, mint Staff, akinek hatása alatt állnak úgy tartalom, mint forma tekintetében, az összes mai lengyel lírai iskolák, így a Skamander, a Quadriga, stb.

A Skamander 1918-ban tűnt fel. A viharos, felforgató, a hatalmakkal ellentétben álló ifjúság hangja volt. Úttörő szerepe volt a legújabb len-

gyel irodalomban. Szelleme azóta lecsillapodott. Az árja Lechon Jan (jelenleg párizsi követségi tanácsos), Iwaszkiewicz Jaroslaw, (követségi titkár Kopenhágában) és Wierzynski Kazimierz az ólengyel hagyományok felé fordultak. Legkorábban Lechon Karmazsinszinű poemájában, melynek nagyszerű nyelvűvészettel megírt remekműve: *Mochnacki hangversenye*. Iwaszkiewicz Jaroslaw varázsos elbeszélései a lengyel kúriákról (*Hilarius, a könyvelő fia, A hold feljön, Wilk kisasszony*), gyönyörű verseskötetei (*A nappal és az éjszaka könyve, Visszatérés Európába*) igen kedveltek és megbecsültek. Wierzynski az ifjúság erejének dicsőítője. *Olimpiai babér* c. művével az olimpiai játékokon nyerte el a költődíjat. Régebben *A tavasz és a bor, Verebek a háztetlön* c. kötetek vidám költője, most tépelődve és belsőleg meghasonolva, vallásos kérdések felé fordult (*Párbeszéd a pusztasággal, Fanatikus dalok*). A Skamander zsidó költői Tuwim Julian és Slonimski Antoni, szintén levették a forradalmi sallangjaikat, viszont megerősödött ironikus alaphangulatuk, a nekik meg nem felelő környezettel és a számukra kellemetlen, érthetetlen fejlődéssel szemben való ellentétük. Tuwim gazdag nyelvűvészeteivel, szenvedélyes versekbe önti protestálásait. Csak verseket ír. Legjellegzetesebb kötetei: *Tavasz, A táncoló Sokrates, Szavak a vérben, Cigánybiblia*. Slonimski jóságos megadással gúnyolja a neki kiírthatatlan ostobaságnak tűnőt, amely ellen hasztalan küzd. A *Wiadomosci Literackie*-ban megjelent heti krónikáit több kötetben összegyűjtve adta ki. Legtöbb sikert a színpadon ért el, a zsidó kérdéstről szóló darabjaival (*A varsói néger, A család*), amelyekben az aszsimilációt, következetlenül és megértés nélkül, gúnyolja és tagadja. Talán legértékesebbek útirajzai (Bra-

ziliáról, Oroszországról), amelyekben megfigyelő tehetsége köt le és *Az időtorpedó* c. utópiája, kacagató humorával.

Jellegetes és figyelemreméltó íróő Illakowicz Kazimiera, Pilsudski titkárnöje, akinek különösen kedvesek versei (*Gyermekrímek, Vidám versek*), vizionárius erejű a *Síró madár* c. műve, erőteljesek és fenségesek a *Balladák, a Hősies, A moszkvai vértanuság* c. kötetei. A másik híres lengyel íróő Pawlikowszka Marja, aki finom, graciózus tehetség, legbájosabbak rokokó-nippszerű versei, értékesek Homerosz és Wittlin fordításai.

A Skamander után fellépő, azzal ellentétben álló és mégis rokon, az új nemzedéket képviselő Quadriga, amely kezdetben szintén forradalmi pátoszszal indult, végül azonban az akadémiai fegyelmet alakította ki. Legkiválóbb tagjai: Slobodnik Wlodzimierz, Dobrowolski Ryszard és Galczynski Konstanty. Mellettük elismertek: Flukowski István, Gembar-

zewski Milosz és Sebyla Wladyslaw. A hagyományos utakat járó mai lengyel írók közül megemlíthetjük még: Slonczynska Anna (*Az égi vendég*) és Bakowski Stanislaw (*Misztériumok*) vallásos líráját, Galuszka Sándor József (*Arcnélküli emberek, A sasok árnyai*), Kozikowski Eduard és Brzostowska Janina derült szülőföldi költészetét, Braun Jerzy (*Parakletos árnya*) álmodozó, misztikus, filozófáló művészetét, a nagytehetségű Czechowicz József reménytelenül szomorkodó műveit, Czerny Anna hűvös, akadémikus tökéletességre törekvő kötetét, Morstin Hieronimusz romantikusan csillogó líráját és Kopernikusról szóló regényét.

Végül meg kell említenünk, hogy a lengyel irodalomban is jelentkezett a futurista költészet, melynek elméletírója Chwistek Leon, a félelmetesen okos filozófus és matematikus, leghíresebb művelői pedig: Peiper Tadevsz, Kurek Jalu és Przybos Gyula. *Bittenbinder Miklós.*

Mai olasz drámák.

Zorzi: *La vena d'oro.*

Zorzi egyik legértékesebb, legbensőségesebb színdarabja, melyre méltán büszké az olaszok: *La vena d'oro*. Az Usberti grófok előkelő palotájának hűvös, komoly szalonjában elevenedik meg e dráma. A szoba nemes antik bútoraival, ódon könyveivel a nehéz, nagy, faragott diófaállványon, ékítményes vasverettel lezárt ablakával, templomi függőmécsesekhez hasonlatos ezüst olajlámpájával, melynek rubinfénye belejajdul a néma nyugalomba, mintha a különöslelkű Maria Usberti grófné láthatatlan sebének szimboluma volna, olyan szintér, mely azonnal valami nagyon lelki, mélyen artistikus, nem mindennapi probléma levegőjét árasztja felénk. És talán nem véletlen, hogy e szótlan, tompa fényű szobát az író egy télikert mellé

helyezi, ahol az üvegtető alatt, mesterséges melegben csodálatos színű és halkillatú virágok nyílnak és furcsa formájú folyondárok, exotikus növények kúsznak a fény és a magasságok felé: a szalon hátsó ajtóí és az ablak is, — ide nyílnak... Itt a télikertben élénk és világos minden. A fényeknek és árnyékoknak ettől a rembrandteszk drámaiságú játéktól kísérve jelennek meg előttünk az alakok.

Mária grófnő, aki harminchéteves, de olyan, mintha még ma is tizenhét lenne, amikor férje elhagyta... Nem modern varázsszerek teszik fiatalá; az idő megállt benne valami csodálatos hatalom akaratából, azóta, hogy férje, akihez tizenhétéves korában kényszerítették, öthónapi együttélés után megszökött egy orosz asszonnyal.

Nem maradt semmi emléke abból a rövid házasságból egy férj mellett, aki nem szeretete s akit ő sem szeretett... Ez a rövid intervallum csak arra volt jó, hogy előkészítse az anyaságra, mely eljövendő volt. «Alig maradt egyedül, körülfogta az anyasága, mint egy ácélgyűrű» — meséli Mária grófnőről a dráma egyik szereplője. «És megtartotta húsz éven át... tisztán, még ma is. Így elvonultan aztán nem is eszmélt magára; majd egészen eltávolodott az élet egyéb oldalaitól...» A darab másik hőse, a költő Guido Manfredi meleg szívével megérzi a csodát, amit a pszichológus Carlo Albani professzor csak körültapogat az értelem hideg és csontos ujjaiával: «...néha találkozunk a természetnek ilyen csodájával — mintha csak mindnyájunk közös anyja észrevette volna, hogy nagyon szépet alkotott, gyönyörűsége telik benne és igyekszik megóvni a romboló erőktől, az érzékek rontó, bénító gyötrelmeitől... (halkan, maga előtt látva a képet, mondja) Maria, semper virgo!»

És azután itt van a dráma másik alakja, az imént említett Guido Manfredi, a költő, akinek hárfalelkét megrezdítette a bolognai Santo Stefano egy csodálatos sírja, melyben nyugszik: Julia Aphrodite quae erat et Filtatia. (Három világ, három szellem találkozik e névben: Julia, a klasszikus Róma asszonya, Aphrodite, a görög szenvedélyesség és Filtatia, a keresztény szent, a vezeklő.) Egy szilveszter este hideg borulatában jelen volt a sír feltárásánál, mely fáklya-fény mellett folyt. A kettős sírra ráillett egy kő, melyet bizonyos Leontius Antiochenus emelt hitvesének, Julia Aphroditének. Amikor felnyitották a sírt, a kettős sírűreg egyik részében egy királyi szépségű asszonyi test feküdt, a másik rész üres volt. Julia Aphrodite, aki várja a férjét. És így beszél el a költő, hogy mit érzett abban a pillanatban, amikor

vörös-sárgán imbolygó fáklyák fénye rácsordult a tizennégy évszázad óta fény nem illette, karcú, arisztokratikus testre: «...ekkor... nagy-szerű, emberi szépségekkel, költészettel teli vízió kapott meg... Julia Aphrodite... az V. század Krisztus után... Akkoriban létesült az exarchatus... Biztosan görög volt... férje talán a császár egyik tisztje, kit ebbe a provinciába rendelték... Egy-mást érik a barbárok betörései... Feltűnik Nagy Leó... Aranyba öltözött püspökök, kik a kereszttel és palladiummal mennek megszelídíteni a szőke, vértől pirosuló barbárokat; egy hellén virág a római földben, melyet elfonnyaszt a barbárság hideg szele és utolsó lakását Krisztus templomában találja meg! Julia Aphrodite, a szépséges hitves, ki tizennégy századon át egyedül vár széles sírjában... egyedül... a maga áldozatos, csendes szépségébe burkolózva... Hová lett Antiochenus, a férje? Elment messze... görög hazájába... Esetleg talált egy más asszonyt... más asszonyokat... eltűnt, megsemmisült a mindennapi életben... De ki törődik vele?... Julia egyedül maradt... egyedül... nincs már férje, kit várjon: ez a várakozás már végtelen, határtalan lett, túlnőtte világát, korát... Ott reszket minden lélekben, mint hosszú, heves, nagy vágyódás a szerelem után; minden nő ott hordozza titkon, a lelke mélyén, annál élénkebben és annál reménytelenebbül, minél inkább verdesi, rombolja szépségét az idő szárnya... Ön megérti, grófnő, mit láttam én Julia Aphroditében! (Ebben a pillanatban Mária grófnő felé fordul és ránéz. Ismerve annak életét, érzi, hogy víziója összeolvadt az előtte ülő asszonnyal. A szó ajkára fagy. Hosszú szünet.)» — És ugyanebben a pillanatban, ebben a beszédes csendben úgy érezzük, mintha itt is félregördült volna egy kő, hogy behatolhasson egy kis

napsugár, a melegség fuvallata Mária grófnő életének kriptájába. Így lengi be Julia Aphrodite asztrál-lénye ezentúl a dráma egész levegőjét. Állandó allúziók utalnak a két asszonysors rokon ívelésére, A mai konfliktus így mélyül el, amikor tizennégy évszázad távola adja a háttérét. De most, itt, jön a férfi, ha válságok és láthatatlan, hangtalan viharok után is, de jön Guido Manfredi beteljesíteni Maria bánatos szépségű életét.

És e két, egymásnak rendelt ember közt ott áll egy húszéves fiatal fiú, Corrado, Maria fia, Guido barátja. Rajongó szeretettel anyja iránt, csordultig telve lelke annak áldozatos életéért hálával, tiszta, önző ifjúságában féltékenyen, hogy elvehetik tőle legdrágább kincsét, anyja szívét... Egy téli délután fojtott csendjében, a hideg, szürke égen gomolygó felhőkben megdördül valami viharos morajlás: Corrado és Guido közt idegesen árad a telítettség foka felé a feszültség! És ekkor Mária ébredő élete újra magára parancsolja az elmozdított sírkövet. Guido távozik és Corrado nem bírva uralkodni magán, odamegy anyjához, lába elé borul, arcát ölébe rejtí és hevesen zokogni kezd.

De Mária Usberti grófnő szemére már rávillant a világosság, szívében ismeretlen érzéseket fakasztott az a fuvallat, mely felébresztette. Most összeroppan az áldozat súlya alatt. Egykor alvó, aligfelébredt életöröm is elszáll belőle, megsápadt, megfogyott, csak ül naphosszat a székében; hiába utazás, hiába városok varázsa, hiába az orvosok... Húsz esztendő nem hagyott nyomot rajta és most, pár hónap alatt, betegség nélkül omlott össze. Látja ezt Corrado, kétségbeesve, de értetlenül áll imádott édes-

anyja szomorúságával szemben. Pedig neki kell majd egy tavaszi napon lehangterítenie a sírkövet anyja lelkéről...

A dráma negyedik alakja, az okos, sőt bölcs, hetvenéves Carlo Albani professzor, a család régi-régi barátja, a lelkek ismerője, kutatója és gyógyítója... Jár-kel a halk szalonban; szellemesen, öregurasan kötődve cseveg két felvonáson át, hogy azután a harmadik felvonásban ő nyissa fel Corrado gyermekszemét, ő elemezze ki és tudatosítsa bennünk is Mária belső konfliktusának okát. De a végső dolgokra csak céloz, körülírja, nem lebentí le az emberi élet csodálatos örök érzéseiről a himporos hét fátyol egyetlenjét sem. Corrado viharzó vívódások után maga üzen Guidóért, akarata diadalmaskodik a benne és körülötte levő ellenséges erőkön. Hatalmas jelenetben békül össze két nagy ellenséges érzés: Guidóé és Corradóé.

Bonyolult, ezerárnyalású, finom érzések drámája Zorzi *La vena d'oro*-ja. Semmi külső történés; az események, a hétköznapi élet kívül maradnak az üvegház falán, kívül a kerten, a házon. Szubtilis lelkek ékszerszekrénye ez a pompás szalon, melyen túl a pasztelles természeti képek távoli szín- és illatmelodiai zsonganak szimbolikusan: az első felvonásban a nyári este fojtott muzsikája, a másodikban a havas szél kegyetlenül metsző hideg sivitása, a harmadikban az olvadó hóé halk csörgedezése, a rügyek pattanása és a tavaszi meleg szellők boldog füttyörészése... Kiválasztott emberek, arisztokratikus életék, a művészet szeretetével átitatott túlfinomult lelkek, végtelenül érzékeny, finom hangolású idegek kivételes drámája ez a mély, szépségekben gazdag színmű. Költő és művész alkotása!

N. A.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.
Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.